

KARADENİZ

BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Sonbahar/Падать/Autumn 2014 ■ Yıl/Год/Year 6 ■ Sayı/Число/Issue 25
ÜÇ AYDA BİR YAYINLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК
AN INTERNATIONAL QUARTERLY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

ISSN: 1308–6200 – <http://www.karadenizdergi.com>

Sahibi/ Учредитель/ Owner

Hayrettin İVGİN

Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar–ANKARA (+90) 312 4259353 – hayrettinivgin@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Erhan İVGİN

Editör/ Главный редактор/ Editor

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Yayın Kurulu/ Редакция/ Editorial Board

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ(Ardahan Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ(Ardahan Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Ahmet BURAN (Firat Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Anatoly A. BURTSEV (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Emekli) ■ Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Selçuk Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Sivtseva–Maksimova Prasovya VASILYEVNA (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Bekir DENİZ(Akdeniz Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Caval KAYA (Ardahan Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV (Çuy Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Dimitri D. VASILEV,(Moskova Bilimler Akademisi) ■ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Moskova Bilimler Akademisi) ■ Prof. Dr. Yakup ÇELİK(Yıldız Teknik Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Victoria V. KRASNYYKH (Kiev Bilimler Akademisi) ■ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Emekli) ■ Prof. Dr. Hüseyin TÜRK (Ardahan Üniversitesi) ■ Prof. Dr. İhsan BULUT (Atatürk Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Mustafa ÜNAL(Erciyes Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Layli ÜKÜBAYEVA (Manas Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Erciyes Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Ahıska Cevahişvili Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Enver TÖRE (Marmara Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Vasiliy Vasilyevič İLLARIONOV (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Hacettepe Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Tina GELAŞVİLİ(Ahıska Cevahişvili Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Elena ARABADJÍ (Melitopol Devlet Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Alberta Üniversitesi) ■ Doç. Dr. Ahmet Evren ERGİNAL(Ardahan Üniversitesi) ■ Doç. Dr. Nadya TİDİKOVA (Altayistik Enstitüsü) ■ Doç. Dr. İbrahim TÜZER (Yıldırım Bayazıt Üniversitesi)

Redaksiyon/ Редакция/ Redaction

Yrd. Doç. Dr. Göksel ÖZTÜRK – Yrd. Doç. Dr. Ayhan ÇELİKBAŞ – Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMU

Teknik Sorumlu/Ответственныйпотехническойчасти / Technical Manager

Öğr. Gör. Arif Cem TOPUZ : arifcemtopuz@hotmail.com

Öğr. Gör. Eser KARADENİZ : eser_karadeniz@hotmail.com

Uluslar Arasilliskiler /Международныеотношения/ internationalrelationsexpert

Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU : vediaskaroglu@ardahan.edu.tr

Yabancı Dil Danışmanları/ Советникипоиностраннымязыкам/ Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ / Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

Yazışma Adresi/ Адресиздательства/ CorrespondanceAddress

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü–Ardahan/TÜRKİYE

Tel.: (+90) 5308852928 – (+995) 597054760 e-mail: dergikaradeniz@gmail.com

Baskı/ Типография/ Press

Sage Yayıncılık (ANKARA)

Bu dergi Tübitak/ULAKBİM TR, Index Copernicus (IC), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Web (UPD), Modern Language Association of America (MLA), Proquest ve ASOS Index tarafından indekslenmektedir.

This journal is indexed by Tubitak/ULAKBİM TR, Index Copernicus (IC), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Web (UPD), Modern Language Association of America (MLA), Proquest and ASOS Index

Hakem Kurulu/ Консультативный совет – Редколлегия/ Editorial Board

Hakem Kurulu

Hakem Kurulu

- Prof. Dr. Adnan AKGÜN – Marmara Üniversitesi, (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali AKAR – Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Walter ANDREWS – (ABD)
- Prof. Dr. Tayyar ARI – Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Erman ARTUN – Çukurova Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Aygün ATTAR – Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hasan BAHAR – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Cevat BAŞARAN – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Vladimir BELYAKOV – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Uwe BLAESING – (Hollanda)
- Prof. Dr. Bernt BRENDMEON – (Norveç)
- Prof. Dr. Valerij BOVTUN – Altay Devlet Teknik Üniversitesi (Altay Kray – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. İhsan BULUT – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ahmet BURAN – Fırat Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Nalan BÜYÜKKANTARCIOĞLU – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ömür CEYLAN – Kültür Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ahmet CİHAN – Nevşehir Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Maria CİKİA – (Gürcistan)
- Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Halit ÇAL – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Necati DEMİR – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Bekir DENİZ – Akdeniz Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Remzi DEVLETOV – Kırım Devlet Pedagoji ve Mühendislik Üniversitesi, (Kırım)
- Prof. Dr. Abide DOĞAN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV – Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. A. Bican ERCİLASUN – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Gavril GAVRILEVIÇ FILIPPOV – (NEF Üniversitesi Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hande BİRKALAN-GEDİK – Yeditepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Orhan GÖKÇE – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İsmail GÖRKEM – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN – (İran)
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN – Muğla Üniversitesi (Türkiye)

- Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Harun GÜNGÖR – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Figen GÜRİSOY – Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Tacida HAFİZ – (Bosna-Hersek)
- Prof. Dr. Cengiz HAKOV – (Bulgaristan)
- Prof. Dr. Vasiliy Vasilyeviç İLLARİONOV (SAHA Cumhuriyeti –Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Alimcan İNAYET – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Bravina Rozalia INNOKENTYEVNA (SAHA Cumhuriyeti Bilimler Akademisi –Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Aleksander KADİRBAYEV – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Ruslan KADİROV, Mohaçkale Devlet Üniversitesi, (Dağıstan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Fitnat KAPTAN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ – İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kerem KARABULUT – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Recai KARAHAN – Yüzüncü Yıl Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ayla KAŞOÇLU – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ – (Gürcistan)
- Prof. Dr. Ceval KAYA – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sulayman KAYİPOV (CHUI Üniversitesi – Kırgızistan)
- Prof. Dr. İsmail KERİMOV – (Kırım)
- Prof. Dr. Remzi KILIÇ – Niğde Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Faruk KOCACIK – Cumhuriyet Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Aynur KOÇAK – Yıldız Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Özdemir KOÇAK – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ – İnönü Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL – Ahi Evran Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Victoria V. KRASNYKH – (Moskova Lomonosov Üniversitesi – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Adnan KULAKSIZOĞLU – Marmara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Muhtar KUTLU – Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK – Fırat Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Olga MELNITCHOUK, (NEF Üniversitesi – Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Alekseyev Anatoly NIKOLAYEVIC (RAN Kuzey Sibirya Halkları Bölümü – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Mehmet OKUR – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ÖNER – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ramazan ÖZEY – Marmara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Haydar ÖZTAŞ – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hakan POYRAZ – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Svetlana PROKOPIEVA – (NEF Üniversitesi Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Abdulkerim RAHMAN – (Çin)
- Prof. Dr. Hülya SAVRAN – Balıkesir Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hatice ŞAHİN – Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN – Osman Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ – Niğde Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK – Fırat Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Rüstem ŞÜKÜROV – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN – Kırıkkale Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU – Rize Üniversitesi (Türkiye)

- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Berrak TARAN – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Halil İbrahim USTA – Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa NAL – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İlyas ÜSTÜNYER – (Gürcistan)
- Prof. Dr. Olga MELNİUK – (NEF Üniversitesi – Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kamil VELİ – İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sivtseva-Maksimova Praskovya VASILYEVNA (NEF Üniversitesi – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Obayev Nikolay VYACESLAVOVIC (Tuva Devlet Üniversitesi – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Hakkı YAZICI – Kocatepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Dursun YILDIRIM – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. İbrahim TÜZER – Yıldırım Bayazıt Üniversitesi, Ankara (Türkiye)
- Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA – (Altay)
- Doç. Dr. Liudmila S. ZAMORSCHIKOVA (NEF Üniversitesi – Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Doç. Dr. Alexander D. VASILYEV (Sosyal Bilimler Ens. Şarkiyat Bölümü – Moskova – Rusya Federasyonu)
- Doç. Dr. Mukhopleva Svetlana DMITRIEVNA (Yakut Folklor Enstitüsü RAN – Rusya Federasyonu)
- Doç. Dr. Ergali ESBOSUN – (Abay Üniversitesi, Kazakistan)
- Dr. Stale KNUDSEN – (Norveç)
- Dr. Sayzana TOVUU, (Tuva Üniversitesi, Tuva, Rusya Federasyonu)

Temsilcilikler/ Представители/ Representative

YURT İÇİ / Турция / Interior:

Prof. Dr. Bekir DENİZ – ANTALYA ▪ Yrd. Doç. Dr. Bilşen İNCE ERDOĞAN – AYDIN ▪ Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU – BALIKESİR ▪ Yrd. Doç. Dr. Ali ATALAY – BOLU ▪ Halis TEKİN – BURDUR ▪ Yrd. Doç. Dr. Rahman ÇAKIR – GİRESUN ▪ Yrd. Doç. Dr. Fatma Sibel BAYRAKTAR – EDİRNE ▪ Doç. Dr. Davut KILIÇ – ELAZIĞ ▪ Yrd. Doç. Dr. Hilal OYTUN ARSLAN – İSTANBUL ▪ Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN – İZMİR ▪ Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ – KAYSERİ ▪ Yrd. Doç. Dr. Cengiz GÖKŞEN – KARS ▪ Osman KABADAYI – KIRŞEHİR ▪ Yrd. Doç. Dr. Mehmet EROL – KİLİS ▪ Dr. Erkan KALIPÇI – KONYA-NEVŞEHİR ▪ Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes KAYA – MALATYA ▪ Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ethem ÖZKAN – NEVŞEHİR ▪ Doç. Dr. Hikmet KORAŞ – NIĞDE ▪ Doç. Dr. Ergin AYAN – ORDU ▪ Doç. Dr. Bekir ŞİŞMAN – SAMSUN ▪ Yrd. Doç. Dr. Doğan KAYA – SİVAS ▪ Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ – TRABZON ▪ Yrd. Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ – DİYARBAKIR

YURT DIŞI / Другие страны / Abroad:

Mehmet Akif KORKMAZ – ALMANYA ▪ Jale İSMAİLOV – AZERBAJCAN ▪ İlyas İVANOV – ÇUVAŞİSTAN ▪ Serpil KUP – FRANSA ▪ Maria ÇİKİA – GÜRCİSTAN ▪ Mehmet TÜTÜNCÜ – HOLLANDA ▪ Harid FEDAI – KKTC ▪ Prof. Dr. Tacide HAFİZ – KOSOVA ▪ Prof. Dr. Hamdi HASAN – MAKEDONYA ▪ Lübov ÇİMPÖYEŞ – MOLDOVA ▪ Eden MAMUT – ROMANYA ▪ Doç. Dr. Miryana MARİNKOVIÇ – SIRBİSTAN ▪ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA – RUSYA FEDERASYONU ▪ Hakan KARAKOÇ – RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİSTAN ▪ Doç. Dr. Nadya TIDİGOVA – ALTAY ▪ Murat TOYLU – TATARİSTAN M.C. ▪ Natalya BUDNİK – KIRIM – UKRAYNA ▪ Dr. İrina KAYAN – POKROVSKAYA – UKRAYNA ▪ Prof. Dr. İngeborg BALDAUF – ALMANYA ▪ Prof. Dr. Ramesh DEOSARAN – TRİNİDAD-TOBAGO ▪ Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV – İNGİLTERE ▪ Prof. Dr. Charlyn DYERS – GÜNEY AFRİKA ▪ Prof. Dr. Shih-chung HSIEH – TAYVAN ▪ Doç. Dr. Rainer CZICHON – ALMANYA ▪ Doç. Dr. Ramile ESXADULLAKIZI – TATARİSTAN M.C. ▪ Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL – ÖZBEKİSTAN ▪ Doç. Dr. Gholam VATANDOUST – KUVEYT ▪ Dr. Anarhan NADİROVA – KIRGIZİSTAN ▪ Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ – NAHÇIVAN ▪ Prof. Dr. Rukiye HACI – ÇİN ▪ Prof. Dr. Cengiz HAKOV – BULGARİSTAN ▪ Prof. Dr. Marika Cikia – GÜRCİSTAN ▪ Prof. Dr. Dosay KENÇATAY – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Kopy KYÇYKU – ROMANYA ▪ Dr. Maria MAVROPOULOU – YUNANİSTAN ▪ Dr. Emna CHIKHAOUİ – TUNUS ▪ Yrd. Doç. Dr. Damuta CMMİELWSKA – POLONYA ▪ Prof. Dr. Tursun GABİTOV – KAZAKİSTAN ▪ Doç. Dr. Kadir GÜLDİKEN – İRAN ▪ Doç. Dr. Ergali ESBOSUNOV – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU – NAHÇIVAN ▪ Dr. Kızıl Maadir SİMÇİT, RUSYA FEDERASYONU – TUVA. ▪ Ertuğrul KULAÇ – RUSYA FEDERASYONU – BURYATİA ▪ İrina JERNOSENKO – RUSYA FEDERASYONU – ALTAY KRAY. Prof. Dr. Ruslan KADİROV, (Dağıstan Cumhuriyeti, RUSYA FEDERASYONU)

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Söz Başı

Presentation

Предисловие

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK 9

Энтропия Как Элемент Глобальной Трансформации Культурных Кодов

Genel Kültürel Kodların Değiştirilmesinde Bir Vasıta Olarak Entropia

Entropy As Elements of a Global Transformation of Cultural Codes

Tamilla Aliyeva 11

Milli Mücadele Döneminde I. TBMM'nin Ermeni Tehcirine Bakışı

Отношение I-Го Великого Национального Собрания Турции К Переселению Армян В Период Национально-Освободительного Движения

Grand National Assembly of Turkey (Tbmm)'s View on Armenian Deportation During the Independence War

Nurhan Aydın 20

The Ultimate Other: Adah Obi i Buchi Emecheta's Second Class Citizen

Mutlak Öteki: Buchi Emecheta'nin Second Class Citizen Romanında Adah Obi

Абсолютно Чужой: Адах Оби В Романи Бучи Эмечеты Second Class Citizen

Ömer Ögünç 35

Buharlı Gemi Çağı'nda Karadeniz'de Avrupa Denizciliği

European Navigation in the Black Sea At Period of Steamship

Европейский Навигация В Черном Море В Период Пароход

Özgür Yılmaz 46

Kuzey Kafkasya ve Kuzey Karadeniz'deki İskit Kurganlarının Ortaya Çıkışı

The Emergence of Iskit's Kurgans in the North Caucasus and North Blacksea

Скифские Курганы На Северном Кавказе И На Севере Чёрного Моря

Kürşat Koçak 66

Esaret ve Hürriyet Diyalektiği Bağlamında "Her Şey Geçip Gider" Romanı

Slavery and Freedom in the Context of Dialectics "Everything Passes Away" Novel

Диалектическая Взаимосвязь Плена И Освобождения В Романи "Всё Проходит И Уходит"

Fatih Keskin 79

XVI. Yüzyılda Çıldır, Posof ve Büyük Ardahan Sancaklarında Zeyrek Tarımı

Linseed Agriculture in Cildir, Posof And Great Ardahan Districts in The XVI. Century

Выращивание Льна В Чильдирском, Поцховском И Большом Ардаганском Санджаках В 16 Веке.

Doğukan Özcan 91

(Saha Türklerinin Destanı) Nurgun Batır Destanı

(Сахайский Этический Сказ) Этический Сказ Нургун Батыр

(The Epic of Sakha Turks) The Epic of Nurgun Batir

Çevirenler: Erdoğan Altınkaynak - Aygül Bolotova Altınkaynak..... 103

Kırgız Şamanı (Bakşı) (1920'li Yıllar)

Кыргызский Шаман (Бакшы) В 20-Е Годы XX Века

Kyrgyz Shaman (Bakshi) (20-ies of XX Century)

İmel Moldobaev (Aktaran: Abdrasul İsakov) 114

SÖZ BAŞI

Saygı değer okuyucular,

Altıncı yaşımızı doldurduk, yedinci yaşımızın ilk sayısı 25. Sayımızla huzurlarınızdayız.

Bizlere, dergimizin yayın kurallarına uymayan pek çok makale gelmektedir. Bu nedenle gönderdiğiniz makalelerinizin pek çoğunu geri çevirmek veya kabul etmemekle karşı karşıya kalıyoruz. Bu hem bizim ve hem de siz değerli araştırmacılar için zaman kaybına neden olmaktadır. Lütfen, dergimizin yayın ilkelerini gözden geçirerek makalelerinizi gönderiniz.

Son çalışmalarla birlikte dergimizin yayınlamış olduğu kitap sayısı da bir hayli arttı. İsteyenler bu kitapları dergimizin adresine müracaat ederek temin edebilir.

İnternet adresimizde, domainimiz istenmeyen kişilerin eline geçmiş durumdadır. Bu nedenle adımızı ve adresimizi değiştirdik. Lütfen dostlarınızı da, dergimizin başına gelen bu tatsız hadiseden dolayı haberdar ediniz.

Dergimizin yeni adresi, Ardahan Üniversitesi adresinden hareketle: www.dergikaradeniz.com; www.dergikaradeniz.net; www.dergikaradeniz.org olarak değiştirilmiştir. Bu adreslere girdiğiniz takdirde arşivlerimiz de dahil olmak üzere istediğiniz bilgilere ulaşabilirsiniz.

Tubitak'ın "Dergipark" projesi kapsamında dergimizde yer alan makalelere DOI numarası da verilmektedir. Dergimize gönderilen makaleler „Turn It In.com“ intihal sorgulama sistemi tarafından taranmaktadır. Bu şekilde dergimize gönderilen ve yayımlanan makalelerin uluslararası alanda denetlenmesi de sağlanmış olacak ve prestiji daha da artmış olacaktır.

Akademik yükselme sağlayanlara başarılarının devamı, aramızdan ayrılan sosyal bilimcilere Tanrıdan rahmet diliyoruz.

Çalışmalarınızda kolaylık ve başarılar dilerim

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

PRESENTATION

Dear Readers;

We have completed our sixth year and are in your presence with the 25th issue.

So far, we have received many articles which are not compatible with the writing format of our journal. Therefore, we are forced to turn down some of them for revision or not accept some at all, which means a loss of time for us and the dear writers/contributors. I kindly ask you to first have a close look at the writing principles of the journal and then send us the articles.

As a consequence of the recent studies we have carried out, the number of books published in the name of our journal has increased immensely. Those wishing to attain these books can do so by communicating with our journal.

Unfortunately, our web-site was attacked and so we decided to change its name and address. Could you please kindly inform our colleagues about this unfortunate event?

The new address of our journal is given in a link in Ardahan University's domain as www.dergikaradeniz.com; www.dergikaradeniz.net; and www.dergikaradeniz.org. In the new address, you can achieve both the archival documents as well as the new articles to be published in the new issues.

We are glad that our journal is increasingly receiving attention in many countries and that many more academics are sending articles to us. Thus, we limited the content of our journal with language – culture and literature.

Within the scope of the TÜBİTAK project named "Dergipark", every article published by the journal is given a DOI number. The papers sent to us are scanned for plagiarism with a programme

called, “Turn It In.Com”. By this way, all the papers sent to us will be filtered and accepted worldwide with a better scientific reputation.

We congratulate the academicians who have attained new titles and pay tribute to those who have passed away.

We wish you a bright period of success.

Associate Professor Erdoğan ALTINKAYNAK
Editor

ПРЕДИСЛОВИЕ

Уважаемый читатель,

Закончился шестой год со дня издания нашего журнала. Изданием 25-го номера начали седьмой год.

Последнее время мы получаем много статей, не соответствующих нашим требованиям. Связи с этим вынуждены выслать эти статьи обратно своим авторам. Всё это становится причиной патели дорогого времени. Просим присылать доклады соответствующие нашим требованиям.

Наряду с публикациями выросло количество книг изданных нашим журналом. Желающие могут получить эти кники через наш адрес.

Наш интернет адрес и домен находится в руках у нежелательных лиц. В связи с этим, мы поменяли наше интернетназвание и адрес. Прошу Вас уведомить ваших коллег об этом.

Войти на новый адрес нашего журнала www.dergikaradeniz.com; www.dergikaradeniz.net; www.dergikaradeniz.org можно через электронный адрес Ардаганского университета. Здесь расположены все архивы и нужные для вас материалы.

Все статьи, подготовленные в рамках проекта “Dergipark” и финансируемые Тубитаком, обозначаются номером DOI. Доступ ко всем докладам можно осуществлять по системе “Turn It In.com”. Этим они становятся более престижными и доступными на международном уровне.

Учёным желаю высоких научных достижений, царство небесное всем деятелям общественных наук, покинувших нас.

С уважением,

Профессор доктор Эрдоган АЛТЫНКАЙНАК
Редактор журнала

**ЭНТРОПИЯ КАК ЭЛЕМЕНТ ГЛОБАЛЬНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ
КУЛЬТУРНЫХ КОДОВ.**

**GENEL KÜLTÜREL KODLARIN DEĞİŞTİRİLMESİNDE
BİR VASITA OLARAK ENTROPİA**

**ENTROPY AS ELEMENTS OF A GLOBAL
TRANSFORMATION OF CULTURAL CODES**

Tamilla ALIYEVA*

АННОТАЦИЯ

Понятие энтропии впервые было введено Клаузиусом в термодинамике в 1865 году. Энтропия — функция, устанавливающая связь между макро- и микро-состояниями; единственная функция, которая показывает направленность процессов.

Энтропия — функция состояния системы, которая не зависит от перехода из одного состояния в другое, а зависит только от начального и конечного положения системы. Этот термин очень часто можно встретить и в постмодернистской литературе.

Ключевые слова: энтропия, глобализация, трансформация, культурный код, семиотика, макро и микро текст.

ABSTRACT

The concept of entropy was first introduced by Clausius in thermodynamics in 1865. Entropy - the function that establishes the link between the macro and micro states; the only function that shows the direction of processes.

Entropy - state function of the system, which is independent of the transition from one state to another, and depends only on the initial and final position of the system. This term is very often found in postmodern literature.

Key Words: entropy, globalization, transformation, Cultural code, semiotics, macro and micro text.

История развития художественной литературы отличается сменой культурных эпох. Каждому периоду развития истории искусства и литературы соответствуют свои течения и направления и отличаются борьбой тенденций прогресса и упадка. Во всех сферах жизни современного общества процесс глобализации усиливается. Изменения происходят не только в культурной жизни, но и в жизни отдельного человека в целом. В процессе глобализации расширяется роль транснациональных взаимодействий в мире, расширяются масштабы коммуникаций, что позволяет улучшить жизнь людей. В то же время, сегодня в процессе нарастающего кризиса,

* Doç. Dr.

процесс глобализации носит в себе и отрицательные качества, «Современная цивилизация, разрушая классическую систему мира как совокупности суверенно замкнутых государств, порождает механизмы наднационального управления миром, формируя фактически новую Глобальную Империю» (*Хардт М., Негри. 2004:440*). Перед художественной литературой, искусством и всей культурой ставятся новые проблемы. Происходит переоценка ценностей, трансформация, изменение системы, смена отдельных элементов, последовательный переход в иное состояние. В современную культуру сознательно насаждаются новые культурные стереотипы, которые стимулируют процессы трансформации всей культуры в целом. Это происходит последовательно, преобразуя всю систему. Старая система ценностей подвергается разрушению, новые символы, знаки вступают в борьбу со старыми, традиционными системами ценностей. Ценности и традиции, господствовавшие веками, расходятся с традициями и смысл остается не всегда ясным. Это положение осложняется тем, что художники, философы, люди искусства, которые дают оценку новой ситуации в культуре, литературе сами же являются носителями традиционных, по отношению к сегодняшней культуре и систем ценностей. Именно в процессе борьбы противоположных тенденций оказалось возможным преодоления формалистическо-субъективистских концепций и выход на путь прогрессивного постмодернизма.

Как литературное направление постмодернизм появился в 70-е годы XX века на Западе. С появлением постмодернизма в искусстве и литературе появились новые термины и понятия, которые используются для характеристики этой эстетики. Нововведенным термином характеризующий постмодернизм являются понятия энтропия, культурный код, семиотика, герменевтика, интертекстуальность, деконструкция и другие.

Постмодернистское понимание современного состояния культуры, искусства, литературы оказалось своевременным философским феноменом. Смерть автора, вариативность интерпретация текста, хаотичная структура или бесструктурность, бесконечность переходов между фрагментами текстов. Перед мыслителями открываются новые творческие возможности для осмысления сегодняшнего состояния общества, он стал более раскрепощенным в своих суждениях, понятиях, осмыслениях. Постмодернизм появился на фоне больших, серьезных изменений, происходящих в человеческой культуре, и может стать связующим звеном с традиционной классической культурой, литературой, показать и объяснить значение, роль и философским понятиям, в том числе и роль энтропии в художественной литературе.

Понятие энтропия введено в научный оборот в 1865 г. Р. Клаузиусом для характеристики процессов превращения энергии, а позднее, в 1877 г., Л. Больцман, К.Шеннон дали ему статистическое истолкование. Важность понятия энтропия для анализа необратимых (неравновесных) процессов также была показана впервые Р. Клаузиусом. В современной науке понятие энтропия является общенаучным и философским.

Энтропия (греч. *εντροπία* – "поворот, превращение") – понятие сложное, и в рамках разных наук оно имеет специфическое освещение. В целом «энтропия – это мера беспорядочности, или разупорядоченности, системы». Впервые понятия «энтропия и информация», связал К.Шеннон в 1948. С его подачи энтропия стала использоваться как мера полезной информации в процессах передачи сигналов по

проводам. Следует подчеркнуть, что под информацией Шеннон понимал сигналы нужные, полезные для получателя. Неполезные сигналы, с точки зрения Шеннона, это шум, помехи.

Таким образом, известно три варианта энтропий. В термодинамике - это функция состояния (Клаузиус) и мера беспорядка (Больцман). В теории информации – мера достоверности передаваемой по каналу связи информации (Шеннон). Энтропия Больцмана является мерой беспорядка, хаотичности, однородности молекулярных систем. Энтропия Клаузиуса пропорциональна количеству связанной энергии, находящейся в системе, которую нельзя превратить в работу. Энтропия Шеннона количественно характеризует достоверность передаваемого сигнала и используется для расчета количества информации.

Основатель теории синергетики И. Пригожин писал, что энтропия служит одной из важных характеристик статистической теории – мерой неупорядоченности, или хаотичности, состояния системы. Энтропия – это функция состояния системы, следовательно, это зависящая переменная величина неупорядоченности в системе, то есть не сама неупорядоченность, а большая или меньшая её степень, то есть показатель наличия в системе неупорядоченности. Система может быть частично неупорядоченной, но полностью неупорядоченной она быть не может, так как в этом случае она перестаёт быть системой и становится номенклатурой единиц с оборванными связями. Энтропия имеет глубокую внутреннюю связь с системой. Как зависящая переменная величина энтропия имеет зависимость от некоторых факторов.

В XX веке понятие " энтропия " оказалось плодотворным для исследования биосистем, а также процессов передачи и обработки информации. Глубокое понимание соответствия энтропии физической и информационной остается одной из кардинальных недостаточно исследованных проблем современной науки. Ее решение послужит одним из важных факторов становления нового научно-технического мышления.

Энтропия — функция, устанавливающая связь между макро- и микро-состояниями; единственная функция в физике, которая показывает направленность процессов. Энтропия — функция состояния системы, которая не зависит от перехода из одного состояния в другое, а зависит только от начального и конечного положения системы. Энтропия тесно связана с кодом, культурным кодом и двойным кодом. Мысленно подвергая источники случайным испытаниям, мы вводим понятие энтропии, как измеряемой величины. При этом, формулируются ряд вопросов и ответов, и центральное место отводится кодовым цепям, с помощью которых источники и каналы без памяти могут быть описаны. В этом случае не происходит потеря информации, так как каждое событие может быть непосредственно восстановлено по соответствующему кодовому слову. Такой процесс называется кодированием источника, а совокупность кодовых слов всех событий - кодом источника.

Таким образом, энтропия – это функция и любому состоянию можно придать определенное значение энтропии. В термодинамике достижение максимума энтропии характеризует наступление равновесного состояния, в котором уже невозможны дальнейшие энергетические превращения: вся энергия превратилась в теплоту, и наступило состояние теплового равновесия. При максимальной энтропии на уровне текста можно говорить о том, что текст перестал быть таковым, то есть утратил все признаки текста.

С энтропией тесно связана и теория информации, но в данном случае для нас информация- это текст, и информация, которая содержится в тексте. В первом случае информация – мера организации системы. Как энтропия системы выражает степень ее неупорядоченности, так информация показывает меру ее организации. Второе значение информации связано с философским концептом отражения. Относительная информация, то есть то, что содержит текст, из потенциальной ситуации превращается в актуальную, происходит восприятие на уровне отражения. В этом случае количество информации определяется как величина, обратно пропорциональная степени вероятности того события, о котором идет речь в тексте. Это означает, что если в тексте происходит изменения, отражающие воздействие другой системы, то можно утверждать, что первая становится носителем информации о второй. В.П.Руднев считает, что «энтропия и информация (текст) суть величины, равные по абсолютной величине, но противоположные по направлению, то есть с увеличением энтропии уменьшается информация. Вещи увеличивают энтропию, тексты увеличивают информацию, текст движется в направлении уменьшения энтропии и накопления информации». (Руднев В.П. 1996:12)

Таким образом, при вычислении показателя энтропии текста, необходимо учитывать следующие количественные параметры – объем анализируемого текста на пропорциональном уровне, количество точек бифуркации (случаев возникновения флуктуаций) со знаком – «минус» - увеличение энтропии, или «плюс» - уменьшение энтропии, количество «коммуникативных дефектов», приводящих к «ухудшению» реализации макроинтенции (замысла) автора, количество «коммуникативных дефектов», вызывающих флуктуацию (со знаком «плюс» и «минус») и, вследствие этого, совпадающих по местоположению в тексте с точкой бифуркации.

По мнению исследователей, «энтропия возрастает в художественных текстах и разговорной речи, уменьшается в публицистике и научно-технической речи» (Герман И.А. 2000:66), «художественный язык имеет более высокую избыточность и высшую энтропию, представляющие собой величины приблизительно обратно пропорциональные». (Левый И.1975:300)

Понятие «код», «двойной код», «культурный код» используется как в научно-технической среде, так и в искусстве и литературе. Основное значение кода – дешифровка искусственных языков. С другой стороны – это система знаков и свод правил, по которым производится шифровка, расшифровка, хранение и перенос информации. Культурный код помогает расшифровать смысл культурных явлений, знаков, символов. Код обеспечивает взаимосвязь между знаком и значением, помогает перевести мир номинаций в мир смыслов, то есть помогает понять, что означают те или иные культурные феномены. С помощью культурного кода текст становится открытым, то есть один и тот же текст может прочитываться по-разному в зависимости от того, какой код используется. В то же время, в процессе развития происходит трансформация кода. Он может упрощаться, усложняться и менять знаковую систему. Чем больше символов, знаков тем больше комбинаций, которые происходят в тексте художественного произведения. Энтропия, включаясь в этот процесс, ускоряет и изменяет текст, культурные коды.

Двойной код – формирующийся из теории семиотики и способствующий анализу постмодернистских текстов - один из основных черт постмодернизма, который отражает сложность сегодняшнего времени и противоречивость мышления самого

человека. «Коды для нас важны только как отправные точки «уже читанного» как «трамплины интертекстуальности» (Ильин И.И. 2001:291)

Существуют разные точки зрения теоретиков в классификации кодов. Французский теоретик Р.Барт вводит пять кодов – культурный, герменевтический, символический, семический и проайретический («акциональный или нарративный код»). Барт считает, что в классической литературе используется акциональный код (логико-темпоральная упорядоченность) и код загадки (синтез «вопроса-ответа»), оба этих кодов создают необратимость произведения.

Двойной код соединяет семиотические и семантические значения текстов и означает, что художественный текст закодирован дважды, и представляет собой как две большие кодовые сверхсистемы. (Ильин И.И. 2001:48). Главной особенностью двойного кода является «иронический модус», направленный на нарушение языковых стереотипов восприятия читателя. Постмодернисты обращают внимание на игровую природу современной литературы, как стилистический прием «познавательного сомнения» ((Ильин И.И. 2001:49). Кроме того, двойной код способствует созданию разных миров в тексте художественного произведения.

Тема, герой, сюжет, слово, фрагмент, любая деталь, считает В.Б.Смиренский- может стать прототипом, вызывающим действие двойного кода. (Смиренский В.Б.). Например, Пушкин использует строку басни Крылова для создания иронического подтекста.

Таким образом, двойной код, используя разные известные тексты, активизирует концепцию интертекстуальности, то есть диалог между текстами. Выбирая чужой текст, художник хочет усилить какой-то эффект или объяснить свое мнение.

Все совокупности исторически сложившихся разнообразных художественных кодов в литературных произведениях, относятся к внетекстовым связям и эти связи реальны. Нужно отметить, что текстовые структуры, как и язык художественного произведения, имеют свою иерархичность. При этом, включаясь в различные уровни иерархии, каждый элемент исследуемого текста, вступает в разные внетекстовые связи. Тексты могут принадлежать к разным жанрам, стилям, эпохам, авторам, при этом может изменяться величина энтропии всех его элементов. И это помогает внимательно исследовать внетекстовые связи как реальные и в то же время, определить пути измерения величины этой реальности. Художественный текст-это основная единица, где мы стараемся интерпретировать значение образов, их связи, события, взаимоотношения, ищем некую организованность и системность в окружающих событиях, разгадываем все новые зашифрованные коды и находим ответы на вопросы, то есть идет сбор материала. Все образы, события - это воплощение хаоса, энтропия. Иногда может произойти обратное, когда "энтропия" и "хас" вступают в противоречие со смыслом и с реальностью, которой они означали. Значит, в художественном тексте энтропия не может возрастая. Если даже энтропия как будто будет возрастая, он всё равно сойдётся в какой-то точке с другим уровнем, где энтропия будет уменьшаться, или будет вообще минимальной.

Согласно второму закону термодинамики спонтанные процессы в некоторой изолированной системе всегда приводят к возрастанию энтропии этой системы, то есть к состоянию термодинамического равновесия, при котором температура, давление и другие показатели в разных частях некоторой системы выравниваются.(ФенДж.1986:336) Ещё сам Клаузиус относительно такой ситуации

сделал вывод о том, что энтропия Вселенной постоянно возрастает и тяготеет к максимуму (ФенДж. 1986:274) (подобное утверждение может иметь место лишь в том случае, если наша Вселенная является конечной и замкнутой системой). Именно в замкнутой системе идет процесс возрастания энтропии, хаоса. С законом термодинамики мы можем сталкиваться не только при интерпретации постмодернистских текстов. В процессе глобализации, расширяются и масштабы литературного процесса.

Происходит трансформация кодов и в литературных произведениях, и в жизни общества.

Термин трансформация, означает изменение системы, смену её отдельных элементов, то есть её последовательный переход в иное состояние.

Трансформация кодов – это направленный процесс, который реализуется за счёт встраивания в её части чужеродных элементов, внешне не разрушающих саму систему, но постепенно заставляющий её работать по новому в соответствии своими внутренними законами.

Взаимопроникновение культур и цивилизаций, усиление их влияния друг на друга, влияние западной культуры, глобализация — все эти многообразные и противостоящие друг другу процессы и развивающиеся одновременно, дают основания для разных оценок происходящего.

«Законы природы, – трактуют теперь не об определенностях, а о возможностях, и служат своего рода мостами через вековую пропасть, разделявшую бытие и становление. Они описывают мир нерегулярных хаотических движений, который по своему духу ближе к миру, рожденному фантазией древних атомистов, чем к миру регулярных ньютоновских орбит. Этот беспорядок составляет самую основу макроскопических систем, к которым мы применяем эволюционное описание, связанное со вторым началом термодинамики – законом возрастающей энтропии». (Пригожин И., Стенгерс И. 1986:136)

Разлад цивилизации с природой, нахлынувший поток неупорядоченной информации, неверие в прогресс и будущее, совпавшие с концом гуманизма, породили идею возвращения космоса в состояние доисторического хаоса, гибели Бога, который некогда создал из этого хаоса мир.

Культура постмодернизма, а вместе с ней и мораль постмодернизма, рассматриваются как своеобразный защитный инструмент, «антиэнтропийный механизм», а фактором, противостоящим саморазрушению социальных систем, служит высокий уровень их внутреннего разнообразия. Процесс эволюции нашей культуры рассматривается как чередование дифференциации и интеграции ценностей и идеалов, их расцвета и крушения. «Мировая история, то есть процесс социальной самоорганизации, в полном объеме может рассматриваться как глобальное художественное творчество. В роли творца здесь выступает человечество в целом, а в роли художественного произведения – весь преобразованный им мир». (Бранский В.П. 1999: 124)

Поскольку современная эпоха представляет собой систему разочарований в гуманистических идеалах и в возможностях разума как инструмента познания, приходится обращаться к темным, скрытым глубинам человеческой психики. «Если до сих пор истину искали у разума, – то теперь ее стали усматривать в противоположном месте: в до сознательном, бессознательном, подсознательном». По

мнению ученого, на смену «философии мысли» пришла «философия жизни»; классический идеализм, основанный на разуме, сменился «иррациональной волей» Шопенгауэра, а затем «имморальным произволом» Ницше; философский модернизм повернулся к архаике, мифотворчеству. (Самосознание... 1991:67)

Таким образом, опираясь на понятие энтропии как элемент глобальной трансформации культурных кодов, можно определить современную эпоху как период разрастания хаоса по мере приближения к точке бифуркации, моменту выбора нового варианта стабилизирующего порядка.

Постмодернизм – это течение, изменившее гуманистическую модель, ставящее перед собой задачу представить мир как абсолютный хаос, который и является для него объективной реальностью. Позиция постмодернизма- выражение хаоса, где нет никакой формы, никаких границ, никакой направленности, никакого определенного пространственного, временного или исторического измерения. Текст существует сам по себе, он представляет собой порождение внутреннего авторского мира.

Художник подчиняется внешней, внутренней стихийности, не пытаясь оформить поток собственных впечатлений, эмоций и ассоциаций. Текст перестает быть феноменом определенным образом упорядоченной реальности, содержащей литературные признаки сюжета, композиции и характеров. Для автора не существует разницы между фактами действительности, собственными фантазиями, своим и чужим текстом. «Автор – это не всезнающий демиург, управляющий ходом действия, а фигура, часто включающая себя в повествование на равных с другими героями. Поскольку истины не существует, он может предложить свой взгляд на мир наряду с прочими точками зрения. Ролан Барт провозгласил «смерть автора», на смену которому пришел «записывающий», ограниченный в своих знаниях человек». (Пирогов Л. 2005)

В мире-хаосе без формы, без границ, исчезает, и понятие времени, где свободно перемещаются фрагменты прошлого, настоящего и будущего.

Эпоха глобализации оказалась эпохой тотальной массовости, что предсказал Н. Бердяев в начале XX в.: «Энергии творческие, создающие многообразие космоса, идут на убыль. Мир погибнет от неотвратимого и непреодолимого стремления к физическому равенству. И не есть ли стремление к равенству в мире социальном та же энтропия, та же гибель социального космоса и культуры в равномерном распределении тепловой энергии, необратимой в энергию, творящую культуру». (Бердяев Н.А. 1922:71)

В литературе, искусстве и культуре постмодернизма все развитие скатывается к началу времен, тем самым показывая поражение современной цивилизации, которая стремится создать искусственный порядок, но спровоцировавшей энтропию. И только животворная энтропия может оживить сегодняшнее состояние постмодернистской литературы и искусства.

Таким образом, постмодернистское направление несет в себе потенциал, как хаоса, так и нового эстетического качества, ибо, чем выше уровень разнообразия в литературном тексте стиливых, жанровых элементов, образов, тропов, традиций и новаций, тем сильнее его энергетическая насыщенность, энтропия, связь с реальностью и историческим литературным процессом.

Современные понятия, опираясь на достижения точных наук, энтропии рассматривают современную эпоху как этап эволюции человечества, который

переведет его на новую ступень развития. Постмодернизм, как культурно-историческая эпоха, используя процессы энтропии, проявляет тенденции к трансформации в сторону поисков стабилизирующих факторов, пытаясь найти опору, как в новых, так и в традиционных мировоззренческих и эстетических моделях.

Литература:

1. Бердяев Н.А. Предсмертные мысли Фауста // Освальд Шпенглер и Закат Европы. М., 1922, С. 71.
2. Бранский В.П. Социальная синергетика как постмодернистская философия истории // Общественные науки и современность. 1999. № 6.С.124
3. Герман И.А. Лингвосинергетика. Барнаул, 2000
4. Ильин И.И. Постмодернизм – словарь терминов. М.:Инграда, 2001 С.291
5. Левый И. Теория информации и литературный процесс//Структурализм.- М.,1975
6. Пирогов Л. Смерть героя. Почему так плохо читают «серьезную литературу» // Независимая газета. 2005. 14 июль.
7. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. М., 1986,С.136
8. Пригожин Илья Романович // Некрасов С. И., Некрасова Н. А.Философия науки и техники (дата обращения13.07.2013).
9. Руднев В.П. Морфология реальности. Исследование по «философии текста. М.,1996
10. Самосознание европейской культуры XX века. М., 1991,С.67
11. Смиренский «Каждая несчастливая семья несчастлива по-своему? Глубинные и поверхностные структуры литературных прототипов».
12. Фен Дж. Машины, энергия, энтропия. - М.: Мир, 1986. С. 336
13. *Хардт М., Негри А. Х 20 Империя* / Пер. с англ., под ред. Г. В. Каменской, М. С. Фетисова. — М.: Праксис, 2004.С. 440

KAYNAKÇA:

1. Berdyayev N.A.Predsmertniye misli Fausta// Oswald Şpengler i Zakat Evropi. M.,1922,S.71.
2. Branskiy V.P.Socialnaya sinergetika kak postmodernistskaya filosofiya istorii // Obşestveniyenauki i sovremennost.1999.№ 6.S.124.
3. German İ.A. Lingvosinergetika. Barnaul, 2000.
4. İlyin İ.İ. Postmodernizm – slovar terminov. M.:İngrada, 20001.C.291
5. Levıy İ. Teoriya informacii i literaturniy process//Strukturalizm.-M.,1975
6. Piragov L. Smert geroya. Poçemu tak ploho çıtayut «seryoznuyu literaturu» // Nezavisimaya gazeta.2005. 14 İyul.

7. Prigojin İ.,Stengers İ. Poryadok iz haosa.Novıydialogçeloveka s prirodoy. M.,1986,S.136.
 8. Prigojin İlya Romanoviç//Nekrasov S.İ.,Nekrasova N.A. Filosofıyanauki i tehniki.(data obraşeniya 13.07.2013)
 9. Rudnev V.P. Morfologiya realnosti. İsledovaniye po filosofii teksta.M.,1996.
 10. Samosoznaniye evropeyskoy kulturu XX veka.M.,1991, S.67.
 11. Smirenskiy V.P. “Kajdaya neşçastlivaya semya neşçastliva po-svoyemu?” Glubinniye i poverhnostniye strukturu literaturnih prototipov”.
 12. Fen Dj. Maşını, energiya,entropiya.-M.: Mir, 1986.-336 S.
- Хардт М., Негри А. X 20 Империя* / Пер. с англ., под ред. Г. В. Каменской, М. С. Фетисова. — М.: Праксис, 2004.С. 440

**MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE I. TBMM'NİN
ERMENİ TEHCİRİNE BAKIŞI**

**ОТНОШЕНИЕ I-го ВЕЛИКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО СОБРАНИЯ ТУРЦИИ К
ПЕРЕСЕЛЕНИЮ АРМЯН В ПЕРИОД НАЦИОНАЛЬНО-
ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ**

**GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY (TBMM)'S VIEW ON
ARMENIAN DEPORTATION DURING THE INDEPENDENCE WAR**

Nurhan AYDIN*

ÖZ

I. Dünya Savaşı sonucu imzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı siyasi yaşamı açısından yeni bir döneminde başlangıcı olmuştur. Bu süreç içerisinde on bir tane hükümet kurulmuştur.

Mütarekeden sonra kurulan Osmanlı Hükümetleri'nin gündemini en çok meşgul eden olay, savaş döneminde Ermeni isyanlarına ve saldırılarına karşı alınan önlemler ve bu olayda görev yapmış olan kişilerin cezalandırılması idi.

Ermeniler bu dönem içinde kendilerine mezalim yapıldığı iddiasını dile getirerek Osmanlı Devleti'nde çeşitli taleplerde bulunmuşlardır. Bu durum ise İtilaf Devletleri'nin işine geldiği için sürekli Osmanlı Hükümetlerine müdahale ederek Ermeni iddialarını desteklemiş ve Osmanlı Hükümetleri'ne ciddi baskılar uygulamışlardır.

Bu bağlamda Osmanlı Hükümeti İtilaf Devletleri'nin baskısını azaltmak, Ermenilerin isteklerini bir bahane olarak kullanmalarına müsaade etmemek için, tehcirde görevlerini suiistimal ettikleri öne sürülen kişileri yargılama ve cezalandırma vb. çeşitli politikalar uygulamışlardır.

Aslında tehcirin bu kadar gündeme gelmesinde en etkin unsurlardan birisi de bu meselenin bir iç politika malzemesi olarak kullanılması idi. Bu nedenle tehcir olayı, bir yandan politik bir malzeme unsuru, diğer yandan bir milleti mahkûm ve yok etme aracı olarak kullanılmıştır. Mütareke ortamı da bunun için en uygun bir zemin olmuştur.

Dolayısıyla amaçlar her ne kadar (İtilaf Devletleri ve Ermenilerin) farklı da olsa aracın aynı olduğu görülmektedir. Ölüm kalım mücadelesinin verildiği bir dönemde iç politik çekişmenin unsuru olarak kullanılan Ermeni tehcir olayı İtilaf Devletleri'nin maksatlarına ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Bu dönemde ülke idaresini elinde bulunduran Osmanlı Hükümet yetkilileri de Avrupa Devletleri'nin baskısı altında oldukları için vazifelerini yapamamışlardır. Son Osmanlı Parlamentosunda Misak-ı Milli'nin kabul edilmesi ile Ermeni politikasında ciddi bir algı değişikliğine gidilmiştir. Burada azınlık hakları ile ilgili olarak komşu ülkelerdeki Müslümanların da aynı haklardan faydalanması şartı ile kabul edileceği ilan edilmiştir. Bu yeni bir süreçti. İlk defa Avrupa'ya karşı, Ermenilere karşı bu

* Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
KARS

kadar dik bir duruş sergileniyordu. Tabi ki bu sürecin arkasında Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Milli Direniş vardı.

Anahtar Kelimeler: Tehcir, Meclis, Osmanlı, Ermeni, Ceza, Dünya, Savaş

ABSTRACT

Mondros Armistice Agreement which was made at the end of World War I was the beginning of a new era for the political life in Ottoman Empire.

What Ottoman Governments, which were established after the Armistice Agreement, death with were the precautions that had been taken against the Armenian revolts and attacks during the World War I and punishment of those who had been in charge for the said issues.

Claiming that they had been treated cruelly in this period, Armenian claimed many things from Ottoman Empire in this period. Because this condition was in favour of the Allied Powers, they usually interfered into the internal affairs of Ottoman Empire supporting the claims of Armenians and made serious pressures on Ottoman Governments.

In this context, Ottoman Empire applied such policies as trying and punishing its officers who were claimed to have abused their offices during Armenian deportation, in order to relieve the pressures put by the Allied powers and prevents their using the claims of Armenians as a pretext.

Actually, the reason why this issue remained on agenda is that it was used as a domestic political affair. Therefore, Armenian deportation was used as a domestic political issued on one hand and as a tool for condemning and destroying a nation on the other hand. The armistice agreement climate offered a good opportunity for doing it.

It is observed that although Allied Powers and Armenians had different purposes, they used the same means. The Armenian deportation which was used as an instrument for the domestic politics, during the time a nation was at the point of life and death, paved the way for Allied Powers to achieve their objectives. Under the pressure of European countries, Ottoman Governments also did not do their duties duly. After National Pact was accepted in the Last Ottoman Parliament, the perception about the Armenian issue changed critically. It was declared that the rights to minorities would be accepted if the Muslim minorities in the neighbouring countries were given the same rights. It was a process. It was the first firm stance against Europe with regards to Armenians. Of course, this process was led by the National Resistance whose leader was Mustafa Kemal.

Keywords: Deportation, council, Ottoman, Armenian, punish, world, war.

АННОТАЦИЯ

Подписание Мудросского мирного договора после Первой мировой войны послужило началу новой политической жизни Османской империи.

В повестке дня правительств Османской империи, созданных после перемирия, постоянно стоял вопрос для применения мер против армянских мятежей, погромов и наказания участников беспорядка.

Армяне, в указанный период жаловались на насилие и обращались к руководству Османской империи с разными требованиями. Такое положение устраивало

государства Антанты, они поддерживали претензии армян, вмешивались в политику правительства Османской империи и оказывали серьёзное давление на него.

В связи с этим правительство Османской империи, с целью уменьшения натисков со стороны государств Антанты, начало применять разную политику, осуждать и наказывать лиц, которые злоупотребляли свои полномочия во время переселения. Этим они постарались предотвратить использование армян Антантой для осуществления своих целей.

Внесению в повестку дня вопроса о переселении, в основном, послужило внутреннее положение страны. В связи с этим, переселение было применено, с одной стороны как элемент политического материала, и с другой стороны как средство осуждения и уничтожения одной нации. Почвой для этого послужило вышеуказанное перемирие.

Не смотря на разные цели (Антанты и армян) были применены одни и те же методы. Применение армянского переселения во время внешнеполитических противостояний и в период жизни и смерти, для государств Антанты это послужило поводом легко достичь своих целей.

В этот период руководители Османской империи, из за натисков Европейских государств, не смогли реализовать свои задачи. На последнем парламенте Османской империи, наряду с принятием Национального пакта, кардинально изменился подход к Армянскому вопросу. В нём были раскрыты требования к нацменьшицам, такое же требование было и к мусульманам, живущим в соседних государствах. Это стало новой эпохой. Впервые против армян и Европы была продемонстрирована стойкость. таким образом, укреплялась национальное движение во главе Мустафы Кемаль Паши.

Ключевые слова: Переселение, меджлис, Османцы, армяне, наказание, мир, война.

GİRİŞ

Fatih döneminde Osmanlı idaresine giren Ermeniler, bu tarihten itibaren Türk Milleti'nin hoşgörülü idaresinde yaşamaya başlamışlardır. XIX. yüzyıla kadar devam eden bu ilişkiler, bundan sonra yerini düşmanlığa bırakmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti tebaası olan Hıristiyanların hamiliğine soyunan Avrupa'nın büyük devletleri, Ermenilerle de ilgilenmeye başlamışlardır.

Ancak büyük devletlerin bu ilgileri Ermenileri kendi mezheplerine çekerek, Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzlarını kendi lehlerine artırmak gayesini taşımaktaydı. Bu açıdan bakıldığında, Ermeni kilisesinin öncülüğünde, Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık hareketlerine kalkıştılar. 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile azınlıklara verilen haklardan Ermeniler de yararlanarak 1863'te Ermeni Milleti Nizamnamesi'ni (Ermeni Anayasası) hazırlayarak dönemin idaresine onaylatıldılar.

1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı, Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanmış ve Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmanın 16. maddesi Ermenilerin yaşadığı Doğu Anadolu Bölgesi'nde Osmanlı Devleti'nin ıslahat yapmasını içeriyordu. Bu antlaşma ile Ermeniler Rus himayesine girmiş oldu. Bu durumdan rahatsızlık hisseden İngiltere, Berlin Konferansı'nı topladı. Konferans sonrası Berlin Antlaşması yapıldı. (13 Temmuz

1878). Ermeniler bu antlaşmanın 61. ve 62. maddelerinde yer aldı. Berlin Antlaşması Ermeni meselesi diye ortaya atılan düşüncenin bir dönüm noktası olmuştur.

Berlin Antlaşması'ndan I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan süre Osmanlı-Avrupa arasında Ermenilerin buldukları bölgede ıslahat yapıp yapılmadığı gibi tartışmalarla geçen dönem oldu.

Bu siyasi gelişmelerin ardından Ermeniler seslerini dünya kamuoyuna daha fazla duyurmak için Avrupa'da Hınçak ve Kafkasya'da Taşnak Cemiyetlerini kurdular. Bu kanlı terör örgütleriyle çok çeşitli katliamlar yaptılar. Binlerce masum ve savunmasız insanın ahını aldılar. (Gürün 1988: 118)

Ermeniler I. Dünya Savaşı'nı bağımsızlık elde etmek yolunda iyi bir fırsat olarak gördüler. Savaşın başlaması ile birlikte, gönüllü gruplar halinde İtilaf Devletleri'nin yanında yer aldılar. Özellikle Rus kuvvetleri, Ermenilerin yardımıyla Anadolu'daki işgal alanını genişletirken, Ermenilerde Türk halkına ve ülkesine büyük zararlar verdiler. (Demirel 2002: 33-41)

Osmanlı Devleti'nin, birkaç cephede birden, savaş hali devam ederken, ülke içinde savunmasız halkın Ermeni saldırılarına maruz kalması ve Ermenilerin devlet aleyhindeki faaliyetlerinin artması sebebiyle, Osmanlı Hükümeti bir takım tedbirler almak zorunda kaldı. Önce Ermeni kuruluşlarını kapatma, silahları toplama ve devlet aleyhinde faaliyette bulunanları tutuklama yoluna gidildi. (Halaçoğlu, 2001: 40-46) Alınan tedbirlere rağmen Ermenilerin tutumlarında bir değişiklik olmadı. Bu durum, Osmanlı Devleti'ni daha etkili bir tedbir almaya sevk etti. 27 Mayıs 1915 tarihinde cephelere yakın bölgelerde veya cephe gerisinde yaşayan Ermenilerin buldukları yerlerden alınarak, ülke içinde başka yerlere sevk edilerek yerleştirilmelerine dair geçici bir kanun çıkarıldı. Bu zorunlu göç ve iskân kararının uygulanması, daha çok 1915 Ermeni Tehciri olarak adlandırıldı. (Süslü 1990: 109-130) Savaş sonrasında bu karar ve uygulamaları, İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı Devleti'nin cezalandırılması sürecinde önemli bir kanıt olarak kullanıldı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul Hükümeti, İtilaf Devletleri'nin Ermeni zorunlu göç ve iskânını, "*Türkler'in Hristiyanlara düşmanlığı şeklinde propaganda*" malzemesi olarak kullanacaklarını düşünerek, her türlü sertlikten kaçınmıştı. (Uras 1987: 618) Divan-ı Harp savaşının verdiği bilgilere göre, suistimalleri tespit edilen 377 kişi divan-ı harplerde çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. (Uras 1987: 622) Buna rağmen, tehcir kararı ile birlikte katliam iddiaları Avrupa'ya sarmakta gecikmedi.

1915 Mayıs'ında itilaf devletleri katliama katılanları sorumlu tutacaklarını Bab-ı Ali'ye bildirmişlerdir. (Gürün 1985: 238)

İlgili Dönemde İstanbul Hükümetlerinin Tutumu

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifa etmesinin ardından Salih Paşa Hükümeti kuruldu. Bu dönemde tehcir suçlamasıyla itham edilenlerin yargılanmalarına devam edildi. Ayrıca ülke içinde huzur ve güvenliğin sağlanması için özellikle Müslümanlara sükûnet tavsiye ediyordu. Bu politika anlayışı Müslümanların büyük bir zulümle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Müslümanların şikâyetleri karşısında sükûnet tavsiye eden Hükümet, Ermenilerin şikâyetleri ile ilgili olarak hemen soruşturmalar başlatmıştır. Bu durum, Türklerin kendi ülkelerinde nasıl bir çifte standarda tabi tutulduklarının açık bir örneğidir.

Salih Paşa Hükümeti istifa edince yerine tekrar Damat Ferit Paşa Hükümeti dördüncü kez iktidar oldu. Damat Ferit daha önceki hükümetleri döneminde olduğu gibi bu dönemde de politikasına kaldığı yerden devam etti. Çünkü Damat Ferit'e göre Ermeni Meselesi

ittihatçıların suçlanması gereken bir konuydu. Bu dönemde Osmanlı Hükümeti sadece siyasi değil hukuki ağırlığını da kaybetmiştir. Bu sürece son noktayı koyan olay ise Sevr Antlaşması'nın imzalanmasıydı. Böylelikle Türk tarihinin önemli bir sayfasını Damat Ferit sonuçlandırdığına inanıyordu. Ancak bu sürece dur diyecek bir güç Anadolu'da mevcuttu. Damat Ferit Hükümeti'nin gösteremediği cesareti Ankara Hükümeti göstererek tepkisini açıkça ortaya koymuş ve antlaşmanın uygulanmasını önlemiştir.

Damat Ferit istifa edince, 21 Eylül 1921 tarihinde Tevfik Paşa son Osmanlı Hükümeti'ni kurdu. Bu dönemde Ermeniler ile ilgili olarak artık Ankara Hükümeti'nin ciddi bir politika yürüttüğü görülmektedir. Ermenilerin saldırısına maruz kalan halkın yardımına Ankara Hükümeti koşturmuştur. Gerek doğu bölgesinde gerekse güney bölgelerinde Ermeniler ile Kuvayı Milliye arasında şiddetli bir mücadelenin yaşandığı esnada, Divan-ı Harb-i Örfi'de tehcir suçu ile suçlanan kişilerin yargılandığı görülmektedir. Bu dönemde meydana gelen önemli bir gelişme, Ermeni tehciri ile ilgili yapılan yargılamaların arka planını göstermesi açısından çok önemlidir. Hükümet, 23 Nisan 1920 tarihinden itibaren Birinci Divan-ı Harbi Örfi tarafından verilen kararların temyiz edilebileceğine dair bir karar aldı. Bu aslında Ankara Hükümeti ile ilişkileri geliştirmek yönünde atılan adımdı.

Fakat bu kararın ardında tehcir ve taktik suçlaması ile idam edilen Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in ailesi kararı temyiz etmek istedi. Yapılan incelemeler sonucunda kanuna aykırı yargılama yapıldığı ve çifte mazbata düzenlendiği görüldü. 23 Nisan 1920 tarihinden önceki kararların da temyiz edilebilme imkânı olsaydı belki benzer sonuçlar ortaya çıkacaktı.

Bu dönemde Ermeni basını da kamuoyu oluşturma yönünde büyük bir çaba içerisine girmiştir. Özellikle Avrupa Devletleri'nin dikkatini Ermenilerin meselesine çekmek için, her gün Ermenilerle ilgili olarak olumsuz haber ve değerlendirmelere yer vermişlerdir.

Ermeniler bu dönemde yurt dışında da ciddi bir örgütlenme oluşturdular. Avrupa ve Amerika kamuoyunu etkilemek kendi taraflarına çekmek için basını ve sinemayı kullandılar. Kurdukları cemiyetler vasıtasıyla propaganda faaliyetlerine giriştiler.

Osmanlı Hükümetleri'nin Ermenilere yönelik izlemiş oldukları olumlu politikaları Ermeniler takdir etmedikleri gibi, her gün yeni taleplerini dile getirmişlerdir.

I. TBMM'nin Ermeni Tehcirine Bakışı

Ermeni tehciri meselesi daha önce meclise getirilmişti. Padişah, Meclis-i Vükela eski hükümet tarafından tehcir edilen Rum ve Ermeniler hakkında tahkikatta bulunmak üzere kurulması kararlaştırılan komisyonda, bir Rum bir de Ermeni üyenin yer almasına karar vermişti. Nitekim üç kişiden oluşan "*Tahkik-i Fecayii Komisyonu*"nun, Ermeni azalığına istinat mahkemesi azasından Artin ve Rum azalığına da Adliye Nezareti Umur-ı Hukukiye Müdür Muavini Haralambo efendiler memur edildi. (Akşin 1983: 78) Başkanlığına Bitlis eski valisi Mazhar Bey'in getirildiği komisyon 24 Kasım'da tahkikata başladı.

Tetkik-i Seyyat Komisyonu, gerek kendi yetkisini kullanarak ve gerek yapılan şikâyetleri dikkate alarak, bazı valiler, mutasarrıflar ve memurlar hakkında da tahkikat yürütmüştür. (İkdam, 25 Teşrin-i Sani 1918) Daha sonra tehcir ile ilgili suçları araştırmak üzere oluşturulan tahkik heyetleri de gittikleri bölgelerde tahkikatta bulunmuşlardır. Bu komisyonlarda yapılacak tahkikat neticesinde yargılanmasına karar verilenler, Divan-ı Harb-i Örfiye sevk edilmişlerdir. (5 Kanun-ı Evvel 1918)

Tetkik-i Seyyat Komisyonunun gördüğü lüzum üzerine 16 Aralık'a kadar tutuklananlar şunlardır: Sivas eski valisi Muammer Bey, Diyarbakır eski valisi Dr. Reşit Bey, Mamüretülaziz eski valisi Sabit Bey, Musul eski valisi Memduh Bey, Divan-ı Muhasebat Mümeyyizlerinden Macid Bey ve Boğazlıyan eski Kaymakamı Kemal Bey. (İkdam, 16 Kanun-ı Evvel 1918)

İttihat ve Terakki ileri gelenleri hakkında İstanbul'da açılan davalar 25 Aralık 1918 tarihli bir kararname ile “*tehcir*”den dolayı “*devâir ve mehakim-i adliye*”ye havale edildikten sonra, 8 Ocak 1919 tarihli irade-i seniye ile hususi Divan-ı Harpler teşkil edildi. Bir süre sonra Tevfik Paşa Hükümeti 30 Ocak 1919'da 27 İttihat ve Terakki liderini tevkif ettirdi. (ATASE No. 1/58, Fh. No. 39: 67-71)

İstanbul Divan-ı Harbi Örfisi, Dünya Savaşı sırasında ve Mütarekenin ardından düşmanın işgali altında bulunan bölgelere firar eden her rütbeden subay ve eratı askeri ceza kanununun 137. maddesi gereğince gıyaben idama mahkûm ederek, mallarının hazine, tüm medeni haklardan yoksun bırakılmasına karar vermişti. İdare-i Örfiye karnamesiyle belirlenmiş olan suçlara bakmak ve kararları temyiz-i kabil ve ret olmamak üzere, bir süre sonra teşkil edilen Divan-ı Harb-i Örfi (Askeri Mahkeme) başkanlığına 8 Mart 1919 tarihinde Erkan-ı Harp Mirivalarından Ali Fevzi Paşa getirildi. Ancak Ali Fevzi Paşa'nın sağlığını öne sürerek görevden affını istemesi üzerine, yerine İmalat-ı Harbiye eski müdürü emekli ferik Nazım Paşa getirildi. (Akça 1992: 53) İngilizlerin baskısıyla, İstanbul'da Ermeni tehciri suçlusu aranmaya başlandı. Damat Ferit'in kurduğu Nemrut Mustafa Paşa Divan-ı Harbi, Talat, Enver ve Cemal Paşaları gıyaplarında idama mahkûm etti. Bu arada Divan-ı Harb-i, Örfi sorgu hâkimliğine 24 Mart 1919 tarihinde ünlü İngiliz mandacısı Said Molla getirildi. (TBMM Zabıt Ceridesi 1944: 9)

Bu gelişmenin ardından 8 Nisan 1919'da Yozgat Mutasarrıf vekili ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey tehcir ve taktile suçlanarak 10 Nisan 1919 akşamı Beyazıt meydanında idam edildi. Aynı şekilde Jandarma komutanı Tevfik Bey, ikinci derecede suçlu bulunarak on beş sene kürek cezasına mahkûm edildi. Trabzon Divan-ı Harbi, 22 Mayıs 1919'da eski vali Cemal Azmi'ye tehcir iddiasıyla idam hükmü verdi. Aynı iddia ve suçlamalara maruz kalan eski Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey hakkındaki idam hükmü Ağustos 1920 başlarında yerine getirildi. (TBMM Zabıt Ceridesi 1944: 9)

Bütün bu olup bitenler, Osmanlı İmparatorluğu'nun, çılgınca katıldığı I. Dünya Savaşı sonunda, Suriye'yi, Lübnan'ı, Irak'ı, Filistin'i, Doğu Ürdün'ü, Hicaz'ı, Yemen'i kaybetmenin şaşkınlığı içinde, o müthiş buhranlı günlerinde galiplerin merhametine sığınırken, onların istediği kurbanları vermekte tereddüt etmiyordu. (Anadol 1982: 362)

Osmanlı Ordularını arkadan vurmaya kalkan Ermenilere karşı devleti temsil eden idare adamları; tehcir bölgelerindeki idare amiri, jandarma komutanı gibi görevlerde bulunmuş olanlar, Ermenilerin ve onları destekleyen devletlerin, ülkelerin istekleriyle rastgele hapis cezasına çarptırıp, hapse atılıyor ve *Divan-ı Harp* mahkemelerinde yargılanarak ölüme mahkûm ediliyorlardı.

Tabiki bu divana daha öncede belirttiğimiz gibi Nemrut Mustafa Paşa adındaki gaddar ve vicdani duygulardan mahrum biri başkanlık ediyordu. Önce Yozgat istinat Mahkemesinde beraat etmiş bulunan eski Boğazlıyan Kaymakamı ve Yozgat Mutasarrıf vekili Kemal Bey'in 10 Nisan 1919 günü Beyazıt Meydanı'nda asılması olayı, hiç şüphesiz ki milli tarihimiz boyunca “*muhteşem imparatorluk*”un utancını taşıyacaktır. (Anadol 1982: 363)

Mondros Mütarekesi sonrası, Ermeni komitecileri İstanbul'a dolmuşlar, savaş içerisinde Ermeniler için çıkarılan "*Tehcir Kanunu*"nun hesabını sormak için İtilaf Devletleri temsilcileriyle kanlı pazarlıklar yapıyorlardı.

Bu komitelerin başında Ermeni Patriği Zaven Efendi vardı. Zaven Efendi, hazırladığı listeleri Sadrazam Ferit Paşa'nın eline tutuşturarak, ilgililerin cezalandırılmalarını istiyordu. (Anadol 1982: 363)

Savaş suçlusuz olarak muhakeme edilenler arasında Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi de vardı. Mahkeme onun hakkında on beş yıl kürek cezası vermişti. Daha sonra bu cezanın, âlim ve fazıl bir zat olan ve şeyhülislamlık makamında uzun yıllar görev yapan böyle bir Müslüman büyüğünün, böyle bir ceza alması, ahali üzerinde kötü tesir bırakır düşüncesiyle, ceza bir başka şeyhülislam olan Mustafa Sabri Efendi'ye sorulduktan sonra üç yıla çevrilir. Musa Kâzım Efendi, sürgün yeri olarak Bursa'yu istemişti. Edirne'ye gönderildi. Oranın da sağlığına kötü tesir ettiğine dair verdiği dilekçe dikkate alınmadı ve kısa zaman sonra Edirne'de vefat etti.

İngiliz Amirali, Osmanlı Hükümeti'ne her geçen gün baskılarını artırıyor ve Ermeni tehciri ile ilgili olan kişilerin tutuklanıp, cezalandırılmalarını istiyordu. Nitekim baskılar neticesinde Diyarbakır Mebusları Fevzi ve Zülfü Beyler tutuklanarak Divan-ı Harbe sevk edildiler. Sabık Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'de 1 Ağustos sabahı Beyazıt Meydanında idam edildi. (Anadol 1982: 363 - Gürün 1982: 363) Doktor Reşit Bey'de "*Tehcir ve takdil – göçe zorlamak ve öldürmek*" suçlarından idama mahkûm edileceğini anlayınca, peşine düşenlerden kurtulmak için sokakta beynine bir kurşun sıkarak intihar etti. (Yakın Tarihimiz, Cilt 3: 333)

İtilaf Devletleri'nin ve Ermeni Kilisesi'nin baskıları sonucu İstanbul Hükümeti "Ermeni Tehciri" meselesinden dolayı birçok suçsuz kişiyi idam etmiş, bir kısmını da Malta Adasına sürgüne göndermiştir.

Boğazlıyan Kaymakamı ve Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey Ermeni Tehciri meselesinde ihmalleri görülmüş olarak itham edilmişler, bu nedenle suçsuz yere idam edilenlerden yalnız ikisidir. Bu kişilere ve onların geride kalan ailelerine o dönemde sahip çıkan tek yer TBMM ve dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa olmuştur.

Kemal ve Nusret Beylerin idamı üzerine ülkenin içinde bulunduğu durumu ve Ermeni tehdidini ve dış baskıları çok iyi gören Mustafa Kemal Paşa ve dolayısıyla TBMM bu durumu ulusal politika ve millî bilinç çerçevesinde çözmek ve yabancı müdahalesine engel olmak istediler. Nitekim 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan TBMM, 8 Mayıs 1920'de aldığı bir kararla Ermeni tehcir ve taktili bahanesiyle tutuklu bulunanların tahliyesine karar verildi. Ayrıca TBMM 11 Ağustos 1920'de de tehcir mahkemelerini lağvettiğini ilan etti. (Jaeschke 1970: 102-116)

TBMM yukarıda ifade edilen faaliyetlerin dışında tehcir ve taktil kurbanlarının itibarını iade etme ve onların geride bıraktıkları aile mensuplarına yardım elini uzatmayı ve devlet güvencesine almayı da unutmadı.

Bu bağlamda Ermeni tehciri meselesinden idama mahkûm edilen Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey ve Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in idamına giden süreç içerisinde yapılanlar ve TBMM'sinden bu Milli Şehidlere sahip çıkılmasının detayları:

Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey

Mehmet Kemal Bey, 1885'te Beyrut'ta doğmuştur. Gümrük Başkâtibi Arif Bey'in oğludur. 1912'de Gebze, 1913'te Karamürsel, 1915'te Boğazlıyan Kaymakamlıklarında

bulunmuş, bilâhare İzmit Sancağı Muhacirin Müdürlüğüne tayin olunmuştur. (Türk Dünyası Tarih Dergisi 1988: 44)

Son görevinde iken 13.06.1918'de mütarekenin karışık ortamında bir kısım politikacıların ve Ermeni komitacılarının zorlaması sonucu memuriyetten azledilmiş ve mahkemeye sevk edilmiştir. (Türk Dünyası Tarih Dergisi 1988: 46)

Kemal Bey 12 Haziran 1915'de Karamürsel Kaymakamlığı'ndan Boğazlıyan Kaymakamlığı'na atandı. Kemal Bey'in, bu göreve başladığı dönem, yörede ve Anadolu'nun birçok bölgesinde Ermeni isyanları yoğun şekilde devam ediyordu. Bu isyanlar sonucu Osmanlı Devleti Ermeni "*Tehcir Kanunu*"nu çıkardı. Yozgat Sancağı'na oradan da Boğazlıyan Kaymakamlığı'na tehcir ile ilgili ilk emir 18 Temmuz 1915'te verildi. Kemal Bey tehcirle ilgili aldığı emir doğrultusunda öncelikle Jandarma Komutanı ve Nahiye Müdürü ile görüştüktan sonra, emri birlikte uygulayarak o bölgedeki Ermenileri devletin imkânları dâhilinde belirli bir düzen içinde Suriye'ye sevk etti. Bu sevkiyat işi 1915 Ağustos'un ilk haftası sona erdi. Kemal Bey bu görevde kaldığı süre içinde bir taraftan tehcirle uğraşiyor, diğer taraftan da Ermenilerin çıkardığı isyanları bastırmak için büyük çaba sarf ediyordu. Kemal Bey bu arada Ermeni tehcir işlemleri bittikten hemen sonra tehcir sırasında çeşitli suiistimaller olduğu gerekçesi ile Ankara Vilayeti Meclis-i İdaresi'nin 22 Ocak 1916 gün ve 185 sayılı Lüzum-u Kararı üzerine Yozgat istinaf Mahkemesi'nde yargılandı. Ancak itham edildiği suçlardan 15 Kasım 1918'de beraat etti. Kemal Bey bu olaydan sonra Konya Zer'iyyat Müfettişliği'nde görevlendirildi. (Bilgi 1989: 85-86)

Kemal Bey'in yeni göreve atanmasından yaklaşık üç ay sonra Mondros Mütarekesi imzalandı. Mütarekeden hemen sonra İtilaf Devletleri ve Ermeni baskıları sonucu İstanbul Hükümetleri tarafından Ermeni tehcirini soruşturmak için komisyonlar kuruldu. Ayrıca tehcir sırasında suiistimalleri görülenleri yargılamak içinde mahkemeler kuruldu. Ermeniler bundan istifade ederek tehcir döneminde görev yapan sivil ve asker kökenli idareciler hakkında yoğun bir iftira kampanyası başlattılar. Bu kampanyanın kurbanlarından biri de Kemal Bey idi. Kemal Bey Aralık 1918'de tutuklandı. 5 Şubat 1919'da Divan-ı Harp-i Örfi'de tehcir sanığı olarak yargılanmaya başlandı. Mahkeme Ermeni şahitlerin yalan ifadeleri sonucu 8 Nisan 1919'da Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey hakkında idam kararı verdi. Bu karar 10 Nisan 1919'da İstanbul'da infaz edildi. (Bilgi 1989: 88-91)

Karar saraydan çıktıktan sonra Bekirağa Bölüğünde kalan Kemal Bey akşam karanlığında alınarak Beyazıt Meydanı'na getirilir. Kemal Bey sehpa halka dönerek son sözünü söyler:

"Sevgili vatandaşlarım, ben bir Türk memuruyum. Aldığım emri yerine getirdim. Vazifemi yaptığuma vicdanım emindir. Sizlere yemin ederim ki, ben masumum. Son sözüm bugün de budur, yarın da budur. Ecnebi devletlere yaranmak için beni asıyorlar. Eğer adalet buna diyorlarsa, kahrolsun adalet!" Kemal Bey sözüne devam eder:

"Benim sevgili kardeşlerim, asil Türk Milletine çocuklarımı emanet ediyorum. Bu kahraman millet elbette onlara bakacaktır. Vatan uğrunda cephede ölen bir insan gibi şehit gidiyorum. Allah, vatan ve milletimize zeval vermesin... Amin. (Türk Dünyası Tarih Dergisi 1988: 47) Borcum var, servetim yok üç çocuğumu, millet uğruna yetim bırakıyorum. Yaşasın Millet... Bu konuşmaları duyan Adliye Müsteşarı, İngiliz dostu Said Molla "Hemen asın bu alçak herifi, söyletmeyin" diye bağırır. Az sonra 35 yaşındaki gencecik büyük vatansaver darağacında sallanıyor olacaktı. (Türk Dünyası Tarih Dergisi 1988: 48)

Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in İstanbul Hükümeti tarafından idam edilmesinden iki buçuk yıl sonra, TBMM 14 Ekim 1922 tarihinde çıkardığı bir kanun ile Kemal Bey'i "*Milli Şehit*" ilan etti. Eşi ve çocuklarına da toplam 2000 kuruş maaş bağlandı. (Bilgi 1989: 190)

Kemal Bey'in durumu TBMM'de görüşülürken çok önemli düşüncelerde ortaya çıkıyordu. Şöyle ki; Mesela Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali Bey (Öğütçü) şöyle bir konuşma yapar; Kemal Bey idam edildiği zaman İstanbul İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmişti. Bağımsız olmayan, denetim altında, gayri meşru bir hükümet vardı. Kemal Bey'in idamı Anadolu'daki Milli Mücadele'nin ortaya çıkmasına ve ilk kıvılcımı olmasına sebebiyet vermiştir. Hatta TBMM'de Kemal Bey'in idamı neticesinde doğmuştur. Kemal Bey Anadolu'da kendi halinde çalışan sıradan bir devlet memuru iken, kan döken bir halkın kurbanı oldu. Kemal Bey idam edildikten sonra Anadolu'da hareket başladı ve gerçek düşmanlar Anadolu'ya ve İstanbul'a karşı tecavüzlerini artırdı. Ve her tazyikin bir aksi olur düşüncesinden hareketle Anadolu kuvvetleri vücut buldu. (Bilgi 1989: 217-218)

Urfa Mutassarrıfı Nusret Bey

Ermeni tehciri konusunda ikinci kurban ise Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey oldu. 19 Nisan 1914 tarihinde Bayburt Kaymakamlığı'na tayin oldu. 1914 yılının Haziran'ında Avrupa'da başlayan I. Dünya Savaşı, Bayburt'ta yaşayan Ermeniler, Rusların kıskırtmasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ve katliam hareketlerine başladılar. Bu olaylar devam ederken, Haziran 1915'de bölgede ki Ermeniler zorunlu olarak cephe alanı dışı olan Suriye'ye gönderilmesine karar verildi. Bu nedenle Osmanlı Devleti bir kanun çıkardı ve kanunun yürürlüğe girmesi İstanbul Hükümeti'nce zorunlu görüldü. Osmanlı Devleti'nin çıkardığı "*Tehcir Kanunu*"nun uygulanması emri Bayburt'a da ulaştı. Bunun üzerine Nusret Bey Bayburt Ermenilerinin güvenlik içinde Erzincan'a oradan da Suriye'ye sevkini sağladı. Nusret Bey bir yandan Ermeni sevkياتının kanunlara uygun bir şekilde yapılması için çalışırken diğer yandan da bölgedeki 3. Ordu'ya erzak sevkياتı ile meşgul oldu. Bu nedenle Nusret Bey'e gösterdiği üstün hizmetlerden dolayı çeşitli tarihlerde 3. Ordu Komutanlığı ve Erzurum Valiliği tarafından takdir beratları verildi. (Akça 1999: 38-44)

Nusret Bey 14 Haziran 1917'de Yıldırım Orduları 2. Grup Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Urfa Mutasarrıflığı'na atandı. Nusret Bey Urfa'da bulunduğu dönem içinde, Mondros Mütarekesi imzalanmış ve ağır şartlarla Osmanlı Devleti'ni fiilen sona erdirmiş, buna karşın İstanbul Hükümeti kayıtsız kalmış oluyordu. Nusret Bey, özellikle mütarekeden sonra Kuva-yı Milliye'nin teşkilatlanmasını sağladı.

Nusret Bey, İstanbul Hükümeti tarafından 6 Nisan 1919'da tehcir meselesinden dolayı görevinden azledildi ve yargılanmak üzere İstanbul'a götürüldü. Divan-ı Harp Mahkemesi tarafından tehcirden dolayı sorgulandı. Suç unsuru bulunmadığından serbest bırakıldı. Ancak 6 Kasım 1919'da tehcir de ihmali görüldüğünden dolayı tekrar tutuklandı. Nusret Bey Nemrut Mustafa Paşa Başkanlığındaki Divan-ı Harp Mahkemesinde yargılandı. Yargılama sonucu mahkeme Ermenilerin yalancı şahitlerinin verdikleri ifadeler sonucu Nusret Bey hakkında önce hapis, sonrada Nemrut Mustafa Paşa'nın tazyikiyle ikinci bir mazbata düzenleyip idam kararı verdi. Bu karar sonucu Nusret Bey 5 Ağustos 1920'de İstanbul'da idam edildi. Daha sonra mahkeme kararları temyiz edilince Nusret Bey'in *Divan-ı Harp mahkemesi* tarafından ikinci bir mazbata ile suçsuz yere idam edildiği ortaya çıktı. Bunun üzerine Nemrut Mustafa Paşa ve arkadaşları tutuklanıp sorgulandılar ve çeşitli cezalara da çarptırıldılar. (Akça 1999: 45-86)

Nusret Bey'in idam edilişinden iki ay sonra 7 Ekim 1920'de, TBMM tarafından Nusret Bey'in ailesine 1000 kuruş maaş bağlanması için Ankara Hükümeti bir kanun layihasını görüşmek için 25 Aralık 1920'de toplandı. Ancak maaş konusunda sert tartışmalar ve anlaşmazlıklar oldu. İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey ile Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey Damat Ferit Hükümeti tarafından idam edilen Nusret Bey'in ailesinin sefalet içinde bir hayat sürdürdüklerini belirterek ailesine maaş bağlanması için teklif edilen kanunun kabul edilmesini istediler. (TBMM Zabıt Ceridesi 1944: 7)

Bolu Mebusu Tunalı Hilmi ile İzmit Mebusu Hamdi Namık Beylerin bu tekliflerine karşılık Konya Mebusu Musa Kazım Efendi'de Nusret Beyi savunarak onu iyi tanıyanlar, onun ailesine sahip çıkması gerekir diyerek, ben aileler tanırım dört, beş, altı oğlunu çeşitli cephelerde şehit vermiş, bunların ailelerinden vergi alıyorsunuz. Nusret Bey iyi adam olabilir. Şuna buna bu kapıyı açtığınız gün bu vatan hizmetinin kapısını kapatamayacaksınız. Bunun adedi milyonlara ulaşacaktır. Şahsen ben muavenet ederim dedi. (TBMM Zabıt Ceridesi 1944: 8)

Konya Mebusu Musa Kazım'ın bu olumsuz konuşmasına karşılık, Bolu Mebusu Tunalı Hilmi tekrar söz alarak; Musa Kazım Efendi'nin sözünü ettiği şehit ailelerine, hükümetin özel bir kanunla maaş bağladığını belirttikten sonra, Nusret Bey'in memur iken Damat Ferit Hükümeti tarafından suçsuz yere idam edildiğini, böyle bir durumda 15-20 yıl hizmet etmiş olan birine kanunun maaş tahsisinin gerekli olduğunu söyledi. (TBMM Zabıt Ceridesi 1944: 8)

Daha sonra Erzurum Mebusu Salih Efendi söz alarak; Nusret Bey'in ailesine , “*Şehit Ailesi*” diye maaş verilirse devletin binlerce şehit ailesine maaş vermesi gerekeceğini belirterek, devletin bütçesinin buna müsait olmadığını belirtir. Yalnız Nusret Bey'in ailesine bir defaya mahsus olmak üzere mükafat verilebileceğini, söyledi. (TBMM Zabıt Ceridesi 1944: 8)

Mecliste konuşmak için söz alan diğer bir isim ise Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey idi. Bu mebus ise tehcirden dolayı idam edilen siyaseten maaş vermenin doğru olmayacağını, ancak Nusret Bey'in müstesna olarak vatana hizmet etmesinden dolayı ailesine maaş tahsisi müstahak ise idamı göz önüne alınmayarak bir kanunla ailesine maaş bağlanabileceğini belirtir. (TBMM Zabıt Ceridesi 1944: 8)

Görüşmeler sonucu yapılan oylamada 35 ret oyuna karşılık 64 kabul oyu ile Nusret Bey'in ailesine maaş bağlanmasını içeren aşağıdaki kanun kabul edildi. (TBMM Zabıt Ceridesi 1944: 9)

- 1) Dersaadette salben idam edilen Urfa Mutasarrıfı sabık Nusret Bey'in zevcesiyle üç çocuğuna hidematı vataniye tertibinden 1000 kuruş maaş tahsis olunmuştur.
- 2) İş bu kanun mumaileyhin tarihi idamından itibaren mer'iyul icradır.
- 3) İş bu kanunun icrasına Maliye Vekili memurdur.

Memuriyet hayatı boyunca daima yolculuk içinde yaşamış olan Nusret Bey, idam edilmeden önce kardeşi Meclis-i Kebir Maarif üyesinden Cevdet Bey'e şunları söylemiştir: “*beni öldürecekler, fakat seni temin ederim ki, en ufak bir cürümüm bile yoktur. Sana benim en büyük vasiyetim çocuklarımı okutup adam etmelidir. Bir de tevkifhanedeki aşçıya ve Şehid Niyazi Bey Mektebi müdürüne ve diğer birkaç zata borçlarımı ödeyiniz. Cümleliz hakkınızı helal ediniz.*”

Nusret Bey, borçlarının listesini verdiği gibi kendisinin Ergani ve Bayburt'taki iyi hizmetlerine ve Ermenileri koruduğuna şahit olan birkaç Fransız Sir'iyle bir İngiliz

yüzbaşısının adreslerini de vermiş ve gerekirse masumiyetinin, bunların ifadeleriyle de ortaya çıkacağını belirtmiştir. (İleri 1921: 1)

Anadolu'daki Ulusal Hareket önderleri de Nusret Bey'in adaletsizce idam edilmesini unutmamış, Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları, Nusret Bey konusunda oldukça hassas davranarak, Nusret Bey'i "Millî Şehit" ilan eden ve eşi ile üç çocuğuna "*hidemât-ı vataniye tertibinden*" bin kuruş maaş bağlayan kanunu, 25 Aralık 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden çıkarmışlardır. (Düstur 1990: 225)

Büyük Millet Meclisi'nin Aldığı Kararlar ve Divan-ı Harb-i Örfiler'in Sonu

Büyük Millet Meclisi'nin, 23 Nisan 1920 tarihinde açılmasıyla birlikte ulusal egemenlik fikrinin meşruluğu tartışılmaz bir şekilde ortaya konulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun karşısında bütün siyasi ve hukukî yetkileri elinde toplayan BMM, bir inkılâp meclisi olarak önemli ve tarihî bir sorumluluğu da üzerine almıştır. (Aybars 1984:200-201)

BMM'nin açılışından iki gün sonra (25 Nisan'da) Mehmet Şükrü Bey, başkanlığa "*Millî Meclis'in kararları aleyhinde bulunanların ya da bunlara uymayanların 'vatan haini' sayılmaları ve bu gibilerin vatana ihanet suçuyla yargılanmalarını*" isteyen bir önerge vermiştir. Nitekim bazı milletvekillerinin yürürlükteki yasalarla idâre edilmesi yolundaki itirazlarına karşın bu önerge, 29 Nisan 1920'de '*Hiyanet-i Vataniye Kanunu*' haline dönüştürülüp kabul edilmiştir.

Kanunun birinci maddesiyle BMM'nin meşruluğuna karşı ayaklanmaya yönelik sözle, yazıyla ya da doğrudan doğruya bilerek karşı çıkan, ya da fesat hareketlerine girişen veya yayında bulunan kişiler, vatan haini sayılacaklardır. İkinci maddeye göre vatan haini olanlar, asılarak idam edilirken kışkırtıcılarına ise *Ceza Kanunu'nun 45. ve 46. maddeleri* uyarınca ceza verilecekti.¹ (Turan 1998: 171)

Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra 13 Mayıs'ta bazı milletvekillerinin verdiği önerge ile Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın vatan haini ilân edilip yargılanması istenmiştir. Nitekim Adalet Komisyonunca da uygun görülen bu önergenin, Meclis'in 19 Mayıs'taki toplantısında onaylanması üzerine Damat Ferit Paşa, vatandaşlıktan çıkarılmış ve Hiyanet-i Vataniye Kanunu gereğince arkadaşları ile birlikte yakalandıklarında vatana ihanet suçuyla yargılanmalarına karar verilmiştir. (Turan 1998: 171- Aybars: 204)

Meclis'in 6 Mayıs 1920 tarihli "*İstanbul hükümeti ile resmî muhaberenin memnuiyeti hakkında karârnamesi*" ile İstanbul ile her türlü resmî haberleşmelerin yasaklandığı belirtilmiştir. (Düstur Cilt 1: 7) 8 Mayıs 1920'de ise tehcir dolayısıyla tutuklu olanlardan fâil-i hakikilerin cezalandırılmaları yoluna gidilerek, masum olanların ise daha fazla mağduriyetine yer verilmemek üzere tehcir dolayısıyla iddia olunan suçtan tutuklu bulunanların tahliyeleri kararlaştırılmıştır. (Düstur Cilt 1: 8)

7 Haziran 1920'de ise İstanbul hükümetlerinin alacağı kararları tanımayan bir kanun kabul edilmiştir. Böylece İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'den itibaren BMM'nin onayı dışında İstanbul tarafından aktedilmiş veya edilecek bütün antlaşmalar, sözleşmeler, şartlar, resmî kararlar, verilmiş imtiyazlar, madenlerden vazgeçilmesi ve devredilmesi ve ruhsatnameleri ile mütarekeden sonra aktedilmiş bütün gizli antlaşmalar ve doğrudan

¹ 14 maddeden oluşan '*Hiyanet-i Vataniye Kanunu*' için bkz: Düstur, 3. Tertib, Cilt 1, s. 4-5.

doğruya veya aracılıkla yabancılara verilmiş imtiyazlar ve madenlerin terk ve devri ile ruhsatnameleri tamamıyla yok sayılmıştır. (Düstur Cilt 1: 16)

Ankara Hükümeti, 11 Ağustos 1920 tarihinde ise tehcir mahkemelerini lağvetme kararını almıştır. (Düstur Cilt 1: 44- Jaeschke 1989: 116) BMM'nin olağanüstü bir ortamda ihtilâl kanunu olarak ortaya çıkardığı '*Hıyanet-i Vatanîye Kanunu*' savaşın gereklerine çare olmadığını gibi kanunu uygulayacak mahkemelerin yokluğu da büyük eksikliklere neden olmuştur. Bu kanunun kapsamına giren askerî suçlara Divan-ı Harpler bakarken, diğer suçlara ise Bidayet Mahkemeleri bakmıştır. Ancak '*Hıyanet-i Vatanîye Kanununa*' göre Divan-ı Harpler'de yapılan yargılamalarda keyfi davranılması, BMM'nin otoritesinin çığnemesine neden olmuştur. Nitekim idam kararlarını, Meclis'in onaylaması gerekirken ayaklanmaların bastırılmasında önemli bir isim olan Çerkez Ethem istediği gibi hareket ederek, kendi başına buyruk keyfi cezalar uygulamıştır.

Bunun üzerine 26 Haziran'da uygulamaya belli bir düzen vermek için İstanbul'daki Divan-ı Harplere benzeyen mahkemeler kurulmuştur. Ancak bununla da sorun çözümlenmeyince kanunun uygulanmasının doğrudan Meclis'e bağlı mahkemelerce yapılmasına karar verilmiştir. Böylece 11 Eylül 1920'de çıkarılan '*Firarîler Hakkında Kanun*' ile bu mahkemelere '*İstiklâl Mahkemeleri*' adı verilmiştir. 26 Haziran'da oluşturulan Divan-ı Harpler'in davaları ise *İstiklâl Mahkemeleri'ne* devredilmiştir. (Aybars 1995: 31-33- Akçam 1999: 547)

Ayrıca İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi'nce asılarak idam edilen Boğazlıyan kaymakamı Kemal Bey ile Urfa mutasarrıfı Nusret Bey hakkında oldukça hassas davranan BMM'nden çıkarılan kanunlarla merhumların es ve çocuklarına maaş bağlandığından ve '*Millî Şehit*' ilân edildiklerinden daha önce bahsetmiştik.

15 Şubat 1921 tarihinden itibaren Kuva-yı Milliyeciler'in gıyaplarında verilen kararlar kaldırılmaya başlanmış ve 24 Nisan 1921 tarihinde ise Divan-ı Harb-i Örfî almış olduğu bir kararla, Kuva-yı Milliye'ye katılmanın suç olamayacağını, bu suçlamayla mallarına haciz konanların üzerlerindeki haczin kaldırılması gerektiğini belirten bir tutanak hazırlanmıştır. Tutanakta, Kuva-yı Milliyecileri suçlu saymanın, vatan savunması gibi şerefli bir işle çeliştiği de belirtilmiştir.

İngilizler ile sözum ona soykırımı uğradıklarını iddia eden Ermenilerin üzerinde büyük bir etkisi olan ve yakın tarihimizde oldukça olumsuz izler bırakan Divan-ı Harb-i Örfilere, 11 Ağustos 1920 tarihinde TBMM son vermiş olmasına rağmen Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kazanılıp İstanbul'un TBMM'nin idâresine geçmesine kadar bu mahkemeler İstanbul'da varlığını sürdürmüştür. (Akçam 1999: 550-551)

Sonuç olarak;

Tehcir kurbanlarını tutuklama ve yargılama faaliyetlerinin en önemli ve aktif unsurlarından birisi Ermeni yalancı şahitleri olmuştur. Bazen bilerek, bazen kullanılarak senaryonun en başarılı temsilcileri olmuşlardır. Mukaddes kurban rolünü iyi oynayan Ermeniler, birçok noktada yaptıkları iş birliği ve yalan iddialarını, Türk-Müslüman masum halkın tutuklama ve yargılamalar konusunda da göstermişlerdir.

Ermeniler bazen şahsen bazen de metropolitiklikler vasıtasıyla, Divan-ı Harbi Örfî'nin çalışmalarını destek olmuşlardır. İstanbul'da ve Anadolu'da tanıdıkları bir takım şahıslar hakkında suçlu listeleri tanzim etmek, para karşılığı yalancı şahitler temin etmek (Tasvir-i Efkâr, 1919: nr. 2661) komplolar kurmak, provakasyon eylemlerine girişmek, iftira atmak ve içinde bulunulan siyasi atmosferi maddi menfaat karşılığı lehlerine çevirmek gibi yoğun

faaliyetler içinde bulunmuşlardır. (Yeni Gün, 1919: nr. 127) Ermenilerin yaptıkları şikâyet ve ihbarların dikkate alınmaması söz konusu değildi.

Özellikle İngiliz Yüksek Komiserliği bünyesinde kurulan Ermeni-Rum Şubesi, sözde suçluları şikâyet edip, Divan-ı Harbi Örfiye getirilmesinde etkin rol oynamışlardır. Yargılamalar sırasında şahitlik yapacak Ermenileri eğitmişler, onlara verecekleri ifadeleri ezberletmişlerdir. Bu durum mahkeme heyeti tarafından da açık bir biçimde fark edilmiştir.

Fakat bu yalan ihbar ve yalancı şahitler konusundaki en dikkat çekici husus, mahkeme heyetinin verilen ifadenin yalan ve uydurma olduğunu fark etmelerine rağmen, bu konuda hiçbir şey yapmamaları ve kayıtsız kalmalarıdır. Hatta mahkeme heyeti yargılanan söz konusu kişilere çoğu zaman kendini müdafaa etme hakkı dahi tanımamıştır. Buna karşılık Ermeni şahitlere yalan iddialarına bile bile yardımcı olmuşlardır.

Divan-ı Harbi Örfi mahkemeleri, kurulduğu 16 Aralık 1918 tarihinden itibaren tehcir davalarına bakmış ve önemli sayıda kişiye suçsuz yere ceza vermiştir.

Bu mahkemeler Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal ortamında kurulup, baskı altında çalışan ve o dönemde alınan kararları günümüzde Ermeni taraftarları, sözde Ermeni "katliamının" bir delilimiş gibi sunmaya çalışmaktadır. Bu tür iddialarda bulunanlar, Divan-ı Harbi Örfiye'nin sadece hükümlerine bakmakta olup, şahitlerin mahkemede ki ifadelerinin ne derece gerçek olduğu konusuna hiç değinmemektedirler. Oysa Divan-ı Harbi Örfiye'nin şahitlerin verdikleri ifadelerin tahlili yapıldığında gerçekler açık ve net olarak anlaşılacaktır. Bu bağlamda, Divan-ı Harbi Örfi mahkemelerinin objektif, tarafsız, hukuka uygun bir şekilde çalışmış olarak kabul etmek mümkün değildir. Normal bir yargılama sırasında, sanığa verilmesi gereken bir takım hakların en asgarisinin bile verilmediği bu mahkemelerde alınan kararlar tamamen dış etkenlerle olmuştur. Etrafında İngiliz, Fransız, İtalyan askerlerinin nöbet tuttuğu bir mahkemede adil bir yargılama yapılmayacağı, buradan verilmiş olan kararların da adalet ve hukuk kavramları içerisinde değerlendirilmesi mümkün değildir. Bu nedenle mütareke döneminde kurulan Divan-ı Harbi Örfi mahkemelerini herkesim, kendi hırslarını tatmin eden bir intikam aracı olarak kullanmıştır.

Başta Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in ve Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in ve onlarca masumun yargılanma süreci, hukuki olmaktan çok siyasi ve adeta önceden belirlenmiş olan sonucu meşrulaştırma sürecinden başka bir şey değildir. Ne mahkemenin oluşturulma aşamasında, ne üyelerin seçiminde, ne işleyiş biçiminde ve nede bakış açısında adalet endişesi bulunmamaktadır. Amaç, İtilaf Devletleri'ne ve azınlıklara kurban sunarak merhametlerini sağlamaktır. Fakat tarih, uluslar arası ilişkilerde merhametin yeri olmadığını kısa sürede ispat ettiği gibi, merhametin de kurbanlar sunmakla sağlanmadığını da göstermiştir.

Nitekim TBMM'nin aldığı kararla 1 Kasım 1920 tarihinde temyiz haklarının verilmesi, 23 Nisan 1920 tarihinden sonra verilen tüm kararlar yeniden incelenmiş ve verilen hükümler bozulmuştur. Hatta Urfa mutasarrıfı Nusret Bey ile ilgili karar verilirken yapılan suiistimal de bu devrede ortaya çıkarılmıştır. Bu ve diğer tüm davaların yeniden incelenmesiyle birçok kararın haksızlığı ortaya çıkmış ve daha önce verilen hükümler bozulmuştur.

KAYNAKÇA

1. AKÇA Bayram: (1992). Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
2. AKÇAM Taner: (1999). **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu** (İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na), Ankara, 1. Baskı. İmge Kitabevi Yayınları
3. AKŞİN Sina: (1983). **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Cem Yayınları,
4. ANADOL Cemal: (1982). Ermeni Dosyası, İstanbul
5. ATASE, I. **Divan-ı Harp-ı Örfi Karar Defteri**, İstiklal Harbi Arşiv Kat. Arş. No. 1/58, Fh. No. 39
6. AYBARS Ergün: (1984). **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
7. AYBARS Ergün: (1995). **İstiklâl Mahkemeleri (1920-1927)**, İzmir, Cilt 1-2, İleri Kitabevi Yayınları,
8. BİLGİ Nejdet: (1989). Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey'in Yargılanması, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
9. DEMİREL Muammer: (2002). **Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918)** British Documents on Armenians, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları
10. Düstur, 3. Tertip, Cilt 1
11. GÜRÜN Kamuran: (1985) **Ermeni Dosyası**, Ankara, TTK Yayınları
12. GÜRÜN Kamuran: (1988). **Ermeni Dosyası**, İstanbul
13. HALAÇOĞLU Yusuf: (2001) **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)**, Ankara, TTK Yayınları,
14. **İkdam**, 16 Kanun-ı Evvel 1918.
15. **İkdam**, 25 Teşrin-i Sani 1918
16. **İkdam**, 5 Kanun-ı Evvel 1918
17. JAESCHKE Gotthard: (1989). **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi - Mondros'tan Mudanya'ya Kadar** (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922), Ankara, 2. Baskı, TTK Yayınları
18. NADİ Yunus, "*Tehcir ve Taktik, Tevkifat, Takibat ve Muhakematı*", **Yeni Gün**, 9 Kanun Sani (Ocak 1919), nr. 127.
19. Nusret Bey Nasıl İdam Edildi", **İleri**, Sayı No: 1067, (10 Kanun-i Sani 1337 / 1921)
20. SÜSLÜ Azmi: (1990). **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları
21. **Tasvir-i Efkâr**, 23 Şubat 1335 (Şubat 1919) nr. 2661.
22. **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.7. Ankara 1944
23. TURAN Şerafettin: (1998). **Türk Devrim Tarihi**, Ankara, İkinci Kitap, Bilge Yayınevi,

24. **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Mayıs 1988, Sayı, 17

25. **Türk Kültürü**: “Ermeni Tehciri ve Mehmed Kemal Bey”, Cilt 29, Sayı 324 (Nisan 1990)

26. URAS Esat: (1987). **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Yakın Tarihimiz, Cilt 3

THE ULTIMATE OTHER: ADAH OBI IN BUCHI EMECHETA'S *SECOND CLASS CITIZEN*

MUTLAK ÖTEKİ: BUCHI EMECHETA'NIN *SECOND CLASS CITIZEN* ROMANINDA ADAH OBI

АБСОЛЮТНО ЧУЖОЙ: АДАХ ОБИ В РОМАНЕ БУЧИ ЭМЕЧЕТЫ *SECOND CLASS CITIZEN*

Ömer ÖĞÜNÇ*

ABSTRACT

As one of the important novelists in the postcolonial era, Buchi Emecheta may be thought to be a pioneering figure in English literature in terms of her representation of colonial issues in Nigeria and Britain. Although she has not received much critical attention as she deserved, Emecheta narrates her own experiences in Nigeria, a former British colony after the independence, and in Britain as an immigrant. Emecheta represents the problematic relationships in the native African community and the British society in her novel *Second Class Citizen*. The novel is quite significant in terms of the illustration of the protagonist Adah Obi's attempt to adopt social values imposed on the native community in line with the colonial discourse although it takes place in the postcolonial era. This article argues that the female protagonist Adah Obi suffers from the patriarchal and colonial discourses dominant in the contemporary Nigerian and British societies and Adah is portrayed as the ultimate other due to her disadvantageous position as a black, a woman and an immigrant.

Keywords: Buchi Emecheta, *Second Class Citizen*, Nigeria, Britain, postcolonial, mimicry, the other.

ÖZ

Sömürgecilik sonrası dönemin önemli romancılarından Buchi Emecheta Nijerya ve İngiltere'deki sömürgecilik konularını sunumu bakımından İngiliz edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olarak görülebilir. Yeterli eleştirel ilgiyi görmese de Emecheta eski bir İngiliz sömürgesi olan Nijerya'daki ve İngiltere'deki göçmen deneyimini anlatır. Yerli Afrikalı toplum ile İngiliz toplumu arasında sorunlu ilişkiler *Second Class Citizen* romanında ele alınmaktadır. Roman, başkahraman Adah Obi'nin yerli halka sömürgecilik söylemleriyle birlikte dayatılan toplumsal değerleri benimseme çabasını sömürgecilik sonrası dönemin bakış açısıyla yansıtması bakımından son derece önemlidir. Bu makale kadın başkahraman Adah Obi'nin günümüzde Nijerya'da ve İngiltere'de görülen güçlü ataerkil ve sömürgeci söylemler altında ezildiğini ve Adah'ın bir siyahi, bir kadın ve bir göçmen olarak mutlak öteki şeklinde nitelenebileceğini savunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Buchi Emecheta, *Second Class Citizen*, Nijerya, İngiltere, sömürgecilik sonrası, taklit etme, öteki.

*. Research Assistant, Department of English Language and Literature, Hacettepe University.

АННОТАЦИЯ

В романах известного английского писателя Бучи Эмечета рассмотрены вопросы Нигерийской и Английской колонизации и постколониального периода. Несмотря на недостаточную критику, Эмечета описывает суть беженства в Англии и Английской колонизаторской политики в Нигерии. В романе *Second Class Citizen* рассказывается о сложных отношениях между местным африканским народом и англичанами. Важность романа заключается в том, что его главный герой Адах Оби, наряду с красноречием о колонизаторстве, рассказывает местному народу об общественных ценностях, прилагает усилия для того, чтобы народ его освоил и применял в постколониальном периоде. В статье придерживается мысли того, что Адах Оби, как женщина героиня, угнетённая сильным патриархальным строем в Нигерии и колонизаторской политикой Англии, как чёрная, женщина и беженка является абсолютно чужой.

Ключевые слова: Бучи Эмечета, *Second Class Citizen*, Нигерия, Англия, постколониализм, подражать, чужой.

Buchi Emecheta, born in Nigeria in 1944, is one of the prolific and challenging novelists writing in English in the postcolonial era. Her experiences during her childhood and teenager years in the patriarchal Nigerian society along with the conflict between males and females in this social structure have been quite influential for the autobiographical themes in Emecheta's novels. Furthermore, the imperial rule of Britain in the colonial era is another issue for the writer since the political, economic, social and cultural impact of the Western colonizer changed the native lifestyle and conventions all together. In this respect, Emecheta's second novel *Second Class Citizen* (1974) illuminates the novelist's experiences as a young girl in Nigeria and, later, as an immigrant in the contemporary British society. The independence of Nigeria in 1960 was only a political development, and the effects of the colonial rule could be observed in the society with the common feeling of frustration towards their own values and inferiority against the British, which are represented in *Second Class Citizen*. It was under these circumstances that Emecheta grew up and learned about the problematic relations in her social environment in terms of the colonial past. The author mainly dealt with these matters in her autobiographical novels, which mainly focus on the difficulties Emecheta encountered in her own life. Although the names of the characters have been changed, the sequence of events in the novel follows the writer's biographical account. So, Emecheta's *Second Class Citizen* deals with the protagonist Adah Obi's adventures in postcolonial Nigeria and Britain. In both settings, Adah is treated as the ultimate other because of being female, being black and being the colonized. Therefore, this article aims at a critical reading of *Second Class Citizen* from a postcolonial perspective and analyses the influence of the colonial hegemony on the individuals in the postcolonial world order.

In *Second Class Citizen*, a closer look into the beginning of Adah's story when she was a little girl in Nigeria initially displays the gender problems in this African society. Although Adah is the elder child of the family, she is not wanted by her parents just because of her gender: "She was a girl who arrived when everyone was expecting and predicting a boy. So, since she was such a disappointment to her parents, to her immediate family, to her tribe, nobody thought of recording her birth. She was so insignificant. One thing was certain though: she was born during the Second World War" (Emecheta 1989: 1).

While Adah is thus discriminated, her younger brother is always appreciated and encouraged. Since little Adah is not allowed to attend school as a part of this patriarchal order in the community, she finds a way on her own to challenge the norms at that age. She hopes that her teacher at school will understand her desire to be educated. Adah also takes the risk of being beaten by her family due to her desire: “She [Adah] felt Mr Cole should have asked her why she came, but being reassured by his smile, she said in her little loud voice: ‘I came to school – my parents would not send me!’ [...] Adah scribbled away, enjoying the smell of crawl-crawl and dried sweat. She never forgot this smell of school. [...] Pa would be all right: he would probably cane her, you know, just a few strokes – six or so, not much – but Ma would not cane, she would smack and smack, and then nag and nag all day long” (Emecheta 1989: 5). This courageous action actually gives clues about the rest of Adah’s life, particularly about her attitude towards the social structure. Self-consciousness, in this respect, is one of her characteristics. The fact that she goes to school, which is not allowed by her parents, is quite meaningful. In line with this feature, she is assertive, and she tries to make her own decisions, sometimes about the grown-ups around her: “She thought that it was these experiences with ma so early in life that had given her such very low opinion of her own sex. Somebody said somewhere that our characters are usually formed early in life. Yes, that somebody was right. Women still made Adah nervous. They had a way of sapping her self confidence. She did have one or two women friends with whom she discussed the weather, and fashion. But when in real trouble, she would rather look for a man. Men were so solid, so safe” (Emecheta 1989: 5). Her lack of trust in other women is quite important in that she actually draws attention to the influence of the patriarchal ideology in Nigerian society dominating these women. The difference between the treatment of Adah and her brother by their parents as she is not sent to school simply for being a girl (Emecheta 1989: 6), the separation of her family after Pa’s death (Emecheta 1989: 12) and her being employed at her uncle’s house like a slave (Emecheta 1989: 16), her situation in her marriage that illustrates patriarchal hegemony in the attitude of Francis’s parents against Adah (Emecheta 1989: 28) exemplify discrimination against women. This primary concern is not limited only to Emecheta in African literature, but it seems to be problematized by other writers as well since the hegemony of the patriarchal society in this former British colony is quite influential on women. In this respect, Agho and Osighale assert that, “the emergence of [feminism] in the African context stems from the perceived relegation of African women to the background, whether at home front or in the domain of governance in the larger society. Essentially, feminism preaches equality of sexes and frowns at the domination of women by men. African literature, consequently, is male-dominated. This has and is still engendering reactions from concerned female and male writers who are re-writing the history of the emergent literature, countering and challenging male chauvinism by presenting conscious, active, resilient and courageous female characters in their novels. It is this anti-male domination crusade that has given concreteness to the feminization of heroism in African fiction [...] in the fight against discrimination against women” (2011: 603). In her struggles against the social order, Adah turns into a symbol of this anti-male domination crusade. She does not simply accept the role in the background, assigned by the patriarchal Nigerian society under the influence of British colonial rule, and becomes a challenging character. Against these traditional manners and degradation of women characterized by the colonial period, Adah believes in the significance of education right from the beginning. In addition to the first time in school, she steals – or rather borrows, as she put it – money from her relatives to apply the Methodist School. All alone, she becomes a story of success, because, Emecheta also believes in the education of women to overcome the social boundaries that keep women under oppression. The emphasis on the equality between men and women is achieved

through the comparison between Adah and her husband Francis. As opposed to Adah's success in life, Francis is clearly a loser. Although Adah supports him and her entire family financially like a traditionally powerful male figure, her husband Francis is simply loitering around lazily without any proper occupation. The role of education and intellectual development in Adah comes to the fore at this stage: "Through the character of Adah, Emecheta also emphasizes the significant function of education in the political, social and economic liberation of women as demonstrated by Adah. If Adah had not been educated, she would not have been able to become the family's breadwinner. With education, a woman is free" (Agho and Osighale 2011: 606). Education is necessary for the development of an intellectual mind and a questioning attitude towards this patriarchal and colonial order that aims to subordinate women as subservient creatures. Adah's growing consciousness and awareness as she is educated present a challenging young woman to the image of ordinary African female. Under the oppression of the society, sometimes supported by other women like her own mother or mother-in-law, Adah has to continue her contest alone. Before she gets married to Francis, her attitude in rejecting her suitors shows that Adah challenges the oppressive patriarchal social order in a former British colony: "She would never, never in her life get married to any man, rich or poor, to whom she would have to serve his food on bended knee: she would not consent to live with a husband whom she would have to treat as a master and refer to as 'Sir' even behind his back. She knew that Ibo women did this, but she wasn't going to!" (Emecheta 1989: 12).

Although Adah strives to overcome these boundaries, her marriage with Francis turns out to be a continuation of this hegemonic relationship. In fact, even the marriage is compulsory for young girls, because "Adah could not find a home like that. In Lagos, at that time, teenagers were not allowed to live by themselves, and if the teenager happened to be a girl as well, living alone would be asking for trouble. In short, Adah had to marry" (Emecheta 1989: 16). As a woman who has to conform to the norms of this particular social order, Adah is obliged to obey the decisions and choices of her husband, who in fact cannot make his decisions without asking his parents and relatives. Adah has no right to say anything on her own life: "[M]ost of the decisions about their own lives had to be referred first to Big Pa, Francis's father, then to his mother, then discussed amongst the brothers of the family before Adah was referred to. After all, she would have to pay for the plan in most cases but the decision would have been made behind her back" (Emecheta 1989: 18). It is almost impossible to refuse the established order symbolised by the elders in such cases, but Adah still tries to manipulate them making use of reasonable explanations. The decision as regards their stay in Britain may be taken as a good example of this case. Adah's life-long dream of going to Britain, the wonderland for Nigerian people living in this former British colony, is to be finally achieved despite these social limits on her.

In addition to the problematisation of gender roles exemplified by Adah's experience in Emecheta's *Second Class Citizen*, the novel actually focuses on the condition of the characters in the postcolonial period as subjects of the colonial rule. As Porter points out, "it would be nonsense, of course, to suggest that in evaluating the works of a writer such as Emecheta, one can avoid the feminist question. It is something else, however, to imply that this is the only aspect worth examining in her *oeuvre*" (1995: 267). One of the most important problems, in this respect, during Adah's childhood is the influence of British colonial rule over the native African community. Adah's lifelong dream of going to Britain results from the notion of British superiority in social, cultural, economic and political aspects in comparison to the native values. As Frantz Fanon states, "colonialism is not simply content to impose its rule upon the present and the future of a dominated country. Colonialism is not satisfied merely with hiding a people in its grip and emptying the native's brain of all form and content. By a kind of perverted logic, it turns to the past of

the oppressed people, and distorts, disfigures and destroys it” (1967: 37). This process of deconstructing native norms is accomplished in the colonial era. Therefore, even after Nigeria gained independence, the feeling of inferiority could still be recognized in the native people. This point constitutes the greatest dilemma in the protagonist Adah’s identity and the novel’s focal point. As Emecheta points out in the introduction to the novel, “*Second Class Citizen* [...] also had to describe a culture conflict if it was going to be successful. It had to describe the experience of young African families, uprooted from their own culture to the one they encountered in Britain. [...] So the subject of the book is both a young person’s dream and a social reality” (1989: vii-viii). This social condition refers to the postcolonial experience of Nigerians both in their own country and in Britain, which is presented as the ideal land on earth in the postcolonial period under the influence of British superiority in the colonial past. However, the problem in this apparently perfect portrayal of Britain will be realized only in Britain. Adah gradually realizes that her experiences in the native Nigerian community and, later, in the British society lead to an othering process due to her status as a woman and a subject of a former colony.

Even in the first pages of the novel, one comes across with the comparison between Ibuza, the symbol of all native values left behind by the Nigerians, and Lagos, which the symbol of civilization established by the colonizer. For the natives, living in the city is “a misfortune” (Emecheta 1989: 2). However, even this city is not considered to be civilized enough when it is compared to Britain. A native African who has simply been to Britain is regarded to be someone superior to his fellow people, and all others rush out to meet this extraordinary personality that has experienced Britain. The influence of having been to Britain completely changes social status of the native people: “The Ibuza women who lived in Lagos were preparing for the arrival of the town’s first lawyer from the United Kingdom. The title ‘United Kingdom’ when pronounced by Adah’s father sounded so heavy, like the type of noise one associated with bombs. It was so deep, so mysterious, that Adah’s father always voiced it in hushed tones, wearing such a respectful expression as if he were speaking of God’s Holiest of Holies. Going to the United Kingdom must surely be like paying God a visit. The United Kingdom, then, must be like heaven” (Emecheta 1989: 2). Clearly, this concept of holy status is a result of the colonial discourse. Once the native mind is thus colonized, the natives can never recognize the inferiority they assign to their own values, conditions and lifestyles. For this reason, we observe a great amount of mimicry in the colonial society: “[T]he women of Ibuza bought identical cotton material from the UAC department store [...]. They dyed their hair, and straightened it with hot combs to make it look European. Nobody in her right senses would dream of welcoming a lawyer who had come from the United Kingdom with her hair left naturally in curls. [...] It meant the arrival of their own Messiah” (Emecheta 1989: 2). The native women prefer to look like European women in a manner of aspiration. Moreover, these colonial people adopt colonial values that introduced electricity, a tarred road and power in politics, which have all been brought in the European colonizer. It is a matter of aspiration towards the higher values and standards of the superior civilization. In other words, the Nigerians simply mimic European manners and lifestyle, and confirm the inferiority of their native values. As Homi Bhabha also argues, “colonial mimicry is the desire for a reformed, unrecognizable Other, *as a subject of a difference that is almost the same, but not quite*. Which is to say, that the discourse of mimicry is constructed around an *ambivalence*; in order to be effective, mimicry must continually produce its slippage, its excess, its difference” (1995: 86, emphasis in original). These similar, yet different people in Africa aspire for a sophisticated European style, but it will always remain to be impossible for them to achieve this desire. As Bhabha further argues, “mimicry is, thus the sign of a double articulation; a complex strategy of reform, regulation and discipline, which

‘appropriates’ the Other as it visualizes power” (1995: 86). Therefore, it might be argued that the colonial rule in Nigeria has successfully achieved the process of colonizing the native’s mind, since, even after the independence, the British are still considered to be superior people in Emecheta’s *Second Class Citizen*. However, this image of European in a holy status is to be smashed down with the first hand experience and particularly the education of the native as the protagonist Adah Obi succeeds in going to Britain and explores the reality behind the colonial mask.

It was under these circumstances that Adah always wanted to go to Britain and be a part of the civilized world. Her husband Francis turned out to be the only means for her to achieve this, but his manners are not civilized enough for her. When Francis tells Adah the decision of his family about her not going to Britain, she thinks that “Francis was an African through and through. A much more civilized man would probably have found a better way of saying this to his wife. But to him, he was the male, and he was right to tell her what she was going to do” (Emecheta 1989: 19). Accordingly, this insensitive and ignorant attitude of Francis repeats itself in Adah’s treatment throughout the whole novel. Similarly, Adah looks down upon native people of Nigeria due to her education and close relation with the Europeans. She treats all her people as inferior, and considers herself to be in a higher status, which is closer to the ideal civilized world associated with Britain above the level of the natives. Hence, Adah believes that “[Francis’s] outlook on life was pure African. He had had little opportunity of coming in contact with Europeans as Adah had. Those god-forsaken missionaries! They had taught Adah all the niceties of life, they taught her by the Bible, where a woman was supposed to be ready to give in to her man at any time, and she was to be much more precious to her husband than rubies” (Emecheta 1989: 20). This religious teaching also affects Adah, and she makes use of it under various circumstances. Upon persuading her mother-in-law for her following Francis into Britain, she just comments, “that was life, she said to herself. Be as cunning as a serpent and as harmless as a dove” (Emecheta 1989: 25). It may be put forward that the colonized is thus responding back with the discourse of the colonizer as Adah does not esteem native values and believes in the superiority of the colonizer, which is expressed in her desire to go to Britain despite all difficulties.

At the end of all her struggles, Adah succeeds in reaching Britain. However, beginning with the first impressions, her experience does not turn out to be what she has been expecting all her life. The first interaction between the colonized and the mother country is depicted as follows: “England gave Adah a cold welcome. [...] If Adah had been Jesus, she would have passed England by. Liverpool was grey, smoky and looked uninhabited by humans. It reminded Adah of the loco-yard where they told her Pa had once worked as a moulder. In fact the architectural designs were the same. But if, as people said, there was plenty of money in England, why then did the natives give their visitors this poor cold welcome? Well, it was too late to moan, it was too late to change her mind. [...] Her children must have an English education and, for that reason, she was prepared to bear the coldest welcome, even if it came from the land of her dreams” (Emecheta 1989: 27). Clearly, the reality is quite disappointing in comparison to the dream in her mind. Although she has spent all her life dreaming about Britain, she is quite surprised that nobody cares about her arrival, and what is more, the civilized world does not look like what was taught her in Nigeria. The change she observes in Francis when he kisses her in public contributes to this initial shock (Emecheta 1989: 27). The most significant matter, however, appears in the manners of the idealised Europeans for Adah. Although she condemned her own people for lack of manners and civilization, the British do not seem to be appropriate for Adah, too: “[The whites] she saw did not look like people who could make jokes about things like death. They looked remote, happy in an aloof way, but determined to keep their distance”

(Emecheta 1989: 27). This dialogue between Adah and Francis makes her realize that the old problem of being civilized resurfaces in Britain once again: “The sharpness [in his voice] seemed to say to her: ‘It is allowed for African males to come and get civilized in England, but that privilege has not been extended to females yet.’ [...] but she prayed that two of them would be strong enough to accept civilization into their relationship. Because if they did not, their coming would have been a very big mistake” (Emecheta 1989: 28). This early anxiety proves to be meaningless when Adah faces the reality of being a black and a subject of a former British colony in the contemporary British society. The horrible conditions appropriate for the blacks have nothing to do with the living standards she was accustomed in Nigeria. As Francis says, “Well, I know you will not like it, but this is the best I can do. You see, accommodation is very short here in London, especially for black people with children. Everybody is coming to London. The West Indians, the Pakistanis and even the Indians, so that African students are usually grouped together with them. We are all blacks, all coloured, and the only houses we can get are horrors like these” (Emecheta 1989: 29). Furthermore, despite their differences among them, all immigrants were considered and treated by the English in *Second Class Citizen* as if there were similar to each other, whereas Adah could not cope with the idea of being equal to some immigrant in England. Adah’s reaction is depicted as follows: “Then, to her horror, she saw that she had to share the house with such Nigerians who called her madam at home; some of them were of the same educational background as her paid servants” (Emecheta 1989: 29). This condition seems to be degrading for Adah, yet she has to face the reality that condemns her to a socially inferior position in England as an immigrant. Upon Francis’s expressions in anger, there is no need to answer for Adah: ““You must know, my dear *lady*, that in Lagos you may be million publicity officers for the Americans; you may be earning a million pounds a day; you may have hundreds of servants; you may be living like an elite, but the day you land in England, you are a second-class citizen. So you can’t discriminate against your own people, because we are all second class” (Emecheta 1989: 30). In other words, the blacks constitute the lowest social class in England as a result of the degrading attitude that dates back to the colonial period. Although Adah deems herself to be different from and superior to all other blacks, she is a second class citizen in the eyes of the English society. As Lisa Iyer points out, “Adah [...] is not only representative of trends among urban African women; once in England, she becomes a microcosm of Africa herself and her place in the Western mindset, a place which is surely second if not third, *third* in fact being a more likely ranking for a *Third World* continent” (1995: 28, emphasis in original). Accordingly, the colonial attitude continues in England even after Nigeria’s independence, and Adah is treated like a colonial subject in the postcolonial period among all other black immigrants. Adah’s condition in line with the Western perspective towards the colonial subject is a disappointment in comparison to the protagonist’s condition in her homeland and her education that has brought a better position in the society. Iyer further states that “But does it matter what [the British] think of Africa? Is it arrogant to assume that [British] opinion is important enough to warrant such effort and attention? Arrogance it *is* to assume that our views are crucial because we are somehow the moral center of the universe; *realism* it is to recognize that [the British] have the military and economic capability to destroy African people, and that if Africanists do not make a serious effort to correct the dehumanizing stereotypes, Africans will continue to be at greater risk than would be the case if they were seen as fully human with civilizations worthy of study and emulation” (1995:28-29, emphasis in original). This colonial attitude is still dominant in England, and Adah with her family becomes just another victim to the othering process. Her background, education, financial status and social class have no significance in this situation. Therefore, she has to accept the social role assigned to her and all other blacks. The notion of a black

immigrant in the English society is presented like a stereotypical figure, while it is imposed on the black immigrant regardless of all differences among them.

Although Adah tries to resist this social attitude, the black community in Britain has already accepted their inferior status. Just as she wants her children to have a good education in English, the blacks look for foster mothers that will help their children adopt English manners while disregarding their native traditions. Adah reacts to this tendency among the immigrants in England as follows: “They say that in England Nigerian children have two sets of mothers – the natal mother, and the social mother. As soon as a Nigerian housewife in England realized that she was expecting a child, instead of shopping for prams, and knitting little booties, she would advertise for a foster mother. No one cared whether a woman was suitable or not, no one wanted to know whether the house was clean or not; all they wanted to be sure of was that the foster-mother was white. The concept of ‘whiteness’ could cover a multitude of sins” (Emecheta 1989: 36). The problematisation of the people’s colour is again important at this stage in Adah’s life as she wants her children to adopt British manners. While the requirements for raising a child in England differ from those in Nigeria as a challenge for the black parents, the intention to be acceptable among the English forces them to comply with the norms. Adah and Francis thus leave their children to an English foster mother: “Only first-class citizens lived with their children, not the blacks” (Emecheta 1989: 38). However, this experience also turns out to be a means of deconstruction for one of the myths in Adah’s mind about the superiority of the white man. As Trudy, the English foster mother, treats Adah’s children in a cruel manner and tells lies about her treatment to the children’s officer, Adah experiences a process of enlightenment as regards the superiority of the English society: “As for Adah, she listened to Trudy destroying for ever one of the myths she had been brought up to believe: that the white man never lied. [...] But Adah could not stop thinking about her discovery that the whites were just as fallible as everyone else. There were bad whites and good whites [...]! Why, then, did they claim to be superior?” (Emecheta 1989: 42-43). This question at the very end is actually a turning point for Adah, because with this question, she accepts the reality around her. Furthermore, she has developed the consciousness and awareness to question the colonial discourse established in her mind. The colonized person is thus questioning the colonial discourse, because she has realized their weaknesses. As Aimé Césaire asserts, “henceforth the colonized know that they have an advantage over them [the colonizer]. They know that their temporary ‘masters’ are lying. Therefore that their masters are weak” (1972: 172). Adah begins to think independent from the colonial discourse imposed on her in the homeland, and her attitude towards the social environment begins to change dramatically in line with this new perspective.

Another challenge for Adah and her family stems from their inappropriate lifestyle according to the standards established especially among the black community. These standards actually reflect the colonial and patriarchal discourse dominant among the immigrants while they are considered as the other by the English society. The fact that Adah makes a decent living out of her job in the library and Francis has to take care of children while she is away results in their being othered by the blacks, too. Adah and Francis simply try to live like first class citizens in England. When the landlord asks them to move out, they recognize their inbetweenness: Neither the English, nor the black people accept them. Hence, Adah elaborates on her first year in England as follows: “Adah could not help wondering whether the real discrimination, if one could call it that, that she experienced was not more the work of her fellow countrymen than of the whites. Maybe if the blacks could learn to live harmoniously with one another, [...] there would be fewer

inferiority feelings among the blacks” (Emecheta 1989: 59). Clearly, Adah questions the results of the colonial discourse that condemns them to their current status. Nevertheless, this reasoning turns out to be futile since they have to look for another place to live under these circumstances. Adah Obi is othered both by white English community due to her ethnic origins and colonial roots, and by the black community due to her desire to live like the superior first class citizens in Britain.

Adah’s attempt to find proper lodging for the family illustrates racial discrimination and othering process on a new level for the protagonist. While Adah and Francis try to find a vacant room, they always come across with the expression “Sorry, no coloureds” on the notices (Emecheta 1989: 59). This is the expression of racism in the most explicit and insurmountable manner. Just because of her colour, Adah cannot rent the room she wants. The feeling of inferiority is thus put into her mind. So, it is clear that “she was beginning to learn that her colour was something she was supposed to be ashamed of. She was never aware of this at home in Nigeria, even when in the midst of whites. [...] She was now learning to suspect anything beautiful and pure. Those things were for the whites, not the blacks” (Emecheta 1989: 59). However, there is still one great difference between Adah and other blacks including Francis because of Adah’s determination to prove that she is also as capable and sophisticated as the first class citizens in Britain and that she will not simply acquiesce to the lower social status ordained by the English people. Adah contemplates on her condition in the society as follows: “They believed that one had to start with the inferior and stay there, because being black meant being inferior. Well, Adah did not yet believe that wholly, but what she did know was that being regarded as inferior had a psychological effect on her. [...] but after a while, she was not going to accept it from anyone. She was going to regard herself as the equal of any white” (Emecheta 1989: 59-60). Additionally, Adah’s attempts to be equal to the whites in England might be observed again when she gives birth to her son in a hospital. During the whole time she spends there, there is only one question in her mind. While other white women that have given birth at the hospital are appreciated appropriately by their families, Adah does not have satisfactory interest from her husband, who does not treat her like the white women (Emecheta 1989: 72). Moreover, the financial problems, as well as lack of manners, prevent him from sending “flowers,” “cards” and “presents” (Emecheta 1989: 72). So, Adah always compares herself to other women and makes promises for the next time in a hospital. But, she cannot go into the room when the nurses show her little son to all those mothers. Out of shame for her poverty and the old clothes on the baby, she does not want to see other white mothers (Emecheta 1989: 75). Clearly, Adah is obsessed with her appearance and status in the society as a black immigrant that aims to be equal to the white people.

During all these experiences based on the discrimination against her gender and race till the decision to leave Francis and live alone, Adah first displays the colonized mind of the natives that aspire to the colonizer’s manners, and, then, follows her awakening upon the realization of truths in the relationship between the masters and the natives of the colonial period. Adah’s inner conflicts stem from the fact that she has spent her entire life in an illusion that kept her mind under control in a former colony in line with the hierarchical order between the colonizers and the colonized established by the colonizers to protect the status quo for the benefits of the masters. Jita Allan claims that “sexual and racial messages are mixed as Emecheta oscillates between rebellion and submission. [...] In Emecheta, the problem is exacerbated by the competing demands of two opposing cultures – African and Western” (1995: 96). While Adah considers herself different from other black people, she aims to adopt the values of the Western culture, which puts her in a

dilemma in the face of racial discrimination by the white English community. It might be further stated that “Adah’s second-class status of being African, female and poor is counter balanced by her ‘first-class’ capacity for independence and creativity” (Allan 1995: 98). Adah becomes an embodiment of the contradiction between the East and the West, Africa and England. Therefore, Emecheta creates an exemplary figure through the heroine in *Second Class Citizen*. Barthelemy claims that “torn between loyalties of race, culture, and sex, Emecheta writes about a world lost and a world becoming, a world destroyed and a world indestructible. The Africa in Emecheta’s novels is a continent reeling in two times: Western diachronicity and traditional African synchronicity. And in these novels, Emecheta chronicles the personal dilemma of the African confronted and lured by Western time and Western culture. The author herself and her female characters struggle to find their place in this world in these times” (1989: 559). Clearly, Adah realizes her inbetweenness in Britain as a black immigrant that came from a former British colony, and as a woman capable enough to be equal to the first class white citizen in *Second Class Citizen*. At the end of a long adventure looking for the idealized country that she believed in all her life, she could find nothing except for disappointment in Britain. Although she has some qualities that will help her stand alone as an equal in England, she still has to struggle in order to overcome the colonial discourse conflicting in her mind. Since the grand narratives she believed throughout her life are gradually deconstructed, Adah is searching for the place she really belongs. Ward claims that “a choice must be made, for despite the traditional dual imagery of the self-other dichotomy whereby Western white male subjectivity is constructed, a unified representation of the perfectly *other* ‘Other’ – black, female, colonized – appears [to have been constructed]” (1990: 84, emphasis in original). As the colonized mind responds to the colonizer under the influence of an enlightenment process, new concepts begin to appear. Accordingly, by means of her answer in a Western manner by writing her experiences, Emecheta succeeds in creating a character who challenges the white, patriarchal and colonial discourse of the West. In relation to the significance of the novel against the Eurocentric discourse, Joya Uraizee argues that “the act of writing (or painting or any “aesthetic art”) is itself ideological. What this means is that not only does the writer/artist represent a particular (class-based) ideology, but that the product itself creates a reaction within the reader/viewer, a reaction that Althusser terms ‘ideological self-recognition’. This in turn implies that there will be confusion and contradiction in the way ideology operates, while literary text seems to offer a symbolic or formal resolution of contradictions within itself” (2000: 9). Hence, it may be argued that against the colonial discourse she had to live in, Emecheta develops a challenging attitude. On the one hand, she recognizes herself from an ideological perspective against the Western norms. She reflects, on the other hand, the postcolonial attitude, which in fact gives an answer back to the colonizer. So, she succeeds in contradicting the way imperial ideology operates. Adah’s attempt to become independent from her husband and the black community signify that she aims to free her mind from the restrictions of the colonial discourse.

In conclusion, it may be argued that *Second Class Citizen* reflects the postcolonial experience in the former colonies dealing with the never ending influence of the colonial era. The protagonist Adah tries to act like an independent character, but she is surrounded by restrictive discourses, which turn her into the ultimate other wherever she goes. As a little child in Nigeria, Adah is compared to her brother and she is othered by the family. As she grows up, her desire to have proper education is also consider inappropriate by her relatives. After she decides to get married to protect herself from familial oppression, her husband and his family appear as new forms of oppression. Despite her education and

qualities, which enable her to go to Britain to lead a decent life, Adah is othered again by the white English community due her being a black woman immigrant in Britain. Under these circumstances, Adah Obi is presented as the ultimate form of the othering process that results from the colonial discourse. Still, Emecheta illuminates the experience of the black immigrants in Britain through her autobiographical novel and responds to the Western society making use of their language and their literary style, combining it with qualities of oral literature in African civilization.

References

- AGHO Jude and OSIGHALE Francis: (2008). “‘Wonder Women’: Towards a Feminization of Heroism in the African Fiction: A Study of the Heroines in *Second Class Citizen* and *God’s Bits of Wood*”, *LWATI: A Journal of Contemporary Research*, 5, pp. 181-191.
- ALLAN T. Jita: (1995). *Womanist and Feminist Aesthetics: A Comparative Review*, Athens, Ohio University Press.
- BARTHELEMY Anthony: (1989). “Western Time, African Lives: Time in the Novels of Buchi Emecheta”, *Callaloo*, 40 (Summer), pp. 559-574.
- BHABHA Homi: (1995). *The Location of Culture*, London, Routledge.
- CESAIRE Aimé: (1972). *Discourse on Colonialism*. Translated by Joan Pinkham. New York, Review Press.
- EMECHETA Buchi: (1989). *Second Class Citizen*, London, Hodder and Stoughton.
- FANON Frantz: (1967). *The Wretched of the Earth*. Translated by Constance Farrington. Penguin, Harmondsworth.
- IYER Lisa H.: (1995). “Africa as a Second Class Citizen: When Will Things Finally Fall Apart?”, *Issue: A Journal of Opinion*, 23 (1), pp. 27-30.
- PORTER Abioseh Michael: (1995). “*Second Class Citizen*: The Point of Departure for Understanding Buchi Emecheta’s Major Fiction”, *Emerging Perspectives on Buchi Emecheta*, pp. 267-277, Trenton: Africa World Press.
- URAZEE Joya: (2000). *This is No Place For a Woman: Nadine Gordimer, Nayantara Sahgal, Buchi Emecheta and the Politics of Gender*, Trenton, Africa World Press.
- WARD Cynthia: (1990). “What They Told Buchi Emecheta: Oral Subjectivity and the Joys of ‘Otherhood’”, *PMLA*, 105 (1), pp. 83-97.

BUHARLI GEMİ ÇAĞI'NDA KARADENİZ'DE AVRUPA DENİZCİLİĞİ*
EUROPEAN NAVIGATION IN THE BLACK SEA AT PERIOD OF STEAMSHIP
ЕВРОПЕЙСКИЙ НАВИГАЦИЯ В ЧЕРНОМ МОРЕ В ПЕРИОД ПАРОХОД

Özgür YILMAZ**

ÖZ

19. yüzyıl ticaretlerinde görülen değişimler buharlı gemilerin kilit rollerini ortaya koymaktadır. Avrupalıların Güney Karadeniz sahillerine yaptığı ilk ticaret teşebbüsleri yelkenli gemiler ile başlasa da 1836 yılından itibaren bu sulara buharlı gemilerin seferlere başlaması denizcilik faaliyetlerinin niteliğini tamamen değiştirdi. Buharlı gemi teknolojisini elinde bulunduran Avrupalı devletler kısa sürede Karadeniz'deki denizciliğin büyük bir kısmına hâkim oldu. Fakat yine de böyle bir rekabet ortamında Osmanlı denizciliği Karadeniz'de ayakta kalmaya çalıştı. Bu çalışmanın amacı bu rekabet döneminde Güney Karadeniz'de Avrupa buharlı denizciliğinin kuruluşu, gelişimi ve Osmanlı denizciliği karşısındaki durumunu ortaya koyarak 19. yüzyılda Türk deniz ticaretinin bu limanlardaki görüntüsünü ortaya koymaktır. Çalışmanın ana kaynakları İngiliz ve Fransız konsolosluk kaynaklarıdır.

Anahtar Kelimeler: *Karadeniz, 19. Yüzyıl, Avrupa denizciliği, Buharlı gemiler, Trabzon*

ABSTRACT

The changes seen in the commerce of the 19th century revealed the key role of steamships. Although early commercial enterprises of Europeans in the Southern Black Sea begun with sailing vessels, the appearance of first steamship in 1836 had completely changed the nature of maritime activities. European states holding the steamship technology dominated a large part of the Black Sea maritime in a short time. But, in such a competition, the Ottoman navigation tried to survive in the Black Sea. The purpose of this paper is to investigate the beginning and the development of European steamship maritime in the Black Sea and to reveal the status of Turkish maritime across the European dominance in the southern Black Sea ports in the 19th century. The main sources of the study are French and British consular sources.

Keywords: *The Black Sea, 19th Century, European navigation, Steamships, Trabzon*

АННОТАЦИЯ

В 19-ом веке в торговых отношениях ключевую роль сыграло морское пароходство. Европейцы свои первые торговые отношения с жителями южных

* Bu makale 1-4 Kasım 2013 tarihlerinde Bodrum'da gerçekleştirilen, *Uluslararası 2.Turgutreis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu*'nda sunulan, fakat yayınlanmayan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ozguryilmaz@gumushane.edu.tr

берегов Чёрного моря установили ещё при парусных судов. Однако, с 1836-го года, применяя в морском пороходстве пороходы, изменился характер мореходства. Имея технологию пороходства, европейские государства овладели большей частью мореходства черноморья. Не смотря на такие условия пороходство Османского государства всё таки сумела устоивать конкуренцию.

В статье рассматривается вопрос установления и развития европейского морского пороходства на юге черноморья, его противостояние с османским пороходством и морское торговое положение турков в 19-ом веке в южных портах черноморского побережья. В статье, как источники, в основном применены данные английского и французского консулств.

Ключевые слова: Чёрное море, 19-ый век, европейское морское пороходство, пороход, Трабзон.

Giriş

Karadeniz'e paralel uzanan dağların, Anadolu'nun iç kısımlarıyla olan bağlantıları sadece belirli noktalarda mümkün olduğu Güney Karadeniz sahillerinde, tarih boyunca deniz ulaşımı bu sahilleri siyasi ve iktisadi olarak merkezlere ve diğer ticaret mahallerine bağlamıştır. Bu nedenle burada görülen iktisadi faaliyetlerin büyük bir kısmı deniz ticareti şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Deniz sadece ticaretin yapıldığı bir mahal değil, Doğu Karadeniz örneğinde olduğu gibi, sınırlı tarım alanına sahip olan bölgeler için bir yaşam alanıdır. Karadeniz halkının temel geçim kaynağı, balıkçılık, deniz ticareti ve deniz ulaşımı gibi denize bağlı iktisadi faaliyetlerdir. Karadeniz'deki Osmanlı egemenliği, Güney Karadenizli tüccarlara, uzun süre, Karadeniz'in tüm limanlarını kapsayan geniş bir ticari sahada faaliyet imkânı sağladı. 1774'te Rusya, 1784'te Avusturya, 1799'da İngiltere, 1802'de Fransa ve 1806'da Prusya'nın Karadeniz, Tuna ve Boğazlarda ticaret yapma hakkı kazanmasıyla, Karadeniz yavaş yavaş Avrupa ticaret ve denizciliğine sahne olmaya başladı (Kasaba 1993: 32-33). Böylece, Karadeniz'de Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesi ve bu denizin yabancı denizciliğe açılması sonucunda, Karadenizli denizciler bu eski ticaret sahasını yabancı denizciler ile paylaşmak zorunda kaldılar.

Bu süreci, Güney Karadeniz limanlarının gösterdiği gelişim ile takip etmek mümkündür. Bulunduğu konum itibarı ile başta Trabzon, tarihin en erken dönemlerinden beri en önemli ulaşım faaliyetini deniz yolu ile gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla Karadeniz'de ticaretin yoğun olduğu dönemlerde Trabzon'un ve diğer limanların ticareti de aktif olmuş; ticari faaliyetlerin akamete uğradığı zamanlarda ise transit ticaret noktası olan Trabzon'un ekonomik yapısı da gerilemiştir (Yılmaz 2009: 359-382). Bu tarihsel deneyim, 19. yüzyıldaki gelişmelerden de takip edilebilmektedir. Güney Karadeniz'in en aktif limanı Trabzon'un geçirdiği bu dönüşüm bize diğer küçük limanlar hakkında da bilgi vermektedir. Dolayısıyla "*buharlı gemi çağı*" olarak nitelendirebileceğimiz 19. yüzyılda, Güney Karadeniz limanları aynı süreci yaşamış, ticaret ve ulaşımında bu yeni vasitanın sağladığı imkânlardan istifade etmiştir. Bu yeni vasita Sinop, Samsun, Ordu, Giresun ve Trabzon gibi limanları imparatorluğun ve Avrupa'nın önemli merkezlerine bağlasa da Avrupa iktisadi yayılmasının da bir aracı olmuştur (Ekinci 2006: 36-40).

İlk olarak 1807'de Amerikalı Robert Fulton tarafından Hudson Nehri'nde çalışmaya başlayan buharlı gemilerin Avrupa'da görünmesi ise 1816 yılında, İngiltere ile Fransa arasında Manş Denizi'nde yapılan bir deneme seferleriyle oldu (Kuran 1995: 159). 1819'da ise Atlantik Okyanusu bir buharlı gemi ile 18 günde aşıldı. Osmanlılar, buharlı gemileri çok

geçmeden kendi sularında kullanmaya başladılar. 19. yüzyılın başlarında Osmanlı karasularındaki deniz ulaşımında yelkenli gemiler önemlerini korumakla birlikte, 1820’li yılların sonlarından başlayarak buharlı gemiler de işlemeye başladı. Osmanlı hükümeti ilk olarak 1827’de İngiltere’den bir buharlı gemi satın aldı. Halk arasında “*buğu gemisi*” denilen bu gemiye “*Sürat*” adı verildi. Bir müddet sonra Osmanlılar İngiltere’den bir gemi daha satın aldılar (İlgürel 1995: 146). Fakat daha da önemlisi Amerikalı Foster Rhodes’un ilk Osmanlı buharlı gemisini İstanbul Tersanesi’nde inşa etmesidir (Düzcü 2013: 113-127; Kuran 1995: 159). Çok geçmeden yabancı şirketler Osmanlı karasularında da bu yeni vasıtayı kullanmaya başladılar. Yabancı şirketlerin Osmanlı karasularındaki faaliyetlerine bakıldığında, 1833’te Rusların Odesa Kumpanyası İstanbul’a ilk seferini düzenledi (Quataert 2004: 920). 1834’de ise Avusturya’nın Tuna Kumpanyası vapurları Kalas limanında boy gösterdi. 1836’dan itibaren bu şirkete ait *I. Ferdinand* adlı gemi, İlhakçı-Tulca ve Varna’ya uğramak üzere Kalas-İstanbul hattında on beş günde bir muntazam seferler yapmaya başladı (Ekinci 1998: 40). Beyrut limanına ilk buharlı gemi 1836’da, Kızıldeniz’e de 1840 yılında girdi (Quataert 2004: 920). Güney Karadeniz limanlarının bu yeni araçla tanışması, buharlı gemilerin Osmanlı karasularına girişinden hemen sonra gerçekleşmiştir. 19. yüzyılın ilk otuz yılına kadar Güney Karadeniz’in en önemli limanı olan Trabzon’un Avrupa ile deniz bağlantıları yok denecek kadar azdı. Trabzon daha çok, İstanbul ve İzmir gibi büyük limanlardan sonra gelen önemli bir ara liman hüviyetindeydi. Önceleri bir ara liman vazifesini gören Trabzon, zamanla Avrupa ile doğrudan seferlerin yapıldığı liman haline geldi (Tozlu 1997: 52-53).

Trabzon merkezli olarak Avrupa denizciliğinin Karadeniz limanlarında göstermiş olduğu değişimi bizzat yabancı kaynaklardan da izlemek mümkündür. Trabzon’daki Fransız konsolosların 1830’lu yıllardan itibaren, yani Osmanlı-İran transit ticaretinin Trabzon üzerinden gerçekleşmeye başladığı dönemden itibaren, senelik ticaret raporlarının yanı sıra üçer aylık dönemler halinde denizcilik raporları da hazırlamaya başladılar. Bu raporlarda Trabzon’a gelen gemilerin nerden geldikleri, bandıraları sayıları ve aynı şekilde de limandan çıkan gemilerin tonajlarına dair ayrıntıları belirtiyordu. Konsoloslar bu raporlarında yavaş yavaş Avrupa denizciliğinin yükselişine de işaret etmekteydiler. Zira önceleri denizcilik faaliyetlerini tanımlamak için “*Navigaton de Caravane de Trébizonde*” yani “*Kervan Denizciliği*”, diğer bir ifade ile yelkenli gemiler ile yapılan deniz taşımacılığı şeklinde ifade ederlerken önce İngiliz, arkasından da Avusturya buharlı gemilerinin Karadeniz’de seferler yapmaya ve deniz taşımacılığının büyük bir kısmını gerçekleştirmeye başladıkları 1838 yılının dördüncü çeyreğinden itibaren bu tanımlama “*Navigaton de Trébizonde*” şekline dönüşmüştür. Fakat yine de “*Kervan Denizciliği*” tabiri Avrupa’nın ve Osmanlı İmparatorluğu’nun büyük limanları dışında kalan iskelelerindeki kabotaj denizciliğini ifade etmek için kullanılmaya devam etmiştir (Ubucini 1853: 419). Bu bakımdan Karadeniz’de Avrupa ticaretinin niteliğinin değişimini ve bunun karşısında Osmanlı denizciliğinin durumunu izleyebileceğimiz en önemli kaynaklar konsoloslar veya buharlı gemi şirketi acentelerinin kaleme aldığı senelik ticaret ve denizcilik raporlarıdır. Bu bağlamda önemli limanlardaki konsolosların her yıl hazırlamış oldukları bu senelik raporlar zamanla daha ayrıntılı bir şekilde denizcilğe tahsis edilmiş kısımlara yer vermeye başlamışlardır. Hatta bu ticaret raporları her yıl yayınlanmak suretiyle ayrı bir kaynak haline de getirilmiştir. Bunlar içinde İstanbul’da yayınlanan “*Annuaire Orientale du Commerce*” ve İngiliz hükümetinin yayınladığı “*House of Commons Parliamentary Papers*” başlığı altında “*Accounts and Papers*” adlı kısımda ticaret ve denizcilik ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır (Baskıcı 2005: VII-VIII). Yine Fransa örneğinde ise aynı nitelikte yayınlanan “*Annales du Commerce Exterieur*” gibi raporları ve Messageries

Maritimes Şirketi'ne bağlı acentelerin hazırladığı ait yıllık faaliyet raporlarının yer aldığı "Archives de l'Association French Lines"(AAFL) arşivindeki raporları da burada belirtmek gerekmektedir (Uygun 2013: 14). Özetle, sadece denizcilik açısından değil Osmanlı ticaret tarihi açısından bu kaynakların zenginliği ortadadır (Kütükoğlu 1983: 151-166). Bu çalışmada daha çok Fransız konsolosluk arşivinde yer alan Trabzon ile ilgili yazışmalar ve ticaret raporlarının yanı sıra yine Trabzon ile ilgili Accounts and Papers adı altındaki İngiliz konsolosluk raporlarından istifade edilerek Avrupa denizciliğinin Karadeniz'deki durumuna ve gelişimine işaret edilecektir.

Buharlı Gemilerin Karadeniz'e Girişi

Yukarıda da belirttiğimiz gibi 1830 yıllar deniz ticaretindeki değişimi incelememiz açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Temelde buharlı gemilerin Osmanlı sularına girişi ile doğrudan bağlantılı olan bu süreç bizzat limanlar üzerinden de izlenebilmektedir. Karadeniz limanlarında serbest ticaret yüzyılın başlarında yapılan antlaşmalar ile Avrupalı gemilere de tanınmış bir haktı. Fakat yine de Osmanlılar, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarında sıkı denetimi elinde tutması nedeniyle, 1829'da Rusya ile imzaladığı Edirne Antlaşması'na kadar belirli hak ve öncelikleri kullanmaya devam etti (Yılmaz 2014: 234). Oysaki Edirne Antlaşması, savaşın galibi Rusya'ya yeni ekonomik ve politik avantajlar verdi. Karadeniz'in Rusya ve arkasından öteki Avrupalı devletlerin denizciliğine ve ticaretine tam olarak açılması ve bunlara Boğazlardan serbest geçiş hakkının verilmesi, bu bölgede adı geçen ülkelerin ekonomik aktivitelerinin artmasını sağladı. Bu antlaşmanın etkileri özellikle Trabzon üzerinden izlenebilir 1828 yılında ihracat 217.500; ithalat ise 1.105.000 ruble idi. Çok geçmeden bu rakamlar 1830 yılında ihracatta 752.000; ithalatta ise 5.270.000 rubleye yükseldi (Turgay 1983: 301). Bu dönüşüm sürecini yine Fransız konsolosluk belgelerinden izlemek mümkündür. Trabzon limanının kazandığı önemi göstermek için limandaki hareketliliğe ilişkin tablolar hazırlayan Victor Fontanier 1830 yılına kadar 10'dan fazla Avrupalı geminin ziyaret etmediği Trabzon limanına bu sene 26 geminin geldiğini, bu gemilerin Trabzon'a getirdiği malların büyük bir kısmının İran'a ihraç edilecek mamul mallar olduğunu belirtiyordu. Konsolosun hazırladığı tabloya bakıldığında, gelen gemilerin 11 Avusturya; 3 Rus; 2 Sardunya; 3 Toskana; 2 İyon adaları; 3 Napoli; 1 Yunan ve 1 İngiliz gemisi olduğu görülür (AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Trébizonde (*Bundan sonra, AMAE, CADN, Trébizonde*), 3, Fontanier'den Guillemintot'ya, 2 Şubat 1831). Sayıları gittikçe artan Avusturya ve Sardunya gemileri İtalya'dan hareket ederek Sicilya'dan tuz yüklemekte ve bu tuzu Anadolu sahillerine sattıktan sonra Rus limanlarından hububat almaktaydılar. Konsolosun bir sene sonrası için verdiği rakamlara göre Avrupalı gemilerin sayısı, 2 Napoli; 10 Rus; 7 İyon adaları, 14 Avusturya; 7 Sardunya ve 2'si İngiliz bandıralı olmak üzere 42'ye yükselmişti (Yılmaz 2014b: 179).

Fontanier Avrupalı gemilerin sayısındaki artışa işaret etse de toplam denizcilik verilerinin bununla sınırlı olmadığını, Türk gemilerinin Avrupa gemilerinden iki kat daha fazla olduğunu ve bunların da büyük bir kısmının İran'a gönderilecek mamul malların taşımacılığını yaptığını belirtiyordu (AMAE, CADN, Trébizonde, 3, Fontanier'den Baron de Varenne'e, 15 Ocak 1832). Yine de buharlıların görülmesine kadar İngiliz, Sardunyalı, Rus ve İyon bandıralı gemiler İstanbul ile Karadeniz ve Azak Denizi'ne doğru seferler yapmayı devam ettirmişlerdir. Fakat bu sınırlı Avrupa denizciliği taşımacılık buharlı gemilerin seferlere başlaması ile daha da genişleyecektir.

19. yüzyılın ilk yarısında, Güney Karadeniz limanlarının Avrupa piyasaları ile entegrasyon sürecinde başta, Trabzon ve Samsun gibi önemli limanların ticaretinin

yükselmesinde şüphesiz buharlı gemilerin bu sulara seferler yapmaya başlamasının önemli bir etkisi bulunmaktadır (Issawi 1970: 1; Turgay 1983: 302; Yılmaz 2008: 517-536). Bu konuda Trabzon-İstanbul arasında 1836 yılının baharında seferlere başladığını gördüğümüz ilk buharlı gemi bir İngiliz şirketine ait *Essex*'ti (AMAE, CADN, Trébizonde, 3, Outrey'den Roussin'e, 10 Ocak 1834).² Özellikle Tuna yoluyla Karadeniz'de önemli bir hamle yapan Avusturya şirketlerinden önce İngiliz denizciliğini burada görmek şaşırtıcı değildir. Zira İngiltere, Trabzon üzerinden İran'a doğru yapılacak transit ticaret için daha kısa yollar arıyordu. Transit ticaretin büyük bir kısmını İngiliz tekstil ürünlerinin oluşturduğu bu yeni ticarete İngilizler Trabzon'a yapılan mal sevkiyatını bu yeni vasıta ile hızlı bir şekilde gerçekleştirmeye başladılar. Burada ilginç olan ise bu geminin Samsun'a da uğramasıydı. *Essex*, İstanbul-Samsun-Trabzon arasında, on beş günde bir Trabzon'a uğrayarak seferlere başladı. Trabzon'daki Fransız konsolosu, Güney Karadeniz'deki deniz taşımacılığındaki bu dönüm noktasına dair ilginç ayrıntılar aktarmaktadır. Konsolos Outrey'e göre, düşük yolcu, taşıma kapasitesi ve bazı harcamalar ile *Essex*'in ilk yılında kâr etmesi zor olsa da, İstanbul'dan üç günde Trabzon'a varan bu hızlı ve yeni ulaşım vasıtası, yelkenli gemilerin iş kapasitesini önemli oranda düşürecek ve pek çok tüccarı kendine çekerek zamanla önemli kârlar elde edecekti (AMAE, CADN, Trébizonde, 3, Outrey'den Roussin'e, 9 Nisan 1836)

Tuna sayesinde oldukça stratejik avantaja sahip olan Avusturya'nın da bu yeni hatta çok geçmeden yer almaya başladığı görülmektedir. Kaynakların bize verdiği bilgilere göre, ilk Avusturya buharlı gemisinin Trabzon'a geliş tarihi olan 1837'den önce, Avusturya 1834 yılında bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu tarihte Avusturya'nın tasarısına göre konulması düşünülen seferde buharlı gemiler Viyana'dan hareket ederek Tuna yolu ile Karadeniz'e, buradan İstanbul'a ve daha sonra da Trabzon'a uğrayacak ve aynı yolu takip edip başlangıç noktasına geri dönecekti (AMAE, CADN, Trébizonde, 3, Outrey'den Roussin'e, 6 Mayıs 1834).³ Fakat Avusturya bu şekilde tasarlarda bulunurken İngiltere 1836 Eylül'ünde *Crescent* adlı diğer bir gemiyi hizmete sokmuş ve ve arkasından bu hatta Osmanlı gemileri de işlemeye başlamıştır (Saydam 1998: 286; Ekinci 1998: 40).⁴ Avusturya tarafından asıl girişim *Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft*, firmasının *Fernando* adlı geminin hizmete girmesiydi. Bu şekilde Avusturya denizciliği Güney Karadeniz'de önemli bir atılım gerçekleştirdi. Ayrıca Avusturya, Temmuz 1837'de İngilizlerin *Crescent* adlı gemisini de satın aldı (Issawi 1980: 161-165). Böylece *Fernando/Ferdinando* ve *Matternich*'ten sonra *Crescent* ve daha sonra da bu sularda görülen *İstanbul* ve *Maria* adlı gemiler ile Avusturya deniz taşımacılığının önemli bir kısmını gerçekleştirmeye başladı. Issawi'nin İngiliz konsolosluk belgelerine göre hazırladığı ve 1836-1841 yılları arasında Trabzon'daki buharlı gemi trafiğine ilişkin verdiği bilgilere göre, 1839'dan itibaren İngiliz gemileri seferlerini durdurdu. Böylece *Eser-i Ticaret* ve *Zibaşi-i Ticaret* gemileri ve Avusturya'nın saydığımız gemileri Güney Karadeniz'deki deniz taşımacılığında yeni bir rekabet dönemini başlattılar.

² Bu sulara İngilizlerin daha önce başka gemileri de denediği görülmektedir. İngilizler 1833 yılında daha evvel Amerika'ya köle taşıma işi için inşa edilen *Şah* adlı bir gemiyi bu sulara nakliye işi için hizmete sokmuştur.

³ Bu tarihte sanayisine yeni bir pazar açma arayışında olan Avusturya'nın Trabzon'da bir konsolosu bulunmadığı için tasarlanan bu seferler ile ilgili olarak Avusturya hükümeti Trabzon'daki Rus konsolosu Gherzi'yi görevlendirmiştir. Rus konsolosu atılacak olan bu adımın şehrin ticari durumu için oldukça önemli bir gelişme olduğunu belirtmektedir.

⁴ Osmanlı hükümeti buharlı gemi trafiğinde yaşanan bu canlılığa ayak uydurmaya çalışmış ve özellikle Avusturya gemileri karşısında Türk gemilerini koruyan bir dizi tedbir almıştır. Bunun yanında vapur şirketi kurmak isteyen müteşebbislere gerekli kolaylığı da göstermiştir.

Bu rekabet sadece Trabzon'da değil, İstanbul-Trabzon arasında yer alan ve tüm gemilerin uğradığı Sinop ve Samsun limanlarında da görülmeye başlandı. Daha da önemlisi, Trabzon'a gelen buharlı gemilerin toplam tonajının 1836'da 3.664 iken 1841'de 13.124'e çıkması olmuştur (Issawi 1980: 161-165).

İlk dönemlerde Osmanlı denizciliğinin tam olarak şirketleşmediğini görmekteyiz. Trabzon'a işleyen Osmanlı gemilerine baktığımızda bunların birinin bir Ermeni sarrafa, diğerinin de bir Avrupa tüccarına ait olduğu görülür. Bunlardan Ermeni tüccara ait olanı 1839 yılında Samsun'da batmış ve Avrupa tüccarına ait olan 140 beygirlik gemi ise 1842'de ikinci bir geminin gelmesine kadar bu sulara on beş günde bir seferlerine devam etmiştir (Kütükoğlu 1995: 166; Issawi 1980: 165).⁵ Osmanlı hattı, Avusturya gemileri İngiliz hatlarından daha sonra kurulmuş ise de Osmanlı gemileri taşımacılıkta kısa sürede önemli bir konuma geldiler. Böylece Osmanlı gemileri ile Avusturya gemileri arasında önemli bir rekabet ortaya çıktı (Curzon 1854: 24). 1841'den itibaren Avusturya gemilerinin İstanbul-Trabzon arasındaki seferleri düzenli bir hale geldi (Jacops 1855: 298). 1842 yılında ikinci bir Osmanlı gemisinin seferlere başlamasıyla, Osmanlı vapurları ücretlerde indirimde gitmiş ve böylece Avusturya vapurlarına ciddi rakip olmuşlardır (Kütükoğlu 1995: 166). Fransız konsolosuna göre bu rekabet, yeteri kadar yük alamayan bu iki şirketin iş hacmini etkilemiştir. İşte bundan dolayı, Ekim 1842'de Osmanlı ve Avusturya yetkilileri bu durumu görüşmek için bir araya geldi. İki taraf arasındaki mutabakata göre bu hatta Avusturya ve Osmanlı gemilerinin birbirini takip edecek şekilde işlemesine karar verildi (AMAE, CADN, Trébizonde, 5, Outrey'den Bourgueney'ye, 29 Ekim 1842; Issawi 1980: 166; Turgay 1976: 107).⁶ Bu düzenleme ile Trabzon'a gelen gemi sayılarında azalma olsa da Trabzon'a gelen gemiler iyi bir yük ile geldiğinde, ticarete bir gecikme ve zarar olmamıştı (AMAE, CADN, Trébizonde, 5, Clairambault'tan de Butenval'e, 11 Şubat 1845).⁷ Fakat bu düzenlemenin artan ticaret potansiyeline çok uygun olduğunu söylemek zordur. 1838'den beri bu sulara etkinliğini yitiren İngiliz denizciliği 1846'da yeni bir hamle yaptı. Bu tarihte, İngiliz *Peninsular and Oriental Company*'nin gemilerinin bu hatta seferlere başlaması ile daha önce var olan Osmanlı-Avusturya rekabetine başka bir şirketin gemileri de eklenmiş oldu (Kütükoğlu 1998: 100). *Peninsular and Oriental Company*'nin Trabzon'a seferlere başlaması, o zaman kadar İngiltere ile doğrudan bağlantı kuramayan tüccarlara yeni imkânlar tanıdı (PRO FO, 78/703, 1846 Trabzon Ticaret Raporu). Bu şirketin gemilerinin bu hatta seferlere başlaması bize, piyasada nakliye için yeterli mal olduğunu, dolayısıyla ticaret potansiyelinin yüksekliğini göstermektedir. Hatta zaman zaman İstanbul-Sinop-Samsun-Trabzon hattında işleyen buharlı gemilerin yetersiz kaldığı

⁵ Kütükoğlu bu bilgileri Trabzon'daki İngiliz konsolosluk arşivlerine dayandırarak belirtmektedir. Dolayısıyla aynı dönemde aynı kaynaktan Issawi'nin hazırladığı tabloda Osmanlı bandırası taşıyan gemiler *Eser-i Ticaret* ve *Zibaşi-i Ticaret* olarak geçmektedirler. Eğer bu bilgileri birleştirecek olursak, Kütükoğlu'nun Ermeni Tüccara ait olduğunu belirttiği gemi Issawi'nin tablosuna göre *Eser-i Ticaret* gemisidir. Çünkü *Eser-i Ticaret*'in 1840'daki gemi hareketlerinde adı yoktur. Dolayısıyla buradan *Zibaşi-i Ticaret*'in de Avrupa tüccarına ait olduğu anlaşılmaktadır.

⁶ İngiltere'nin Trabzon konsolosu Stevens'a göre bu antlaşma Trabzon'da, Osmanlı şirketinin ortağı olan vali (Osman Paşa) tarafından ihlal edilmişti. Hata vali, Osmanlı tebaasının Avusturya buharlı gemilerini kullanmalarını da engellemiştir. Bu engelleme sadece Samsun'da Avusturya şirketinin 2.000 sterlin zarar etmesine neden olmuştur.

⁷ 1844 yılında Trabzon limanına giren-çıkan tüm gemilerin bandıralarına bakılacak olursa burada Avusturya'nın ne derece etkili olduğu anlaşılır. Bu senenin rakamlarına göre limana giren ve çıkan gemilerin sayısı şu şekildedir: 159 Osmanlı, 69 Avusturya; 12 İngiliz; 6 Yunan 4 Rus ve 1 Lyon gemisi.

da görülüyordu. Mesela 1845'te, İstanbul piyasasında yeterli nakliye vasıtası olmadığı için İran'a gitmek üzere bekleyen malların nakliyesi gecikmişti. Pek çok tüccar mallarını göndermek için iki ay kadar beklemek zorunda kalmış, mallarını göndermek isteyenler de buharlı gemi şirketlerinin belirlemiş olduğu tarifeden çok daha yüksek navlunlarla karşılaşmışlardır. Bu durum Trabzon ticaretine zarar vermiştir (AMAE, CADN, Trébizonde, 5, Clairambault'dan Bourgeney'e, 26 Ocak 1847).

Gemi ihtiyacı sadece İstanbul'dan Trabzon'a gelecek mallar için değil, Trabzon'dan gidecek mallar için de hissedilmekteydi. Benzeri bir durum 1847 yılında gerçekleşti. Avusturya'nın Lloyd Şirketi Trabzon'da sadece mukaveleli olarak İran mallarını almakta ve bundan ötürü Trabzon'un yerli tüccarlarının mallarına yer kalmamaktaydı. Trabzon tüccarının karşılaşmış olduğu bu zorluk üzerine Trabzon Müşiri Halil Rıfat Paşa bu durumu İstanbul'a bildirmiştir. Bunun üzerine hem *Tersâne-i Âmire* hazinesine bir kâr hem de söz konusu tüccarların ticaretine yardımcı olmak için Tersâne-i Âmire vapurlarından *Eser-i Cedid*'in birkaç defa Trabzon taraflarına gelerek, burada biriken malları taşımaya karar verilmişti (BOA, İ. DH. 134/6906, 14 M. 1263/6 Ocak 1847; BOA, C. İKTS. 28/1374, 18 M. 1263/10 Ocak 1847; Kaleli 1998: 123-124; Kütükoğlu 1995: 167).

Bu süreçte Osmanlı gemiciliğinin karşılaştığı sorunların başında, yeterince geniş bir filoya sahip olunamaması ve gemilerin bakımlarının yapılamaması gibi bazı teknik eksiklikler yer almaktadır (Düzcü 2013: 119). Zira sınırlı sayıda gemi ile gün geçtikçe artan ticari faaliyetleri karşılamak çok zordu. Bu konuda yaşanan sıkıntıları arşiv belgelerinde de görmek mümkündür. Mesela Trabzon'a işleyen Ereğli adlı vapur tamiratta olması nedeniyle bu hatta sadece *Üsküdar* adlı vapur kalmıştı. Bu nedenle tüccar ve yolcuların zorlukla karşılaşmalarını için Üsküdar vapuru yükünü aldıktan sonra Avusturya vapurlarının da kullanılması yönünde Trabzon valisine yazılar gönderilmiştir (BOA, C. İKTS. 29/1440, 19 Z.1258/21 Ocak 1843). Güney Karadeniz'deki seyrüsefer için temelleri 1842 yılında atıldığını gördüğümüz Osmanlı-Avusturya antlaşmasının 1845'e kadar devam ettiği anlaşılmaktadır (PRO FO, 78/654, Frank Stevens'in 1845 Trabzon Ticaret Raporu). Bu zorluklara bir de yaşanan gemi kazaları eklenince Osmanlı gemiciliği için oldukça önemli kayıplar ortaya çıkmıştır. 1845 yılında Türk şirketine ait en iyi iki geminin çarpışması hem bu şirket nezdinde hem de halk arasında büyük bir üzüntüye neden oldu. Bu gemilerden biri *Mecra-i Ticaret* diğeri de *İskender* adlı gemilerdi. Bu gemilerden Mecra-i Ticaret batmış, İskender adlı gemi ise çok ağır hasar almış ve tamir için İstanbul'a gönderilmişti (BOA, İ. DH. 105/5319, 9 B. 1261/14 Temmuz 1845; AMAE, CADN, Trébizonde, 5, Clairambault'dan Bourgeney'e, 21 Temmuz 1845). Fakat burada çok kötü bir şekilde tamir edildi. Geminin bu durumu tüccarların gözünü korkutmuştu (PRO FO, 78/654, Frank Stevens'in 1845 Trabzon Ticaret Raporu). Teknik eksiklikler bu dönemde Osmanlı denizciliğinin gerilemesine neden oldu. Lloyd Şirketi'nin bazı gemilerini Tuna hattına çekmesi ve Avusturya gemilerinde bazı düzensizliklerin ortaya çıkmasıyla Trabzon ve İstanbul piyasalarında mal birikmeleri meydana geldi (AMAE, CADN, Trébizonde, 5, Clairambault'dan Bourgeney'e, 26 Ocak 1846). Bu açığı ise İngiliz gemileri telafi etmiştir. Ekimin ortasından yılın sonuna kadar İngiliz Oriental ve Peninsular şirketine ait dört İngiliz gemisi, *Achille*, *Düke*, *Carnivall* ve *Jaques*, bu mal birikimini eritmişler ve rakip firmaların bu hattı ihmal etmeleri nedeniyle kârlı bir iş çıkarmışlardı (PRO FO, 78/654, Frank Stevens'in 1845 Trabzon Ticaret Raporu; AMAE, CADN, Trébizonde, 5, Clairambault'dan Bourgeney'e, 26 Ocak 1846 ve 7 Ekim 1845). Osmanlı şirketi bu şekilde zorluklar yaşadığı bu hatta rekabet edebilmek için yeni gemilere ihtiyaç duymuştur. Bundan dolayı Trabzon'a işlemek üzere Londra'da vapur inşa ettirilmesi için siparişler verilmiştir (BOA, İ. DH. 121/6170, 2 Ca 1262/28 Nisan 1846). Bu gemiler İngiltere ve Trieste'de yapılacaktır ve

bunların Mayıs 1847’de seferlere başlaması bekleniyordu (AMAE, CADN, Trébizonde, 5, Clairambault’dan Bourgeney’e, 20 Ocak 1847).

Tablo 1: 1847 Yılında Trabzon’a Gelen Buharlı Gemiler

Bandırası	Adı	Gücü (beygir)	Tonaj
İngiliz	Euxin	450	825
"	Sultan	450	728
"	Erin	380	532
"	Achille	450	586
"	Jagues	306	497
Avusturya	Austria	360	458
Osmanlı	Vasita-i Ticaret	300	500

Kaynak: AMAEF, CADN, Trébizonde, 5.

Bu dönemde Karadeniz’de İngiliz ve Avusturya denizciliğinin artışına şahit olan Fransızlar da bu yeni sahada görünmeye yönelik zemin aramaya başladılar. 1845 yılında Marsilya’da Rostand biraderlerce küçük bir aile şirketi olarak kurulan *Rostand et Compagnie* veya *Compagnie des Paquebots à Vapeur du Levant du Vapeur* olarak bilinen şirket (Berneron-Couvenhes 2007: 56-57; Uygun 2013: 203) Marsilya-İstanbul arasında seferlere başladı. Hatta Trabzon’daki Fransız konsolosu Clairambault’ya göre Rostand Kumpanyası 1 Ocak 1846’dan itibaren seferlerini Samsun’a kadar uzatmaya dair planlar yapmaktaydı. Fakat sınırlı bir filoya sahip olan bu şirket Lloyd ve Avusturya ve Oriental ve Peninsular şirketleri ile rekabet edebilecek durumda değildi (Uygun 2013: 28). Gerçekten de Clairambault, Rostand Kumpanyası’nın Karadeniz’de seferlere başlamasının İngilizleri memnun etmeyeceğini, İngilizlerin bu projeye karşı çıkacaklarını tahmin ediyordu (AMAE, CADN, Trébizonde, 5, Clairambault’dan Guizot’ya, 21 Ekim 1846). Herhalde hem bu rekabet hem de filo eksikliği yüzünden bu şirketin Karadeniz’de sefer planları gerçekleşmedi.

Fakat 1847’de İngiliz gemilerine önemli kârlar bırakan bu ortamın çok uzun süremediği görülmektedir. Bu sene Trabzon-Liverpool arasında seferler yapan üç İngiliz gemisinden ikisi battığı için bu şirket seferlerini kesti. Bu kayıp Liverpool’dan gelen tüm mallar için yapılan başarılı girişimin de sonu olmuştu. 1847’de Peninsular and Oriental Şirketi Trabzon ve İstanbul arasında işleyecek özel gemi seferleri koydu; fakat bundan Aralık ayına doğru vazgeçti (AMAE, CADN, Trébizonde, 5, Clairambault’dan Guizot’ya, 21 Ekim 1846). Mesela İngiliz Oriental and Peninsular Şirketi vapur eksikliğini gidermek için Trabzon-İstanbul hattında, İranlı ve Gürcü tüccarların mallarını İstanbul’dan aldıkları en yoğun dönem olan güzün başlangıcında ikinci bir geminin hizmete sokulmasını teklif etmiştir. Aynı şekilde Osmanlı şirketinin de ayda iki defadan fazla düzenli sefer yapması planlandıysa da bunlar gerçekleşmemiştir (AMAE, CADN, CCC Trébizonde, 6, Clairambault’dan de Sahitte’e, 26 Şubat 1850).

İstanbul’dan gelerek Sinop, Samsun ve Trabzon’a uğrayan Osmanlı, Avusturya ve İngiliz şirketleri bu limanları, İstanbul ve imparatorluğun diğer limanlarına ile Avrupa’nın önemli limanlarına da bağlıyordu. Bunun yanında buharlı gemi hatları bu limanları Karadeniz’in diğer limanlarına da bağlıyordu. Bu süreçte gerek Osmanlı şirketi gerekse de diğer şirketler seferlerini Batum’a kadar uzatmaya da çalışıyorlardı. Bu hatta ilk olarak Avusturya’nın Lloyd şirketi Batum’a kadar uzanan bir sefer koydu. Daha sonra Osmanlı şirketi de Lyod şirketini takip ederek Batum’a uğramaya başladı (BOA, A. AMD, 33/100, 9

S. 1268/4 Aralık 1851; BOA, A.MKT, MHM, 51/30, 25 S. 1269/8 Aralık 1852; BOA, A. MKT. NZD. 68/26, 24 S. 1269/7 Aralık 1852).⁸ Karadeniz’de gelişen ticaret, buharlı gemi şirketlerini de

de bazı ara limanlar hakkında araştırmalar yapmaya teşvik etti. Her ne kadar Sinop buharlı gemilerin başlıca durak yerlerinden biri olsa da Sinop’un iç kısımlara doğru olan yol koşullarının iyileştirilememesi İnebolu’yu alternatif bir liman olarak ortaya çıkardı. Trabzon’daki Fransız konsoloslu Clairambault da İnebolu’nun Çorum, Yozgat, Kastamonu ve Çankırı ticareti için bir çıkış kapısı olması itibarıyla buharlı gemilerin buraya uğramaları gerektiğini ifade ediyordu. Dolayısıyla Osmanlı sularında yerleşmeye çalışan Fransız denizciliğinin deniz ticareti bakımından önemli bölgeleri incelediğini görmekteyiz (AMAE, CADN, Trébizonde, 5, Clairambault’dan Fransız Maslahatgüzarına, 25 Mayıs 1848).

19. Yüzyılın İkinci Yarısı: Buharlıların Zirvesi

Osmanlıların 1845’te yaşadıkları gemi kaybı sonrasında Osmanlı şirketinin Trabzon-İstanbul hattındaki seferleri üç yıl kadar akamete uğradı. 1848’de İstanbul-Trabzon hattında Osmanlı buharlıları tekrar görülmeye başlandı. Hatta çok geçmeden Osmanlı gemileri ticaretin önemli bir kısmını gerçekleştirir hale geldiler. 1851 yılında bu hatta işleyen yedi büyük buharlı geminin dördü Osmanlı, ikisi Avusturya ve biri de İngiliz gemisiydi. Bu gemiler Sinop ve Samsun’dan sonra Giresun’a da uğrayarak İstanbul-Trabzon arasında sefer yapıyorlardı. Karadeniz’deki limanların birbiri ile olan bağlantıları açısından bu dönemde, Rusların Redutkale-Batum-Trabzon hattında seferler koyması söz konusu oldu (AMAE, CADN, CCC, Trébizonde, 6, Clairambault’dan Dışişleri Bakanlığı’na, 15 Mart 1852). Yüzyılın ortasında Osmanlı şirketi, yeni ve güçlü gemilerle taşımacılığın büyük bir kısmını gerçekleştirmeye başladı. Osmanlı gemilerini, Avusturya ve İngiliz gemileri takip ediyordu. Bu şirketler ticari emtianın yanında 1851 yılında İstanbul’a 17.300 yolcu taşıyarak önemli oranda ekonomik bir kazanç elde etmişlerdi. Trabzon-İstanbul hattına işleyen buharlı gemilerin en büyükleri Osmanlı hükümetine ait olan 450 beygirlik iki gemiydi. Ottoman Steam Navigation Şirketi’ne ait gemiler ise 25-350 beygir; Lloyd firmasının iki gemisi ise 250-350 beygir; İngilizlerin tek gemisi ise 300 beygir gücündeydi (Commercial Review 1852: 28-38). Buradan da anlaşılacağı üzere, Osmanlı gemileri önemli bir hazırlık devresinden sonra bu hatta etkin bir rol oynamaya başladılar.

Trabzon-İstanbul arasındaki ticaret ve taşımacılığın sürekli yükselmesi deniz ticaretinde yeni şirketlerin iştahlarını da kabartmıştır. Osmanlıların önemli siyasi ve iktisadi müttefiki olan Fransızların Karadeniz’deki deniz taşımacılığında geri planda olmaları konsolosların çok yakındığı bir durumdu. Fakat bu konuda 19. yüzyılın ilk yarısında Messageries Nasyonal şirketi ile Akdeniz’de posta taşımacılığı yapan Fransız denizciliği Karadeniz ile ilgilenmeye başladı. Trabzon’daki Fransız konsoloslu Clairambault Ekim 1852’de Fransız dışişlerine Trabzon’daki denizcilik faaliyetleri yanında Trabzon’a işleyen buharlı gemiler hakkında bir rapor sundu. Elbette bu rapor, bu hatta kurulacak olan Fransız buharlı gemi şirketi hattının iş potansiyelini ölçmeye yönelikti. Clairambault bu raporunda, şirketlerin merkezleri, sefer güzergâhları, kârları, harcamaları ve aralarındaki rekabet gibi

⁸ Bu hatta işleyen Osmanlı gemilerinin düzensiz çalıştıkları anlaşılmaktadır. Zira 1852 yılında bu hatta çalışmak üzere gemi taleplerinin olması ve burada işleyecek gemilerin olmaması bu hatta karşılaşılan en önemli sorunlardı. Zira yukarıda da bahsedildiği gibi bu hattın kârlı olması konusunda konsolosun yaptığı değerlendirmelerin doğru çıktığı görülmektedir. Burada işleyen Eser-i Hayr vapurunun masraflarını karşılayamadığı için seferden çekilmesi ve yerine başka bir vapurun gönderilmesi söz konusudur.

değişik konularda tespitlerde bulundu (AMAE, CADN, Trébizonde, 5, Clairambault'dan Dışileri Bakanlığına, 1 Ekim 1852). Nitekim çok geçmeden Fransız denizciliği de Karadeniz'de görünmeye başladı.

Daha çok Avusturya gemileri ile sıkı bir rekabet içinde olan Osmanlı gemileri, İran ile yapılan anlaşmadan da istifade ederek uyguladıkları düşük navlunlar sayesinde önemli kazançlar elde ettiler (Kütükoğlu 1995: 167). Fakat bu yükseliş dönemini Kırım Savaşı sekteye uğrattı. Kırım Savaşı nedeniyle Osmanlı gemilerinin Karadeniz'deki ticari sivil dolaşımı sona ermiştir. Çünkü savaş nedeniyle Osmanlı gemileri ordunun hizmetine sokulmuş ve Trabzon-İstanbul hattında sadece İngiliz ve Avusturyalı gemi şirketleri kalmıştır. Baş başa kalan bu iki şirketin de çok geçmeden rekabete girdikleri görülmektedir. 1854 kışında İngiliz gemileri düzenli seferler gerçekleştirirken, Avusturya gemileri bazı şikâyetlere neden oldu. Bunun üzerine, Lloyd Şirketi bir düzenleme yaparak her beş günde bir İstanbul'dan Trabzon'a seferler koydu. Bu iki firma arasında başlayan rekabette 150 kuruş yerine Lloyd Şirketi 50; İngiliz şirketi ise 20 kuruş bedel ile yolcu taşımacılığına başladı. Özel bir girişimciye ait olan İngiliz gemilerinin Lloyd gibi güçlü bir firma ile bu şartlarda rekabet etmesi zordu ve bundan dolayı gerek yolcu gerekse de ticaret eşyasının normal tarifeden taşınması konusunda İstanbul'dan bazı talimatlar almışlardı (Accounts and Papers (A&P), 1857, vol. 38, İngiliz Viskonsülü Stevens'in 1854 Trabzon Raporu).⁹ Trabzon'daki Fransız konsolosu Poncharra, elçiliğe gönderdiği mektupta, Karadeniz ticareti şüphesiz yakın zamanda çok büyük bir gelişim göstereceğini, Fransız gemilerinin de bir önce burada ticarete başlamaları gerektiğini söyleyerek tonajı yüksek, güçlü gemilerin düzenli bir servis ile büyük kârlar elde edeceğini yazmaktaydı (AMAE, CADN, Trébizonde, 5, Poncharra'dan Walewski'ye, 30 Mayıs 1855).

Kırım Savaşı nedeniyle İstanbul-Trabzon hattında İngiliz ve Avusturya gemileri önemli bir deniz taşımacılığı gerçekleştirdi. İngiliz gemilerinin, Osmanlı ve Fransız hükümetleri tarafından Kırım'daki müttefiklerin iaşesi için kullanılmaları bu gemilerin Trabzon-İstanbul hattındaki seferlerinde kesintilere neden olmuştu. Buna karşın savaş döneminde Lloyd Şirketi burada çok düzenli bir servis gerçekleştirdi. Şirket 1855 yılında tonajı 1.100 ton ve gücü 400 beygir olan iki yeni gemi inşa ederek bunları Trabzon-İstanbul arasındaki hatta kullanmak üzere tahsis etmişti. Bunun yanında Yunanistan gibi diğer devletlerin de Trabzon ile Manchester arasında gemi seferleri koymak için bazı girişimlerde bulunduğu da görülmektedir (AMAE, CADN, CCC, Trébizonde, 6, Poncharra'dan Walewski'ye, 30 Nisan 1856).

Kırım Savaşı'nın sona ermesinden sonra Osmanlı gemilerinin tekrar Trabzon hattında çalışmaya başlamışlardır. 1856 yılında Avusturya'nın Lloyd Şirketi'nin gemileri 36 sefer yaparken İngiliz gemileri ise 46 sefer yapmıştır. 10 Osmanlı bandıralı gemi ise ticaret yapmak için Trabzon'a gelmişti. 1857 yılının başlarında, İngiliz şirketlerinden biri gemilerini Osmanlılara satmış ve burada 4- 5 geminin işlediği yeni bir hat kurulmuştur (AMAE, CADN, CCC, Trébizonde, 6, Poncharra'dan Walewski'ye, 9 Haziran 1857). Böylece bu geniş filoyla Osmanlı bandırası taşıyan gemiler bu sıralarda kârlı bir iş yapmaya başladı. Osmanlı şirketlerini sırasıyla Avusturya, İngiliz ve Fransız bandıralı gemiler takip etmekteydi (AMAE, CADN, CCC, Trébizonde, 6, Benedetti'den Walewski'ye, 1 Mayıs 1858).

⁹ Bu düşük tarifeyle rağmen bu iki firma oldukça yüksek kârlar elde etmişlerdir. Hatta yüksek kapasitelerine rağmen mal taşımacılığını zar zor bir şekilde gerçekleştirmişlerdir.

Kırım Savaşı Karadeniz'in siyasi geleceği için önemli bir dönüm noktası olduğu kadar ticari açıdan da önemli bir dönem başlatmıştır. Savaş ve savaş sonrası dönem Güney Karadeniz limanlarının ticaretlerini en üst sınıra taşıdığı gibi deniz ticaretini de oldukça yükseltti. Zira savaşta Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan İtalya ve Fransa'nın da bu sularda buharlı gemiler işletmeye başlaması ve beraberinde de diplomatik temsilcilikler tesis etmesi ticarete görülen artışın bir tezahürüydü. Bu şekilde bu limanlarda ticaret yapan ülkelerin sayısında da artışlar oldu. Bu süreçte burada var olan Osmanlı, Avusturya ve İngiliz gemilerine ilaveten bazı yeni şirketler kurulmuştur. 1856 yılında bu sularda işlemeye başlayan Yunan Şirketi, Trabzon-Manchester arasında sefere başladı. Bu şirket, İran'a giden İngiliz mallarını; dönüşte de İran ve Anadolu mallarını yükleyerek iyi bir kazanç elde etmişti. Bu şirketin kurulması Rumlar arasında sevinçle karşılanmıştır (AMAE, CADN, Trébizonde, 7, Poncharra'dan Thouvenel'ye, 6 Haziran 1856).

Fransız Messageries Maritimes Şirketi Kırım Savaşı sırasında İstanbul-Varna arasında seferler yapıyor ve Kırım'a müttefiklerin ihtiyaçlarını taşıyordu (Berneron-Couvenhes 2007: 126-127). Nitekim şirketin bu öncü çalışmaları daha sonra Güney Karadeniz'de sivil taşımacılık imtiyazını elde etmesine vesile oldu (Uygun 2012: 129). Zaten konsoloslar uzun zamandan beri bu sularda işleyen bir Fransız gemisini görmenin Fransız ticareti için çok faydalı olacağını, bu gemilerin İngiliz gemileri gibi güçlü, tonajlı ve düzenli bir şekilde işlemeleri halinde önemli ekonomik karlar elde edeceğini belirtmişlerdi. Aynı şekilde konsoloslar, Lloyd firmasının taşımacılıkta yaptığı yeniliklerin yapılması durumunda, bu şirket ile sıkı bir rekabete gireceği ve Trabzon-İstanbul hattından başka gemileri olmayan İngiliz firmasının ise bu şirketler ile rekabet edemeyeceğini yazmaktaydı (AMAE, CADN, CCC, Trébizonde, 6, Poncharra'dan Walewski'ye, 9 Haziran 1857). Konsolosların bu yöndeki beklentileri sonunda gerçekleşmiş ve 1857 yılının sonlarına doğru İnebolu, Sinop, Samsun, Giresun ve Trabzon gibi Karadeniz'in değişik yerlerinde acenteliklerin kurulması ile Messageries Maritimes şirketi Güney Karadeniz limanlarında seferlere başlanmıştır (AMAE, CADN, Trébizonde, 8, Benedetti'den Thouvenel'ye, 30 Aralık 1857). Şirketin gemileri Güney Karadeniz limanlarını Suriye, Tuna ve Rumeli vilayetleriyle bağladığı gibi Yunanistan, İtalya ve Fransa'nın önemli limanlarına da bağladı (A&P, vol. 30, 1859, İngiliz Konsolosu Stevens'in 1858 yılı Trabzon Ticaret Raporu). Fakat seferlere başlar başlamaz şirketin *Egyptus* adlı gemisi Giresun açıklarında karaya oturdu. 1861 yılı ise şirket için tam bir felaket yılı oldu. Önce 25 Ocak 1861'de *Sully*'nin Çömlekçi Limanı'nda fırtınadan dolayı batması arkasından da Henry IV adlı geminin Trabzon açıklarında kayalara çarparak batması bu şirketin itibarı için bir darbe oldu (A&P, vol. 30, 1859, Stevens'in 1858 yılı Trabzon Ticaret Raporu; AMAE, CADN, Trébizonde, 8, Benedetti'den Thouvenel'ye, 27 Mart 1858).¹⁰ Messageries Maritimes Şirketi önceleri önemli kârlar elde edemeyip devletten aldığı destekle ayakta kalsa da zamanla önemli iş hacmine sahip oldu. Aşağıdaki tablo Fransız şirketinin zamanla sahip olduğu iş potansiyelini göstermektedir.

1857 yılında kurulan bir diğer hat da The Russian Steam Navigation Company'nin tesis ettiği bir hattır. Odesa'dan hareket edecek olan şirketin gemileri Kırım ve Kafkasya'daki tüm limanlara uğradıktan sonra Batum'a kadar gelecek ve buradan da

¹⁰ Sully adlı geminin Trabzon açıklarında uğramış olduğu kaza ile ilgili olarak ayrıca bkz. AMAE, CADN, Consulat, Trébizonde, 93 bis; Gemi kazaları şirketler için en büyük tehlike idi. Fransız gemilerinden başka 1868 yılında İtalyanların bu hatta işleyen tek gemileri İnceburun açıklarında karaya oturmuş ve bundan dolayı seferlerine bir süre ara vermiştir. A&P, 1868-1869, vol. 59, İngiliz Konsolosu Palgrave'in 1868 Trabzon Raporu.

Trabzon ve diğer Osmanlı limanlarına uğrayacaktı (King 2004: 197-199). Bu hattın kurulması ile başta Trabzon olmak üzere diğer Osmanlı limanları Kırım, Azak Denizi ve Çerkez sahilleri ile bağlanmış oldu. Bir İngiliz şirketi de Liverpool-Trabzon arasında doğrudan fakat düzensiz seferler başlattı. Sık sık Selanik ve İskenderiye'ye uğrayan gemileriyle, Trabzon limanının Osmanlı ve Mısır limanları ile bağlantısını kurdu (Kütükoğlu 1998: 100-101; Turgay 1994: 58-59). Fakat İngiliz şirketinin faaliyetlerinin uzun olmadı. Çünkü Kırım Savaşı sonrasında bu sulara İngiliz denizciliği önemini kaybetmişti. İngiliz şirketlerinin, hükümetlerinden önemli bir sübvansiyon alan Lloyd ve Messageries şirketleriyle rekabet etmesi oldukça zordu (Baskıcı 2005: 72).

Tablo 2: 1860'de Trabzon Limanı'ndaki Hareketlilik

Ülke	Bandıra		İthalat				İhracat			
	Buharlı	Yelkenli	Toplam	Tonaj	Mürettebat	Kargo	Gemi	Tonaj	Mürettebat	Kargo
	Sayı	Sayı	Gemi Sayısı		Sayısı	Değeri (sterlin)	Sayısı		Sayısı	Değeri (sterlin)
İngiliz	1	1	2	480	26	2.826	2	480	26	1.700
Avusturya	52	4	56	34.910	2.435	1.105.420	56	34.910	2.435	556.888
Türk	47	36	83	31.278	2.419	752.805	83	30.244	2.419	293.975
Fransız	52	---	52	21.542	2.334	801.364	52	21.928	2.371	600.805
Rus	32	20	52	19.201	1.740	739.082	52	19.201	1.740	133.935
Yunan	---	12	12	3.277	156	4.200	12	3.277	156	----
İtalyan	---	10	10	2.978	136	5.011	10	2.978	136	2.800
Moldova	---	3	3	462	30	704	3	462	30	----
Eflak	---	3	3	485	31	818	3	485	31	----
.....	---	1	1	231	14	3.900	1	231	14	----
İyon	---	1	1	391	14	400	1	391	14	----
Toplam	275			115.235	9.335	3.416.530	268	114.578	9.372	1.590.103

Kaynak: PRO FO 78/167.

Kırım Savaşı'ndan sonra Trabzon ticaretinin önem kazanması burada yeni diplomatik temsilciliklerin açılmasına vesile oldu. Bunlardan biri İtalyan konsolosluğu idi. Şubat 1862'de şehirde bir İtalyan konsolosluğunun kurulmasından sonra bu ülkeye ait Guistiniani şirketi 4 Mart tarihi itibarı ile İstanbul-Trabzon arasında 15 günde bir işleyecek bir hat tesis etti. Bu hattın kurulması beraberinde rekabeti getirdi. Zira İtalyan gemileri Fransız Messageries şirketinin uğradığı limanlara uğramaktaydı ve bundan dolayı Fransız konsolosu daha önce Türk, Avusturyalı, İngiliz ve Rus bandıraları ile yarışan Fransız denizciliğinin yeni bir rakip daha kazandığını yazmaktadır (Yılmaz 2014: 423; AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 7, Prus'dan de Lhuys'a, 6 Mayıs 1863). Zamanla bazı hatların kâr getirmedeği için kapandığını görmekteyiz. 1859 yılında Liverpool-Trabzon arasındaki doğrudan seferler, bu hattı işleten şirketin gemilerinin bazılarını İspanyollara satması nedeniyle kesilmişti (A&P, 1862, vol. 58, İngiliz Viskonsülü Stevens'in 1859 Trabzon Ticaret Raporu). Fransız konsolosu bunun başlıca nedeninin, bu hatta işleyen gemilerin artık kâr getirmemesi olduğunu belirtmektedir. Ticaretin ihtiyacına göre bu hattın daha sonra tekrar açıldığını; fakat bu sefer sadece İstanbul'a kadar gelip mallarını buradan aldığını görmekteyiz (A&P, 1862, vol. 58, İngiliz Viskonsülü Stevens'in 1860 Trabzon Raporu).

İyi bir altyapıya sahip olan Avusturya'nın Lloyd Şirketi'nin gemileri, taşımacılıktaki paylarını yüzyılın ikinci yarısında da devam ettirdiler. Bunda en önemli etken, seferlerin düzenli olması, güvertede var olan düzen ve kurmuş olduğu acentelerin etkili çalışmalarıdır (A&P, 1861, vol. 36, İngiliz Viskonsülü Stevens'in 1859 Trabzon Ticaret Raporu). Bu haliyle Avusturya, Fransız konsoloslara göre takip edilmesi gereken örnek bir sistem ortaya koymuştur. Buharlı gemi şirketlerindeki artış beraberinde yolcu sayılarını arttırmış, 1858'de buharlı gemilerin taşıdığı yolcuların sayısı 50.000 (A&P, 1862, vol. 58, İngiliz Viskonsülü Stevens'in 1858 Trabzon raporu) iken bu rakam 1860 yılında 56.000 kişiye çıkmıştır (PRO FO, 78/1607, Stevens'in 1860 yılı Trabzon Ticaret Raporu). Fakat buharlı gemi şirketleri zaman zaman bazı iktisadi zorluklar içine düşmekteydiler. Bu eksiklikleri kapatmak için devletten aldıkları sübvansiyonların önemli bir fonksiyonu vardı. 1861 yılında Lloyd Şirketi'nin devletten aldığı destek kesildi. Bu da ister istemez şirketin kâr oranlarına yansdı. Aynı sene Osmanlı gemilerinin kömür eksikliği ile karşılaşması ve Karadağ'a sınır olan Adriyatik kıyılarına asker taşınmaları; Messageries Maritimes Şirketi'nin Sully ve Henry IV adlı gemilerini kaybetmesi ve Odesa'da buzlanma nedeniyle gemileri duran Rus şirketinin de dört seferini kaldırması 1861 yılı ticaretinin durağanlığının en önemli nedenleriydi (AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 7, Benedetti'den Thouvenel'ye, 21 Mayıs 1861).

Rusya'nın İran transit ticareti için uygun hale getirmesi çalışmalarına paralel Batum Limanı'nın önem kazandığını görmekteyiz. Bu amaçla bir Rus şirketi İstanbul ile Batum arasında 15 günde bir işleyen bir hat kurmuştur. Bu hat buradan Kafkaslara işleyen diğer hatlara bağlanmaktaydı. Rus gemileri Batum ve Poti arasında yolcu ve ticaret eşyası taşımaktaydılar (AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 7, Prus'dan de Lhuys'a, 5 Haziran 1862). 1863 yılında Güney Karadeniz limanlarına uğrayan şirketlerin güzergahları şu şekildeydi: Messageries Imperiales şirketinin gemileri Trabzon-İstanbul arasında işlemekte ve buradan İstanbul-Marsilya arasındaki diğer hatlar ile birleşmekteydi. Rus şirketinin gemileri ise haftalık seferler ile bu limanları Batum ve daha doğudaki Poti ve Rion (Faş) limanlarına bağlıyordu. Osmanlı şirketi ise bazı teknik eksiklikler nedeniyle on beş günde bir seferler düzenlemekteydi. Lloyd ve İtalyan şirketinin gemileri de 15 günlük seferlerle İnebolu, Sinop, Samsun, Giresun ve Trabzon'a uğramaktaydı (AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 7, Schefer'den Drouyn de Lhuys'a, 10 Aralık 1863).

Zamanla Rusların Trabzon'un doğusundaki deniz taşımacılığına hâkim oldukları görülmektedir. Bu konuda Gürcistan'daki Fransız ticaretinin etkisiyle Fransızlar, Trabzon-Batum-Poti arasında bir gemi işletme planı yapıyorlardı. Fransız konsolosu, bu hatta Rusya ile rekabet edebilecek tek şirketin Messageries Maritimes Şirketi olduğunu, bu hattın kurulmasının Osmanlı hükümetinin çıkarları için de faydalı olacağını belirtmektedir. Çünkü daha önce Trabzon valisinin de Batum, Samsun ve İstanbul arasında hat kurulması yönünde talepleri olmuştu (Kaleli 1998: 124; Saydam 1998: 286).

Zamanla ticaret potansiyeli yüksek küçük sahil kasabaları da buharlı gemilerle tanışmaya başladı. 1869'dan itibaren Trabzon'da tutulmaya başlanan Vilayet Salnamelerine göre 1869'da *Fevâid-i Osmâniye Kumpanyası* İstanbul'dan hareketle Ereğli, Amasra, İnebolu, Sinop, Samsun, Ünye, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Batum'a; *Rusya Kumpanyası*, İstanbul'dan hareketle İnebolu, Samsun, Giresun, Trabzon, Trabzon'dan Batum'a; *Fransız Kumpanyası*: İnebolu, Samsun, Ordu, Giresun'a uğrayarak Trabzon'a; *Avusturya Kumpanyası* ise İstanbul'dan hareketle İnebolu, Samsun, Ordu, Giresun, Tirebolu iskeleleri üzerinden Trabzon'a ulaşıyordu (Trabzon Vilayeti Salnamesi, TVS 1286(1869), 81). Kısa zamanda Rus şirketleri de önemli bir atılım gerçekleştirdi. Batum'a

da uğrayan Rus şirketinin gemileri ise hızları, düzeni ve kapasitelerin yanında Rus hükümetinin verdiği destekten de istifade ettiler. Bunun yanında Odesa ile bağlantılı seferlerin yapılması, İranlı tüccarlar ile sadece Rus şirketi ile mal ve yolcu taşımacılığı yapılması yönündeki anlaşmalar da Rus şirketine önemli bir avantaj sağladı. Rusların Trabzon'da bir genel konsolosluk, Batum ve Samsun'da konsolosluk, Giresun, Ordu, Sinop ve İnebolu'da konsolosluk görevlilerine sahip olması deniz ticareti için Rusların zamanla önemli bir iş hacmine ulaşmalarını sağlamıştır. Rusların Karadeniz'deki etkinliği bununla da kalmamıştır. Rusların Karadeniz'deki sahil ticaretini Rus bandırası taşımayan gemilere kapatması, Osmanlıların Karadeniz'deki Rus limanlarında gerekli olan konsolosluk teşkilatlarının olmaması ve yukarıda da değinildiği gibi, buna karşın Rusların Karadeniz'in güney sahillerinde iyi bir konsolosluk teşkilatı kurmaları zamanla Osmanlı gemilerini de Rus bandırası altında ticaret yapmaya zorlamıştır (PRO FO, 78-2101, Palgrave'in Trabzon Ticareti Hakkında Ek Yazısı).

Karadeniz'de buharlı gemiciliği başlatan İngiliz denizciliği ise ilginç bir görüntü arz etmektedir. Özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra İngiliz gemileri bu güney limanlarına düzensiz şekilde işlemeye başlamışlardı. Elbette bunda İngiliz gemilerinin Avusturya, Fransa ve Rusya gibi devlet desteğine sahip olmaması da etkili olmuştu. Artık Karadeniz'de çalışmak isteyen İngiliz gemileri bu güçlü rakipler karşısında zarar etme riskini göze almak zorundaydı (Baskıcı 2005: 72). Bundan dolayı İngiliz gemileri 1858'den itibaren Karadeniz kıyılarındaki seferlerine ara vermek zorunda kaldı (Baskıcı 2012: 38). 1860 sonrasında Trabzon'a gelen İngiliz gemilerinin sayısında çok ciddi azalmalar oldu. 1875 yılının ortalarında iki İngiliz gemisi bu hatta deneme seferleri yapmış; fakat seferlerinin yeteri kadar kâr bırakmadığı anlayınca Kasım ayında bu girişimden vazgeçmişti (A&P, vol. 76, 1873, İngiliz Viskonsülü Biliotti'in 1873 Yılı Trabzon Ticaret Raporu).¹¹ Bu girişim de geçen beş yıl içinde yapılan diğerleri gibi başarısızlıkla sonuçlanmış ve İngiliz denizciliğinin Karadeniz'in güney kıyılarındaki geleceğinin de olamayacağını göstermiştir. Gerçekten de bir zamanlar bu hattın en aktif şirketi olan Peninsular and Oriental Company'nin varlığı ve bu dönemdeki faaliyetleri ile 1875 yılındaki durum tam bir zıtlık gösteriyordu. 1856'da tonajı 27.657 olan 74 İngiliz gemisi Trabzon'a gelirken bu sayı 1875'te 3.484 ton ve 5 gemiye gerilemiştir (A&P, 1875, vol. 76, İngiliz Viskonsülü Biliotti'in 1875 Yılı Trabzon Ticaret Raporu). 1845-1858 yılları arasında Peninsular and Oriental Company'nin faaliyetleri daha sonra 1883-1896 yılları arasında Westcott and Laurance London ve 1885-1888 arasında da Papayani Liverpool tarafından takip edilse de bu şirketler İngiliz gemiciliğinin Karadeniz'de tutunmasına yetmedi (Baskıcı 2012: 38).

Şirketlerin kâr oranlarında etkili olan diğer bir husus da temelde tarım ürünlerine dayalı bir iktisadi faaliyetin yürütülmesi ve bu limanlardaki ticaretin dönemsel farklılığıydı. Öyle ki ticari faaliyetlerin yüksek olduğu kış mevsiminde bu limanlara işleyen şirketler yetersiz kalmakta; yazın duraklayan ticari faaliyetler ise buralara sefer yapan şirketlerin harcamalarını az çok karşılamalarına neden olmaktaydı. Bu durumda da İngiliz konsolosunun sunduğu reçete, İngiliz gemilerinin Avrupa ve Osmanlı'nın Akdeniz'deki limanları ile bağlantılı seferler yapmasıydı. Bunun yanında bu hatta çalışan diğer gemi

¹¹ Benzer bir girişimin 1873 yılında da yapıldığı görülmektedir. Bu yılın Eylül ayında *A. Strong* adlı bir İngiliz gemisi İstanbul ve Batum arasında ara limanlara uğrayarak eşya taşımak için kiralandı. İstanbul'daki İran elçiliği ile ilişki olan bu girişimin sahibi İranlı tüccarlardan tarafından iş ve koruma beklemiş; fakat birkaç deneme seferinden sonra ticaret durgunlaşması ve diğer vapur şirketleri navlunları önemli oranda azaltması üzerine bu seferlerden vazgeçmiştir.

şirketleri ile bağlantılı seferler yapılması İngiliz gemilerine kazanç sağlayabilirdi (A&P, 1873, vol. 76, İngiliz Viskonsülü Biliotti'in 1873 Yılı Trabzon Ticaret Raporu).

Buharlı gemilerin hizmete girdikleri dönemden itibaren bu yeni ulaşım vasıtası yeni bir yarış da ortaya çıkardı. Şüphesiz bu yarışın en önemli yansıması şirketler arasında rekabet olmuştur. Zira yukarıda da gördüğümüz gibi iyi bir sübvansiyona sahip şirketler rakiplerine karşı her zaman daha avantajlı bir ticaret yaparak navlunları düşük tutabiliyorlardı. Bunun yanında şirketlerin, bir hatta uğradıkları kayıpları diğer hatta telafi edebilecek bir alanda aktif olmaları da çok önemliydi. Bu bakımdan önceleri İngiliz denizciliğinin hamlesi ile başlayan bu yeni süreçte Karadeniz çok geçmeden Avusturya, Osmanlı ve diğer devletlerin de dâhil olduğu uluslararası bir rekabet sahasına dönüştü. Bu rekabette zaman zaman bazı şirketler en üst düzeyde olurken diğerleri de kısmi bir iş hacmine sahip olmuşlardır. Fakat navlunlar arasındaki rekabet hiçbir zaman bu şirketler arasında eksik olmadı. Hatta aynı ülkenin şirketleri arasında bile tam manası ile bir anlaşma mümkün olamıyordu. Bunu iki Fransız şirketi arasında da görmek mümkündür. Fransız denizciliğinin Karadeniz'de Messageries Maritimes şirketi dışında yaptığı bir diğer girişim de Paquet Şirketi'nin seferlere başlamasıydı (Bernadac-Gallocher 1989: 31-32; Uygun 2013: 205-206). 1863 yılında kurulan bu şirket, 1874'ten itibaren Karadeniz'de Poti'ye kadar sefer yapmaktaydı. Kasım 1878'den itibaren şirketin gemilerinin Trabzon'a uğramasıyla başlayan deneme seferleri 1879 yılında daha düzenli bir hale geldi (AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 9, Querry'den Fregeneiyet'ye, 14 Nisan 1880). Bu şirket bu hatta işleyen diğer şirketlerin rekabetine katıldı (AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 9, Querry'den Weddington'a, 28 Mayıs 1879). Bu yeni şirketin de seferlere girmesinin yanında Messageries Maritimes Şirketi'nin devletten aldığı desteğin kesilmesi, bu şirketi önemli bir rakip ile karşı karşıya bıraktı.¹² Zira bu yeni şirket düşük navlunlarla iki üç haftada bir Marsilya-Trabzon arasında doğrudan sefer yapıyordu (A&P, 1883, vol. 74, Trébizonde, İngiliz Viskonsülü Biliotti'in 1873 Yılı Trabzon Ticaret ve Denizcilik Raporu). Bu doğrudan seferler Trabzon ile Marsilya arasındaki yolculuk süresini iki gün daha kısaltmakta ve bu da şirketin gemilerinin tercih edilmesine neden olmaktaydı (AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 9, Querry'den Saint-Hilaire'ye, 31 Mart 1881).

19. yüzyılın son çeyreğinde Güney Karadeniz limanları başka yeni buharlı gemi şirketleri tarafından ziyaret edilmeye başlandı. Bunların bazıları her hafta sefer yaparken bazıları da 15 günde bir sefer yapıyordu. Bu şirketler içinde Lloyd ve Messageries Maritimes Şirketi'nin önemli bir iş hacmi vardı. Güney Karadeniz limanlarına uğrayan buharlı gemilerin çokluğu beraberinde yıkıcı bir rekabeti de getiriyordu. Yukarıda da değindiğimiz gibi, bu rekabet aynı ülkenin şirketleri arasında da görülmüş; iki Fransız şirketi, Messageries ve Paquet, arasında şirket acentelerinin anlaşmaları ile ortak bir fiyat tarifesi belirlenmiş ve böylece iki şirket arasında rekabet ortadan kaldırılmıştı. Samsun örneğinde inceleyecek olursak, seyrüseferde karşılaşılan bir diğer eksiklik şirketlerin hareket saatlerindeki benzerliklerdi. Bazen bu gemilerin gelişleri aynı zamana denk gelmekte ve limanda 5-6 buharlı gemi birikmekte, bazen de 4-6 gün boyunca limana hiçbir gemi gelmemekteydi Bu durum Fransız şirketleri için de aynıydı. Aralarında anlaşma olan bu iki şirketin gemileri peş peşe Samsun limanına gelmekte ve bu şekilde iş hacimleri de etkilenmekteydi (AMAE, CADN, Archives des postes, Trébizonde, 83, Rapport maritime de l'année 1898). Fakat Trabzon limanında gemilerin daha düzenli bir sefer programına sahip oldukları ve limanın hemen hemen her gün bir buharlı gemi tarafından ziyaret edildiği

¹² İlk dönemlerde bu rekabetin zararlarını gören bu Fransız şirketleri yüzyılın sonlarına doğru ortak bir fiyat ve sefer tarifesi getirerek bu rekabeti ortadan kaldırmıştı.

görülmektedir (Baskıcı 2012: 42). Güney Karadeniz limanlarında bu düzenli hatların yanında zaman zaman bazı şirketlerin de düzensiz seferler yaptıkları görülmektedir. Bunlar ticaret ve rekoltenin durumuna göre değişmekle birlikte genellikle iş potansiyeline göre devamlılık göstermekteydiler. 20. yüzyılın başlarında Samsun'a uğrayan şirketlerin sayısı 14'tü. Bu şirketler yüzyılın sonunda yavaş yavaş Karadeniz'in en önemli limanı olan Samsun'u Avrupa'nın Londra, Liverpool, Hamburg, Anvers, Le Havre, Marsilya, Cenova, Trieste, Pire ve İstanbul limanlarına bağlıyordu (Yılmaz 2014a: 397-434).

Tablo 3: Samsun Limanı'na Uğrayan Şirketler ve Sefer Güzergâhları

Şirket	Sefer Güzergâhı
Messageries Maritimes Şirketi (Fransız) Paquet Şirketi (Fransız)	Marsilya'dan Batum'a kadar uzanan 15 günde bir seferleri vardır, her hafta Samsun'a uğrayan bu gemiler bir kez gelişte bir kez de dönüşte limana uğramaktadırlar.
Lloyd Şirketi (Avusturya)	Trieste'den Batum'a kadar haftalık sefer yapar
Panhellenique Şirketi (Yunan)	Trieste'den Trabzon'a kadar haftalık sefer yapar
Kurci (Türk)	İstanbul'dan Trabzon'a kadar haftalık sefer yapar
Rus Denizcilik Şirketi	İstanbul'dan Batum'a kadar 15 günde bir sefer yapar.
Stamadiadis Şirketi	Pire'den Trabzon'a 15 günde bir sefer yapar.
Ünye Şirketi	İstanbul'dan Rize'ye kadar 15 günde bir sefer yapar
Florio Şirketi (İtalyan)	Cenova'dan Batum'a kadar 15 günde bir sefer yapar
Ellermann Şirketi (İngiliz) Moss Şirket (İngiliz)	Liverpool'dan Batum'a kadar aylık sefer yapmaktadır
Alman Levant Line Şirketi	Hamburg'dan Batum'a kadar mal durumuna göre düzensiz seferler yapar
Hacı Davud Şirketi (Türk) Mahsusa Şirketi (Türk)	İstanbul ile Trabzon arasında düzensiz seferler yapar Seferleri bazen 3-4 ay kadar kesintiye uğrar.

Kaynak: 1906 Rapport Maritime.

Sonuç

Karadeniz'de buharlı gemi taşımacılığının göstermiş olduğu bu yükselme eğilimi şüphesiz beraberinde ticarete de bir yükselişi getirdi. Buharlı gemiler sayesinde sadece belli başlı limanlar değil küçük ara limanlar da bu hızlı ve nakliye kapasitesi yüksek vasıttan istifade edebildiler. İlk olarak İngilizlerin öncülüğünde seferlere başlayan bu yeni ulaşım vasıtası Avusturya ve Osmanlı şirketlerinin de eklenmesi ile birlikte ticaretteki payını genişletmiş ve Karadeniz'deki deniz ticaretinin en önemli vasıtası haline gelmiştir. Osmanlı denizciliği açısından bakıldığında, Osmanlıların kendi karasularında bu yeni ulaşım vasıtasını hemen kullanmaya çalıştıkları; fakat Kırım Savaşı'nda olduğu gibi bazı dönemlerde sivil Osmanlı denizciliğinin sekteye uğradığı görülmektedir. Şüphesiz seferlerdeki düzeni ve sistemli bir şekilde çalışması ile Avusturya'nın Lloyd Şirketi en önemli iş potansiyeline sahip oldu. İngiliz denizciliği ise yüzyılın ilk yarısında getirdiği büyümeyi devam ettiremedi ve başta Avusturya, Osmanlı ve Fransız denizciliğinin çok

gerisinde kaldı. Geç olmakla birlikte Kırım Savaşı sonrasında Fransız denizciliği bu sulara görülmüş ve Avusturya şirketinin arkasından önemli bir iş hacmine sahip olmuştur. Rus, Yunan, Alman ve diğer özel şirketlerin de katılmasıyla Karadeniz’de gerçek manada uluslararası bir rekabet ve deniz ticareti dönemi yaşanmıştır. Diğer bir ifade ile buharlı gemiler karada demiryolunun yaptığı gibi denizlerde de Avrupa iktisadi yayılmasının en önemli vasıtası haline geldiler.

Metin içinde değinmesek de buharlı gemi teknolojisi Karadeniz’deki geleneksel denizcilik faaliyetlerinin de temelden değişmesine neden oldu. Kaynakların da belirttiği gibi Kervan Denizciliği denilen yelkenli taşımacılık yerini buharlı gemilere bıraktı. Çok kısa bir sürede yelkenli gemilerin ticaretteki payı çok düşük oranlara indi. Karadeniz’deki Osmanlı hâkimiyetinin ortadan kalkması ile geniş bir ticari sahayı kaybeden Osmanlı tüccarları bu kez de bu yeni teknoloji ile kendi limanlarındaki ticaretten de mahrum olmaya başladı. Yabancı vapur şirketlerinin Osmanlı limanlarında görülmeye başlaması ve zamanla kapitülasyonlardan faydalanarak limanlar arasında ticaret (kabotaj) yapmaya başlamaları özellikle sahil ticareti yapan yelkenli Osmanlı denizciliğini olumsuz etkiledi. Fakat Karadeniz limanlarında rıhtım ve iskeleler gibi gerekli altyapı unsurlarının olmaması ve buharlı gemilerin bu küçük limanlara yanaşamaması bir süre daha buharlı gemilerin bütün egemenliklerine rağmen, yelkenli gemilerin belirli bir iş hacmine sahip olmalarını sağlamıştır. Bu vesileyle Güney Karadeniz limanlarında yelkenlilerin ve küçük teknelerin canlı bir hareketliliği vapurların gelmesinden sonra bile görülmeye devam etmiştir (Ekinci 2013: 15-49). Şüphesiz bunda yelkenli gemilerin navlunlarının düşüklüğü ve küçük ölçüleri, limanlarda bunlara karaya daha fazla yaklaşma imkânına sahip olmalarının önemli bir etkisi vardı.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet İktisat (C. İKTS). 28/1374; 29/1440.

İrade Dâhiliye (İ. DH). 105/5319; 121/6170; 134/6906.

Sadâret Âmedi Kalemi (A.AMD). 33/100.

Sadâret Mektûbi Mühimme Kalemi (A.MKT. MHM). 51/30.

Sadâret Mettûbi Nezaret ve Devair Kalemi (A. MKT. NZD). 68/26.

2. Archives du ministère des Affaires étrangères (AMAE) (Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Fransa)

a) Centre des Archives diplomatiques de Nantes (CADN)

Constantinople, Ambassade, Série D, Trébizonde, Tome 3-4-5-6-7-8.

Archives des Postes Diplomatiques, Trébizonde, Tome 83-93 Bis.

b) Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (CADC)

Correspondance consulaire et commerciale (CCC), Trébizonde, Tome 6-7-9

3. Public Record Office, Foreign Office (PRO, FO) (İngiliz Milli Arşivi)

PRO FO 78/654; 78-2101;78/703; 78/1607

4. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Accounts and Papers (A&P), 1857, (vol. 38); 1859 (vol. 30); 1861 (vol. 36); 1862 (vol. 58); 1868-1869 (vol. 59); 1873 (vol. 76); 1875 (vol. 76); 1883 (vol. 74).

B. DİĞER KAYNAKLAR

BASKICI M. Murat: (2005). *1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*, Ankara: Turhan Kitabevi.

BASKICI M. Murat: (2012). "XIX. Yüzyılda Trabzon Limanı: Yükseliş ve Gerileyiş", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67 (3), s. 33-56.

BERNADAC Bernard - GALLOCHER Pierre : (1989). *Histoire de la Compagnie de Navigation Paquet*, Marsilya, P. Tacussel.

BERNERON-COUVENHES Françoise Marie: (2007). *Les messageries maritimes: l'essor d'une grande compagnie de navigation française 1851-1894*, Paris, Presses Sorbonne.

CURZON Robert: (1854), *Armenia; A Year at Erzurum and on the Frontiers of Russia, Turkey and Persia*, London, John Murray.

DÜZCÜ Levent: (2013). "Osmanlıların Sanayi Çağına Adım Atışına Denizcilikten Bir Örnek: Buharlı Gemiyeye Geçişte Başlıca Parametreler (1828-1856)", *History Studies*, 5 (1), s. 113-127.

EKİNCİ İlhan: (1998). *Tuna Ticaret Komisyonu ve Tuna'da Ticaret (1856-1883)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

EKİNCİ İlhan: (2006). "XIX. Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI, s. 36-40.

EKİNCİ İlhan: (2007). "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Samsun'da Deniz Ulaşımı", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, 2. Kitap, (ed. C. Yılmaz), Samsun, Büyükşehir Belediyesi, s. 122-125.

EKİNCİ İlhan: (2013). "Karadeniz'de Âyanlar ve Denizcilik", *Karadeniz Araştırmaları*, 37, s.15-49.

Hunt's Merchants' Magazine and Commercial Review, vol. 27, New York 1852, s. 28-38.

ISSAWI Charles: (1970). "The Tabriz-Trabzon Trade, 1830–1900: The Rise and Decline of A Route" *International Journal of Middle East Studies*, I, s. 18-27.

ISSAWI Charles: (1980). *The Economic History of Turkey 1800-1914*, Chicago, The University of Chicago Press.

İLGÜREL Mücteba: (1995). "Buharlı Gemi Teknolojisini Osmanlı Devletinde Kurma Teşebbüsleri", *Çağını Yakalayan Osmanlı Osmanlı Devletinde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri*, İstanbul, IRCICA.

JACOBS Eyriès – JACOBS Alfred: (1855). *Voyage en Asie et en Afrique d'après les récits des derniers voyageurs*, Paris, Furne.

KALELİ Hüseyin: (1998). *XIX. Yüzyılda Trabzon'da Ulaştırma Ekonomisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

KASABA Reşat: (1993). *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, (çev. Kudret Emiroğlu), İstanbul, Belge Yayınları.

KING Charles (2004). *The Black Sea*, Hapshire, Oxford University Press.

KURAN Ercüment: (1995). “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Deniz Ulaşımı İdare-i Mahsusa'nın Kuruluşu ve Faaliyeti”, *Çağın Yakalayan Osmanlı Devletinde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri*, İstanbul, IRCICA.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S.: (1998). “XIX. Yüzyılda Trabzon Ticareti”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun, Eser Matbaası, s. 97-18.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S.:(1983), “Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolosluk Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 11-12, s. 151-166.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S.: (1995). “Osmanlı Buharlı Gemi İşletmeleri ve İzmir Körfezi Hamidiye Şirketi”, *Çağın Yakalayan Osmanlı, Osmanlı Devletinde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri*, İstanbul, IRCICA, s, 161-206.

QUATAERT Donalt: (2004). “19. Yüzyıla Genel Bir Bakış, İslahatlar Devri 1812-1914”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, c. II, çev. Süphan Andıç, ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, İstanbul, Eren Yayınları, s. 885-1051.

SAYDAM Abdullah: (1998). “XIX. Yüzyılda Trabzon'un Ticari Önemi ve Ulaşım Sektörü”, *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyet*, Trabzon, Derya Kitabevi.

TOZLU Selahattin: (1997). *Trabzon-Erzurum-Bayezit Yolu (1850–1900) (Yayınlanmamış Doktora Tezi)* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Trabzon Vilayeti Salnamesi, TVS 1286(1869).

TURGAY A. Üner (1976). *International Politics, Economic Development and Social Change in Trabzon in the Nineteenth Century*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Wisconsin-Madison Graduate School, Wisconsin.

TURGAY A. Üner: (1983). “Ottoman-British Trade Through Southeastern Black Sea Ports During the Nineteenth Century”, *Economie et Societes dans L'empire Ottoman (fin du XVIIIe- deput du XXe siecle)*, der. J.-Louis Bacqué-Grammont, P. Dumont, Paris, Editions du Centre national de la recherche scientifique, s. 297-315.

TURGAY A. Üner: (1994). “Trabzon”, *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri*, çev. Gül Çağalı Güven ed. Ç. Keyder, Y. E. Özveren, D. Quataert, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 45-73.

UBICINI Abdolonyme, *Lettres sur la Turquie*, Tome 1, Paris, J. Dumaine.

UYGUN Süleyman: (2012). “Acente-Konsolos-Tüccar Giresun'da Bir Dava ve Uluslararası Boyutu”, *IV. Türk Deniz Ticareti Sempozyumu, Doğu Karadeniz, Bildiriler Kitabı*, (Haz. Ersan Başar ve diğ.), İstanbul, KTÜ Yayınları, s. 125-140.

UYGUN Süleyman: (2013). *Mesajeri Maritim Kumpanyası ve Osmanlı Devleti'nde Fransız Sömürgeciliği (1851-1914)*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.

YILMAZ Özgür: (2008). “19. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsolos Belgelerine Göre Giresun (1850–1900)”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Ankara, Giresun Belediyesi, s. 517-536.

YILMAZ Özgür: (2009). “Karadeniz’in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (7), s. 359-382.

YILMAZ Özgür: (2013). “20. Yüzyılın Başlarında Samsun Limanı: Fransız Konsolosu H. de Cortanze’nin Raporlarına Göre”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, Samsun, c. I, ed. Osman Köse, Ankara, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, s. 181-193.

YILMAZ Özgür: (2014). *Tanzimat Döneminde Trabzon*, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

YILMAZ Özgür: (2014a). “Samsun Limanı Üzerine Denizcilik Raporu, Koy Haritası, Ticaret ve Denizcilik İstatistikleri, Grafikler vs.”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 29, s. 397-434.

YILMAZ Özgür: (2014b). “Victor Fontanier’nin Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)”, *OTAM*, 35, s. 153-196

**KUZEY KAFKASYA VE KUZEY KARADENİZ'DEKİ İSKİT
KURGANLARININ
ORTAYA ÇIKIŞI**

**THE EMERGENCE OF İSKİT'S KURGANS İN THE NORTH CAUCASUS
AND NORTH BLACKSEA**

**СКИФСКИЕ КУРГАНЫ НА СЕВЕРНОМ КАВКАЗЕ И НА СЕВЕРЕ
ЧЁРНОГО МОРЯ**

Kürşat KOÇAK*

ÖZ

Kuzey Kafkasya ve Karadeniz'in Kuzeyine MÖ 8. yüzyıldan itibaren yeni bir kültür getiren ve bölgenin hâkimiyetini ele geçiren konargöçer kavim İskitler olmuştur. Bu kavmin kökeni hakkında pek çok tartışma olmasına rağmen, genel görüş onların orta Asya kökenli oldukları yönündedir. Antikçağ kaynaklarından en önemlisi olan Herodot'un Tarih adlı eseri bu görüşün en önemli belgesi niteliğindedir. Bölgeye ilk yerleşenler Kimmerler olsa da, daha sonraları İskitler Hazar Denizi'nin kuzeyinden itibaren, Volga Irmağı, Don Irmağı, Dinyeper Irmağı, Bug Irmağı, Dinyester Irmağı havzaları Karadeniz'in kuzeyi ve Doğu Avrupa'ya kadar yayılıp hüküm sürmüşlerdir. Hatta Balkanlar ve Anadolu'ya kadar seferler düzenlemişler ve kendi kültürlerine ait olan kurganların içine bu seferlerden toplamış oldukları eserleri de yerleştirmişlerdir. İskitler'in atalar kültü ve öteki âlemde yaşam inancı kurganların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kurganlara da son derece önem vermişler, hükümdarlarından beylere ve halka kadar çeşitli boyutlarda ve zenginlikte kurganlar inşa etmişlerdir. Kurganlar ile ilgili ilk arkeolojik kazıları Rus bilim adamları yapmış ve kurganları inşa tekniklerine göre sınıflandırmışlar ve çıkan malzemeyi de tasnif etmişlerdir. Kurganlardan çıkan arkeolojik malzeme bozkır yaşamı hakkında kıymetli bilgiler edinmemizi sağlamıştır. Arkeolojik malzemelerden edindiğimiz bilgilere göre, İskit sanatı hayvan üslubu Asya'dan Doğu Avrupa'ya kadar yayılmıştır. Hayvan üslubu ile süslenmiş eserler Kafkasya, Kuzey Karadeniz ve Doğu Avrupa'ya kadar kurganlarda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İskit, Kurgan, Bozkır, Kafkasya, Karadeniz

ABSTRACT

The dominant nomadic tribe in the North Caucasus and the North Blacksea was the İskit bringing a new culture since 8th century B.C. Although there are lots of discussion about this tribe's root, the most common is that they are from Middle Asia. The most important resource about the early age "the history" by Herodot is the base of this opinion. However, the first settlers were the Kimmerians the İskits held sway from the North Caspian Sea to Volga, Don, Dinyeper, Bug Dinyester rivers and the North Blacksea and the East Europe. Moreover, they organized lots of expeditions to the Balkans and Anatolia. They put the products got

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.
kocakkursat@nevsehir.edu.tr

during the expeditions in the kurgans. The belief living in the other world and ancestor cult caused the kurgan yo come out. They cared the kurgans and they built kurgans in the different size and prosperity. The first excavations about the kurgans made by Russian scientists and they classified according to the building techniques . Also, the archeological offering provides us important imformation about steppe life style. According to the information we learn thanks to the archeological offering İskit's animal style art spread from Asia to the East Europe. And these works were found in the kurgans in Caucaus, North Blacksea East Europe.

Keywords: İskits, Kurgans, Steppe, Caucaus, Blacksea.

АННОТАЦИЯ

С 8-го века д.н.э. кочевые племена скифов овладев Северным кавказом и севером Чёрноморья привезли с собой совсем новую культуру. Не смотря на то, что есть очень много рассуждений о происхождении этого народа, в основном их считают Средне азиатским народом. Историк античного периода Геродот тоже придерживается этого мнения. Первыми на этой территории поселились Кимерийцы. Однако, в дальнейшем, Скифы, начиная с северных районов Каспийского моря овладели территориями на Волге, Дону, Днепра, Буга, Днестра и распространились до Восточной европы. Они устраивали военные походы на Балканах и Анатолию, размещали в своих курганах разные вещи, подобранные после нашествий. Скифы верили в культ предков и потусторенный мир. Это и стало главной причиной возведения курганов. Они предовали особое значение курганам, строили разные по размеру и богатству курганы для вождей и простого народа. Первые раскопки этих курганов провели российские учёные. Они определили курганы по формам строения и классифицировали найденный материал. Найденный археологический материал содержит значительную информацию о степной жизни. По этому материалу можно определять, что искусство изображения животного, свойственная скифам, было распространено от Азии до Восточной европы. Материалы с изображением животного найдены в курганах Кавказа, Восточной европы и северных районов Чёрного моря.

Ключевые слова: Скифы, курган, степ, Кавказ, Чёрное море.

İskitlerin ve Kurganların Ortaya Çıkışı

Kuzey Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyindeki bozkır kuşağına MÖ 8. Yüzyıldan itibaren çeşitli bozkır kavimlerinin Orta Asya'dan gelerek yerleşmeye başladıklarını görmekteyiz. Bu bölgede mevcut bulunan yerli kavimler ile kaynaşmak suretiyle de yeni bir bozkır kültürü meydana getirmişlerdir. Bu kültürün sınırları doğuda Hazar Denizinden, Batıda Tuna nehri havzasına kadar yayılmıştır (Durmuş, 2009: 12). İskitler kendilerinden önce buraya gelen Kimmerleri yerlerinden etmişler ve bu bölgenin hâkimi olmuşlardır. İskitler Hazar Denizinin kuzeyinden itibaren, Volga ırmağı, Don Irmağı, Dinyeper Irmağı, Bug Irmağı, Dinyester Irmağı havzaları Karadeniz'in kuzeyi ve Doğu Avrupa İskitlerin doğal yayılma alanı olmuştur (Kurat, 2002: 7) ve buralarda korunaklı (muhkem) yerleşim alanları meydana getirmişlerdir. Bu yerleşmelerden ise günümüze kadar ulaşan binlerce mezarlık kalmıştır.

İskitlerin bölgenin yerli halkı olmadığı konusunda araştırmacılar hemfikirdir. Bu konudaki en önemli bilgileri devrin antikçağ kaynaklarından almaktayız. Antik kaynaklar o günkü koşullar altında seyahat eden yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. Bu yazarlar gördükleri ve duydukları pek çok bilgiyi de kayıt altına almışlardır. İskitlerle ilgili ilk bilgilere, onların adını da vermeyi de ihmal etmeyen İlyada'da rastlıyoruz. İlyada onlardan kısırak sağan ve süt içen dürüst insanlar olarak söz eder. Odyssea'da ise Kimmerler'in Kırım ve Ukrayna bozkırlarındaki İskitlerin bazen çağdaşı bazen selefleri olduğunu gösteren dizelere rastlanmaktadır. İlk olarak MÖ 8. yüzyıl yazarlarından Hesiodos, Homeros çağının bu yılki çobanlarından doğrudan doğruya "İskitler" diye bilgi vermiştir. M.Ö 6 yüzyılda Midilli doğumlu ozan Alkman İskitlere komşu bazı kabilelerden bahsetmiştir. (Grakov, 2006: 16-18) Herodotos = 4. Kitap "Melpomene" İskitler hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Herodot İskitlerin yurtları, genel özellikleri, gelenekleri, kültürleri hakkında bilgi vermektedir. Bu bölümde Herodotos ilk olarak Yukarı Asya'nın hâkimleri ile Dareios seferi hakkında bilgi vermiştir. (Herodotos, 2006: 293).

Herodotos bugün dahi tartışmaları devam eden İskitlerin kökeni meselesinde ilk görüşü öne sürmüştür ve ona göre İskitler Asya kökenlidir. "İskitler Asya'dadırlar, Massagetlerle yaptıkları bir savaştan yenik çıktılar, Araxes ırmağını geçtiler, Kimmerlerin yanına göç ettiler." (Herodotos, 2006: 298). Bu bilgiler ışığında bozkır kültüründeki derin benzerliklere bakarak İskitlerin Asya kökenli olduğunu kabul edebiliriz (Durmuş, 2012: 70). MÖ 1. bin yılın başlarında Orta Asya'da meskûn bulunan kabileler İskit tipi göçerleri meydana getirmiştir. Bronz ve demiri işliyorlar, metal eşyalar, tekerlekli yük arabaları ve at koşumları yapıyorlardı. Kulübeleri göç sırasında koşum öküzleri tarafından çekilen büyük yük arabasının üzerine konulmuş, üst tarafı konik, yarı oval keçe yurtlardı (Klyashtorny ve Sultanov, 2004: 59; Baykuzu, 2012: 12).

İskit kültürünün Orta Asya da ki arkeologlar tarafından tespit edilen ana hatları eski Çin kaynaklarında çok az kaydedilmiştir. Kaplumbağa kabuğu ve hayvanların kürek kemiği üzerine yazılmış, yine fal yazılarında MÖ 14. – 11. yüzyıllarda proto Çin kabilelerinin kuzeydoğulu komşuları genel olarak Chiognlar veya daha geç dönemlere ait tarihi kayıtlarda Sunglar adıyla geçmektedir (Klyashtorny, Sultanov, 2004: 59; Ekrem, 2010: 29). Asıl  Çin kaynaklarını Tsan-Tsien'in Biyografisi ve Han-shu'nun Batı ülkeleri Monografisi oluşturmaktadır. Bu kaynaklarda Orta Asya İskitlerinden, "Sai" ve "Sai-wang" şeklinde söz edilmektedir. Bu kaynaklarda çoğu zaman Sakalara Sai adı verilmiştir. Batı Türkistan'a giden Sakalar ise Sai-wang adı ile tanıtılmıştır.  Çincece wang sözü "kral, prens" demektir. Bu nedenle bu boyu, kral soyu şeklinde tanıtanlar dahi olmuştur. Eski  Çincece Sak olan Sai şüphesiz Sakalar için kullanılmıştır (Çay ve Durmuş, 2002: 864) Hunlar ile İskit toplulukları bir arada yaşarken MÖ 8. Yüzyıllarda Türkistan'ın batısına ve Hazar- Aral çevresine bir İskit -Türk göçü meydana geldi (Gömeç, 2012: 42).

Kurgan Kültürünün Kuzey Kafkasya ve Kuzey Karadeniz'de Görülmesi

Kurgan kültürü bozkır kavimlerine has bir yapı birimidir ve onların ölümden sonraki hayatın var olduğuna dair inançları sonuncunda ortaya çıkmıştır. İskitler, Hunlarda görülen bozkır kurgan geleneğini Kuzey Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara taşımıştır. Kimmerler ve İskitler, kökenleri M Ö III. bin yılları aşan Kurgan Kültürlerinin - MÖ II. ve I. bin yıllardaki temsilcileridir. Kurganlar, bozkırlardaki göçebe hayat tarzında, belli bir hiyerarşik düzen içinde önem taşıyan kişilerin mezarlarıdır. Bozkır kültürlerinin ayrılmaz parçası olan çadırlarının, ölümler için hazırlanmış benzerleridir. Bozkır göçebelerinin tipik mezarlarıdır. Kurgan öz Türkçe olup, korugan'dan gelmektedir.  Ölümleri koruyan özellikleri nedeniyle bu ad verilmiş olmalıdır. En görkemli İskit kurgan

grupları, MÖ8. ve MS 1. yüzyıllar arasında Kuban, Taman, Kırım, Dinyeper, Don, Kiev, Poltava, Volga, Ural, Altay, Kuzey Moğolistan ve batıda da genellikle Macaristan ve Romanya'da kümelenmişlerdir (Tarhan,2002: 905-906). Kurgan kültürü Orta Asya'da meydana çıkmış ve İskitler vasıtasıyla ilk defa Sarmatlar'ın arkasından Kuzey Kafkasya ve Karadeniz'in Kuzeyine gelen İskitler tarafından bu mümbit arazide meydana getirilmiştir.

Azak Denizi'nin doğusundaki Kuban vadisindeki MÖ 7.yüzyılda İskit kavminin istila ve işgali hareketleri meydana gelmiştir. Bütün bu dönem boyunca bölge Güney Rusya kültürünün büyük merkezi olarak görülür. Kuban'daki Kelermes kurganında zengin buluntular ortaya çıkmıştır. Burada ortaya çıkan çeşitli işleme ve formlar, Batı ve Güney Rusya'da yüzyıllar boyu Sibiryta tarzında idi. Sarmat ve ardışık kabileleri bu sanatı Avrupa'ya yaymışlardır (Fry,1923: 221; Tarhan, 1970: 23). “ MÖ 6. Yüzyıla ait bronzdan yapılmış İskit hayvan heykellerini, koleksiyoncu M.Stacklet toplamıştır.” Bu bronz heykellerinin Chou Hanedanı bronzlarına çarpıcı benzerliği görülmektedir. Örneğin, eserlerde boyun, gerdan ve baş kısımlarında bu benzerlik görülür. Ancak Çin eserleri çok az İskit metal eserlerinden etkilenmiştir. Han Hanedanı ise İskit eserlerine rağbet göstermiş ve onların mezarlarında İskit kaynaklı pek çok eser bulunmuştur. Böyle olması durumunda Chou ve Kelermes arasındaki bağlantı bizi çok geriye götürmektedir (Fry, 1923: 221). Araştırmacılar İskit kültürünün bu metal eserlerin İran (Pers) Grek, Çin etkisinde olacağına düşünmelerine rağmen deliller İskitleri Orta Asya, Batı Sibiryta'ya götürmektedir (Fry,1923:221).

Dr. Roztovtzeff'e göre “Sarmat ve İskitlerin dünya sanatına büyük katkıları olmuştur. İskitlerin çok renkli hayvan form ve stillerine kendilerini adamaları ve bunları Orta Avrupa'ya getirmelerinin Avrupa sanatı için büyüleyici ve anlamlı katkısı olmuştur” (Fry, 1923: 222 Naklen). Konargöçerler sanatı ve diğer nesnelere doğudan batıya doğru kavimler arasında taşıyıcı unsur olmuşlardır. Bu taşıdıkları unsurları ise büyük oranda kendi değerleri ile üretmişlerdir.

İskitler hayvan üslubunu kendi bozkır yaşam biçimi içerisinde meydana getirmişler ve tahmini olarak Merkezi Asya'dan MÖ 8.yüzyılda (Hun Bölgesi) ayrılarak Ön Asya'ya getirmişlerdir. Perslerin ve Greklerin bu kültürü meydana getirdiklerine dair iddialar ise mantıken imkânsızdır. Çünkü bu milletler yerleşik kültürde yaşamaktadır ve bozkır kültürünü tanımamaktadırlar. Ancak İskitler Ön Asya'ya gelince bu kültürü tanıma imkânına kavuşmuşlar ve etkilenmişlerdir. Tabii İskitler de onların bazı süsleme amaçlı dekor ve motiflerinden etkilenmişlerdir. Oysaki gerçek şudur ne İran ne de Grekler göç hareketinde bulunmuşlardır. İran Türk bloğunu aşip Orta Asya'ya girememiş sadece Anadolu'yu kısa süreli işgal etmiştir. Grekler ise Karadeniz'in kıyılarında koloni faaliyeti yürütmüştür. İskitler ise Orta Asya'dan büyük bir ihtimalle bağlı oldukları Hun kütlesinden kopup Sarmatlar'ın açtığı yoldan Hazar'ın üstünü takip ederek Karadeniz'in kuzeyine doğru ve Doğu Avrupa'ya ulaşmışlardır. Bunun sonucunda da bu bölgeye kendilerine ait olan kurgan kültürünü getirmişlerdir.

Kurganların Nitelikleri

Kurgan kelimesinin kökeni ile ilgili çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Örneğin “korumak” fiilinden meydana getirildiği yönündedir, diğer görüş ise ölülerini küçük ağaç korularına defneden bozkır Türklerinin bu koruluktan dolayı mezarlarına “korugan” demişlerdir. *Kurgan* kelimesi, temel olarak iki anlama sahiptir. Tepe veya üzerinde, koruyucu tepe şeklinde bir bölüm bulunan “Tümülüs tipinde mezar/ kale/hisar/ şehir” anlamlarına gelmektedir (Çoruhlu,2002: 56; Ögel, 2001:763). *Kurgan* sözlük anlamı eski Türkçede “hisar” demektir (Şemseddin Sâmî,1985: 768). Burada kurganın iki anlamı ortaya

çıkmaktadır. Birincisinde “ölmüş olan kişinin korunduğu yer”dir. İkincisinin de ise “yaşayanların dış saldırılara karşı korunduğu şehir savunma sistemi”dir.

Her ikisinde de bir koruyuculuk söz konusudur. Ancak atlı kavimlerin yerleşimine bakıldığında şehrin savunması ile ilgisi pek bulunmamaktadır. Bu yüzden bu kullanım atalar kültürü ile bağlantılı olarak İskit dönemi için yalnız mezar ifade eden bir kelime olmalıdır. Bu kelime yalnız mezarın üzerinde oluşturulan tümseği dahi ifade etse, yine onun koruyuculuk vasfı ön plana çıkmaktadır (Durmuş, 2004: 22-23).

Herodotos’un MÖ 5.yüzyılın ortalarında gözlemlerine dayalı olarak bahsettiği mezar geleneğinin Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlarda yaygın olduğu görülmektedir. Buna göre üzerine toprak yığılarak yapılmış mezarlara *kurgan* denilmektedir. Genelde kurgan ismi koruganla özdeşleştirilmektedir. Gerçekten de bütün değerli eşyalar ile gömülmüş ölünün korunması ve ona ait mezarın soyulmaması esastır. Bu tür mezarların korunması gereğini ve bizzat korunduğu Perslerin Karadeniz’in kuzeyindeki İskit ülkesine gerçekleştirdikleri sefer esnasında İskit Hükümdarı İdanthyrsos ve Pers Kralı Darius arasında geçen konuşma açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Durmuş, 2004: 22).

Bozkır insanı beylerine ve seçkin yönetici zümresine ait kurganlar yapmışlardır bunu yapmalarında İskit inancına bağlı olarak mevcut öteki dünya inanç tasavvurlarından dolayı mezarlarına önem vermişler ve öteki dünyada yaşamlarını sürdürecekleri mekânlar olarak tasvir edip çadırlarına veya evlerine benzetmişlerdir (Esin,2006: 132). Ögel’e göre Oğuz destanının Uygur yazmasında korıgan veya kurıkan sözü, çadır ve hakanlık otağı manasında görülmektedir. Bu söz ve anlayış, daha çok doğu Türk kültür çevresine ait olmalıdır (Ögel, 2000: 317, cilt 7). İskit mezar veya kurganları kişilerin statü ve sosyal mevkilerine göre farklılık arz etmiştir. Birkaç farklı tip sergileyen İskit mezarlarının en önemlileri kurganlardır. Mezarların üzerlerinde bazen doğal, bazen de taş, toprak yığılarak oluşturulmuş bir tepenin var olduğu ve genellikle tepenin altında inşa edilmiş yapılarıdır. Kurganların büyük boyutta olanları taşla inşa edilmekteydi. Bazen doğrudan doğruya mezara iniliyor bazen de cesedin bulunduğu çukura, aşağıya doğru yönelen bir geçit yapıyordu. Zaman zaman İskit hükümdarları (çar) kurganında olduğu gibi uzun bir koridor sonunda dörtgen şeklinde, tonozlu veya özensiz bir biçimde inşa edilmiş cesedin bulunduğu odaya ulaşılmaktadır. Cesetler bazen gruplar halindedir ve çoğu zaman silahları, diğer eşyaları ve mezar hediyeleri ile birlikte defnedilmişlerdir. Bazen asil kişinin bulunduğu bölmenin (mezar odası) dışında komşu bölmelerde başka cesetler ve at kalıntıları bulunmuştur (Çoruhlu, 2007: 332). İskit kurganlarının bu tarz yapımını belgeleyen ilk antik çağ kaynağı ise Herodot’tur ve o eserinde gelenekleri ile birlikte bu defin töreni ve mezarın yapımını tasvir eder.

“İskit kralları öldüğü zaman, o bölgede eni boyu bir, dörtgen, büyük bir mezar kazarlar ve hazır olduğu zaman ölüyü getirirler. İskit kralı defnedilmeden önce gövdesi mumla kaplanmıştır; önceden karnı yarılmış, içi boşaltılmış ve maydanoz tohumu, anason ve dövülmüş saparna ve kokulu maddelerle doldurulmuş, sonra dikilmiştir; ölü bir arabaya konurdu ve başka bir halk topluluğuna götürülür. İskit kralının cesedini teslim alan halk İskitlerin geleneklerini uygular. Bir kulaklarının memesini keserler, başlarını çepeçevre kazırlar, kollarının etini çizerlerdi, alınlarını ve burunlarını yırtarlar, sol ellerine ok saplarlardı. Sonra arabanın içindeki kral ölüsü, gene kendi uyruğunda olan başka bir halk topluluğuna götürülürdü. İlk olarak götürüldüğü yerin ahalisi de peşinden giderdi. Bütün halk toplulukları dolaştırıldıktan sonra ölü imparatorluğun en uzak ülkesi olan Gerrhos ülkesine götürülürdü. Mezar orada kazılmıştır. Mezar içine çimen yayılır, kral üzerine konurdu. Ölü yere saplanmış mızraklarla çevrilir, üzerine ağaçtan bir gölgelik konur ve

sazlarla örtülürdü. Mezarın içinde boş kalan geniş yerlere karlılarından birisi, elinden içki içtiği kimse, bir aşçı, silahtarı, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları boğulup konulurdu. Kullandığı şeylerden birer tane ve altın kupalar konurdu. (Gümüş ve bakır kullanmazlardı.) Bu tören tamamlanınca herkes mezarın üzerine kürekle toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için birbirleriyle yarış yaparlar” (Herotodos, 2006: 322).

Antik kaynakların vermiş olduğu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla kurganlar, on sekizinci yüzyıla kadar toprak altında kalmıştır veya define hırsızları tarafından soyulmuştur. Ancak Sovyetler Birliği Dönemi’nde Karadeniz’in kuzeyindeki, İskit kurgan kazıları 1960 ve 1961 yılları arasında yoğunlaşmıştır. Karadeniz etrafındaki steplerde (bozkırlarda) yaygın olarak sulama sistemi yapılırken bu kazılar yapılmış. Bu dönem boyunca Ukrayna bilimler akademisinden arkeologlar üç yüz kurgan kalıntısı kazmışlardır. 1964 ve 1970 yıllarında bazı ilginç eser ve buluntular bulunmuştur. Bu buluntular arasında Yunan (Grek) zanaatçıların elinden çıkmış parlak (yaldızlı) gümüş bir içecek kupası (sürahi) bulunmuştur. Kupa üzerinde oturan iki İskit grubu temsil eden betimleme yapılmıştır. “*Bu durumda hizmetçiler ellerinde kulp bir çeşit deriden yapılmış ve su kabağından yapılmış içecek kapları(Çamçak olabilir) ile şarap ve kaz eti taşıyorlardı*” Su kabağının içi boşaltılıp kurutuluyor ve deri ile kaplanıyor. Arkeologlara göre bu sanat eserlerinin üstündeki sahneler basit dekoratiflerden ziyade günlük hayatın tasviri veya bazı efsane ve destanlardaki olaylar da olabilir. Özellikle Ordzhonikidze kasabası yakınındaki, Tolstaya Magila kurganında yapılan kazılar, özel bir öneme sahiptir. B.N Mozolevskii idaresinde 1971 yılında bu kazıyı gerçekleştirdiler. Ana gömü çalınmıştır, fakat hizmetçilerin ve atların mezarları ana gömü yakınında keşfedilmiştir. Atlardan birine giydirilen alınlık Zabelin tarafından kazılan Tsimbalka Kurganı’nda bulunan’a benzemektedir. Bununla birlikte yılan bacaklı kadını temsil ediyordu ilaveten altın süslemeler ok, ok kımı¹³, merkezi mezar içerisinde bir kılıç ve el yapımı altın kılıç kımı bulunmuştur (Piotrovsky, 1973-1974: 31, naklen).

1902 yılında Arkelog V.A. Gorodtzov kendi yapmış olduğu kazılarına dayandırarak şu görüşleri ileri sürmüştür. Karadeniz’in kuzeyinde üç farklı kurgan yapım şekli olduğunu belirtmiştir. Bu öneriyi defin metotlarına göre yapmıştır (Piotrovsky, 1973-1974: 17 naklen) **Çukur (ocak) Kurgan, Katakomp (odali) Kurgan, Otağ Tipi Keresteden Yapılı Kurgan** olarak adlandırmıştır. Bu önerisi daha sonraki arkeolojik kazılar ile desteklenmiştir.

a) Çukur (Ocak) Kurgan

Çukur mezar yapımı zamanında göçebeliliğin en saf şekli meydana geldi. Daha sonra MÖ dördüncü ve üçüncü bin yılda esas mezar veya kurganlar yapıldı. Yerleşim birimleri için kömürleşmiş bitki kalıntıları çok az veya kıt bulunmuştur (Kohl, 2007: 144). Çukur tip mezarlar süreç içinde gelişimini devam ettirmiş ve diğer kurgan mezar yapılarına örnek teşkil etmiştir. İskit topluluklarının kullandığı çukur mezar başlangıçta, kurganın dip kısmına ulaşmayan daha eski çukurlar içinde yer alıyordu. Üzerleri ağaç ile kapatılıyordu. Çatılar daha az gösterişli idi. Mezarların baş kısmı batı veya doğuya dönüktü. Fakat içerisindeki eşyanın hemen hepsi İskit eşyalarıydı. Bu mezar tipi MÖ V. yüzyılda korunmuştu. Fakat MÖ VI. yüzyıldan itibaren nerden alındığı tespit edilemeyen, çukur girişi kuzeyde bulunan ve katakomp denilen daha küçük yer altı mezarları görünümünde münferit mezar yapıları ortaya çıkmaya başlamıştır (Grakov, 2006: 130-131).

¹³ Gorytus: İskitlerin ok ve yaylarını, muhafaza eden bele takılan bir nevi sadak.

b) Katokomp (Odalı) Kurgan

MÖ 2. Bin yıl içinde konargöçer çobanlık hayat tarzı devam etmiştir. Doğuda İtil, batıda Dinyeper ve güneyde Azak Denizi ile sınırlanmış geniş bozkır kuşağında Alçak kurganlar ve katakomp mezarları arasında kesin bir ayırım yoktur. Arkeolojik malzeme, tamamen Kuban kurganlarıyla bağlantılı olup Katokomp kültürünü yürüten mezarlıkların göçebe bir yaşam tarzı ile yerleşik ziraat arası bir yaşantıyı sürdürdüklerini göstermektedir (Durmuş, 2013: 17; Durmuş, 2012: 35-36). Katokomp mezar kültürü hakkında Grakov'un vermiş olduğu bilgilere göre "MÖ 6. yüzyıldan itibaren, giriş çukuru kuzeyde bulunmakta ve katokomp denilen daha küçük yer altı odalardan meydana gelen münferit mezar yapıları ortaya çıkmaya başlamıştır" Dinyester'den Berdyanske şehrine kadar uzanan bölgede yer altı odaları "katakomplar" ön plana çıkmaktadır. Bu çukurlar ve odalar, ceset ile mezar envanteri birlikte defnetmeye yetecek kadar büyüktür. Mevtayla birlikte gömülen eşyalar, genellikle enlemesine kuzey veya güney girişe bırakılmaktadır. Bazen de çukur girişi yerine, Katokomp'un duvarlarının ortasına doğru uzanan basamaklı dar bir iniş "dramos" yer almaktadır (Grakov,2006:131). MÖ 5. yüzyılda nadir olsa da katakomp tipi mezara rastlanılmıştır. Örneğin Semenovka köyü yakınında tek bir katakomp mezarın içinde bir ahşap kâseyle birlikte, metal kaplı tabaklar, silah at ve koşum takımları bulunmuştur (Olkhovsky, 1995: 67).

c) Otağ Tipi Keresteden Yapılı Kurgan

Bu tip mezarlar bütün Avrasya boyunca en yaygın kurgan mezar tipidir. Bu tip kurganlar kereğü çadırlardan esinlenerek meydana getirilmiş olmalıdır. Kereğü çadırlar ahşap bir iskelet üzerine kıl keçelerin örtülmesiyle yapılıyordu. Otağ tip çadırların yapısında bu karakteristik özellikleri görmekteyiz. Bu kültür Orta Asya'da gelişmiş ve de Doğu Avrupa'ya kadar yayılmıştır. Özellikle Altay Dağları, Pazırık kurganları yapılarına benzemektedir. Kurgan yapım teknikleri aşağıdaki şekillerdedir.

1. Gün ışığına göre yön verilerek yapılan dikdörtgen mezar odasının etrafı karaçam kütükleri ile kaplandıktan sonra odanın döşemesi, duvarı, tavanı keçe ve halılarla kaplanmıştır.

2. Kabirin güney bölümünde inşa edilen küçük bir odacığa, mumyalanan cesedin başı doğruya çevrili olarak yerleştiriliyordu.

3. Atlar insan cesedinin bulunduğu mezar odasının dışına gömülürdü. Mezar odasının duvarları ve zemini kütüklerle çevreledikten sonra, kabirin üst kısmı, toprak tabakasının basıncına dayanıklı olması için, birkaç tomruk tabakası üst üste yerleştirilerek örtülürdü. Daha sonra kütüklerin arası kayın ağacı kabuğu ile kapatıldıktan sonra ağaç kökleri ve civarda yetişen kuril çayı dalları ile örtülür, bunların üzerine toprak serilir, toprağın üzerine de taşlar yığılırdı. Bu tür mezarlar Hun kültürünün ortak özelliği idi (Diyarbakirli, 1972: 100). Tarım havzasında tavan tertibatı arasında kutrî (köşegen) tavanlar mevcuttur ki, gerek taş numuneye ve gerek nakıştaki ahşap numuneye göre vücuda getirilmiştir. "Kurganlar" ve "Nuin-Ula" keşifleri bu imkânın vesikalarını teşkil etmektedir. Kurgan mezarının bulunduğu oda, üç tahta sandıktan yani evvelâ asıl tabuttan, sonra iç odadan ve daha büyük üçüncü bir odadan (ki küçük odayı üç taraftan koridor gibi ihata etmekte ve gayri kâfi krokilere nazaran, takriben 1,70 metre yüksekliğinde bulunmaktadır.) meydana gelmektedir (Strzygowsky,1935: 18).

Otağ tipi mezar en yaygın kurgan tipidir ve en çok bu tip kurganlara rastlanılmaktadır. Bu mezarlar ahşap kabinlere benzerdi. Volga Nehri ve Güney Urallar bölgesi çevresinde çok geniş alanlara yayıldı ve MÖ 9.yüzyılın ortasına kadar varlığını sürdürdü. MÖ 9. yüzyıldan itibaren kereste mezar (kurgan kültürünü) İskit kabileleri kurdu ve geliştirdi. Bu

durum ise iki antik iddiaya açıklık getirmektedir. Bu iddialar bir göç ettiler, iki yerli halk idi. Çünkü kurgan kültürü Asya'dan Karadeniz'in batısına doğru hareket eden insanlar tarafından yayılmıştır. Erken devir İskit tipi sanat eserleri (öncelikle at koşum takımları ve at ile ilgili teçhizat) çok geniş bir alanda bulundu. Onlar uzak kuzey olarak bilinen Kiev, Dinyeper, Kuban bölgesi (Karadeniz'in kuzey kıyıları) Kafkasya'nın güneyi ve kuzeyi merkezi Urartu ve İran aynı bölge içinde ve yakın doğunun daha da ilerisinde bile MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısında karakteristik İskit bronz ok uçları bulunmuştur (Piotrovsky, 1973-1974: 17).

İskit aristokrasisine ait kurganların büyük bölümü Trans Kuban bölgesindeydi. Bu bölgede yapılan araştırmalara göre kurgan inşası MÖ 7. Yüzyılda zirveye ulaşmıştır. MÖ 7. ve 6. yüzyılda boyunca kurganların sayısı oldukça artmıştır. Kayıtlara geçen otağ tip kurganların çeşitleri vardı. Keresteden yapılan mezar odasının üstü kamışlar ile örtülmüştür ve yerden yükselen mezar çukuru, yuvarlak şekilli duvarlar tarafından destekleniyordu. Mezar çukuru yedi sütundan oluşuyordu ve 6 ila 20 oranda kazıkla destekleniyordu. İçerisindeki hücre, birkaç bölmeden oluşuyordu. Her bölümde farklı biçimde eserler, insan şekilli sanat eserleri ve at kalıntıları bulunuyordu. Bu mezarın büyüklüğü ve zenginliği içerisinde defin bulunan kişinin sosyal statüsüne bağlı idi. Örneğin Kelermes kurganı 41 metrekareden 114 metrekareye, Ulski ve Ust labinski kurganı 14 metrekareden 16 metrekareye kadar genişliğe ulaşıyordu. Bu kurganlarda sırt üstü yatan cesetler, kuzey veya güneye doğru yatırılmıştır. Mezarlar yağmalanmıştır fakat yediden yirmi dört âdete kadar gem takımlı at, mezar bölmelerinde gömülmüştür. Atların yanında takımlar, topuzlar, süslenmiş arabalar ya da savaş arabaları bulunmuştur (Petrenko, 1995: 9). Bu kurganların büyüklükleri ve yapım şekilleri Pazırık kurganlarına benzemektedir. Pazırık höyüğünün altında uzanan keresteden yapılmış bir oda, yaklaşık 50 m genişliğinde ve 4 m'den 7m'ye kadar derinlikte yapılmış. Odada tek bir parça keresteden yapılmış lahit ve hayvan mücadelesi sahneleri ile dekore edilmiş. Ölen kişinin cesedi mumyalanmıştı cesedin derisi, kolları ve göğsü halen görülebilen balık ve hayvan dövmeleri yapılmıştır. Defnedilen beyin eşi, cariyesi onunla birlikte gömülmüşler, bu cesetlerin elbiselerini giymiş oldukları görülür. Bu elbiseler, süslü eşyaları müzik aletleri her şey hayattaymış gibi çevrelerine bırakılmıştır. Ayrıca içi kenevir tohumu ile dolu bronzdan yapılmış bir kazan bulunmuştur. Herodotus'un İskit gelenekleri hakkında söylediklerini doğrulamaktaydı. Her şey cenaze töreni ve ritüellerle ilgiliydi. Pazırık, 5 nolu kurganın kuzey dış duvarın yanındaki odada zengin süslemelerle beraber vücudu süslenmiş atlar ve geniş tekerli at arabası bulundu (Piotrovsky, 1973-1974: 22; Diyarbekirli, 1972: 101).

Kafkasya'ya yerleşen İskitler buradan Ön Asya'ya akınlarını yürütmüşlerdir. Kafkasya'nın kuzeyindeki ovalar göçer birliklerin güneye doğru hareketleri için bir üs vazifesi görüyordu. Arkeologlar işte buralarda MÖ 7. Yüzyılın ortalarından kalan İskit kurganları bulmuşlardır. Stravropol yakınında Krasnoye Znamya Hutor'da ve Kuban boyun'da Kelermes Stanitsa'da bazı kurganlarda İskit ileri gelenlerinin ve atlı muhafızlarının kalıntıları bulunmuştur (Melyukova, 2000: 145). Atın kurganlarda bir adama birlikte gömülmesi, bu hayvanın göçerlerin hayatında oynadığı önemli rolü göstermekle birlikte, ölümünden sonra da aynı rolünü koruyacağına inanıldığını simgelemekteydi. Bu çok eski bir Avrasya konargöçer geleneği idi, bunu; Syntasta'nın (MÖ 2. asır, bronz çağı mezarları ve daha sonra da Ar'an (Tuva, MÖ 8. asır), Pazırık (Altay, MÖ 5. 3. asırlar) ya da Karadeniz steplerinin Çertomlik (MÖ 4.-3. asırlar) muhteşem göçer kurganlarıyla örneklendirebiliriz (Muzio, 2002: 206).

Bu otağ tipli keresteden yapılmış ve üstü yığma tepelerle oluşturulmuş kurganlar boyutları gömülen kişinin mevkisine göre değişmiştir. Kral ve zadegan sınıfının mezar boyutları ve defin şekilleri aynı olmakla birlikte sıradan halkın mezarları daha küçük boyutta ve içerisinden çok az malzeme çıkmıştır. Her ne kadar boy mensuplarının kurganları 1 metreden biraz yüksek ve 18- 20 metre genişliğe ulaşıyorsa da bey ve aristokratların kurgan mezarlarının yüksekliği 18 -20 metre yüksekliğe ulaşmıştır. Toprak yığmaların altına taş temeller atılmış, yığmada normalin 2-3 misli büyük yapılmıştır. Konik temel girişleri kerpiç tamponlardan yapılmış fakat uç kısımları kamış yastıklarla beslenmiştir. Yer altı odaları-katakomplarda bir dizi savaştının yan yana yattığı karmaşık ve enlemesine odalar bulunmaktadır. Bu odaların genellikle 10-18 metre derinliğinde çukurun girişinden başlayan bir koridoru vardır. Bu kurgan setleri içinde ölü yemeğinden arta kalanların izleri, hayvan kemikleri, eski Grek anfora parçaları, cenaze arabası parçaları, dizgin ve at eyeri parçaları bulunmuştur (Grakov,2006:132) .

Kurgan yapılarına en güzel örnek Rus bilim adamlarınca “Çar” kurganı olarak adlandırılan büyük ihtimal İskit hükümdar ve boy beylerine ait olan zengin buluntu ve kalıntılar içeren ve devasa boyutlarıyla da dikkat çeken kurgan mezarlardır. Krali İskit mezarları adı da verilen bu kurganların çoğu, Alexandropol ve Nicopol’a (Yukarı Dinyeper nehri havzasında) yakın bir yere yerleşmişlerdir. Fakat bazıları da Panticapeum’un (Kırım Kerç bogazi girişinde antik şehir) Grek yerleşim merkezlerinin yakın çevresinde yerleşmişlerdir. Alexandropol ve Nicopol gruplarının en dikkate değer olanları Tolstiya Mogila ve büyük höyüklerdir (Memiş, 2005: 21). Azov Denizi ve Karadeniz’in kuzeyindeki bozkır kuşağındaki İskit mezarlarının çoğu kurgan yapıları ile temsil edilmektedir (Melyukova, 1995: 35). MÖ 5. yüzyılın başlarında İlk İskit kurgan mezarları ve bu mezarların altındaki gömülerde belirgin artış oldu. Buralarda İskit grup mezarları ve sıradan halk üyelerinin mezarları vardır. İskit asilzadelerinin zengin muhtevalı mezarları oldukça arttı. Bugün çoğunlukla büyük ve zengin kurgan mezarlara *Krali (çar)* kurganlar olarak isim verilir. Çoğunlukla Dinyeper nehrinin her iki yakasına konumlandırılırlar. Genellikle bu mezarlık alanlar, bölgede 10’ dan 100 adet’e kadar yığma kurganları içerir. Yükseklikleri ve çapı 1.5-2 metreden 15-20 metreye kadar ebatta hemen hemen görülebilir. Bu gruplar içerisinde dikkate değer yükseklikte iki kurgan görülürken diğerleri onların etrafında düzenlenmiş küçük kurganlardır. MÖ 6. ve 4. Yüzyılda kurganların toprak tepeleri sıradan halk mezarlarında da görülmeye başlanmıştır. Bu tepeler çevrelerinde bulunan kara topraktan yapılmaya başlanmıştır. Bu yapılarda taş levhalarda kullanılmıştır. Örneğin Bugh nehri alanı, Dinyeper nehri çağlayan bölgesi ve aşağı Dinyeper nehri bölgesinde yığma tepelerin altında taş dolmenler(gömüt) bulunmuştur. İskit kral mezarlarında ise daha çok güç harcandı ve büyük tepeler inşa edildi. MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda İskit kurganları çoğu 3 ila 21 metre yükseklikte ve 30 metreden 350 metreye kadar genişlik çapta ölçülmüştür. Aşağı Dinyeper nehrinde yaklaşık otuz adet bu tür kurgandan bilinmektedir. En geniş kurganlar 14-21 metre yüksekliğinde ölçüldü. Bu kurganlar Aleksandropolskii (21metre), Certomlyk (19 metre), Oguz (20 metre), Balshaya Tsimbalkaya (15 metre) ve Kazel (14 metre) dâhildir. Krali İskit kurganlarının çoğu aşama aşama inşa edildi. Onların yığma tepelerine özel çimlen yerleştirildi. Yüksek ve geniş tepelerin tabanı taşlarla desteklendi. Bu tepelerin etrafı hendeklerle çevrildi. Bu yığma tepelerin altındaki odalarda ise evcil hayvan kemikleri, çanak çömlek kalıntıları ve de at koşum takımları bulunmuştur. Bunlar içerisinde en dikkate değer zengin içerikli olanlardan biri ise Certomlyk kurganıdır. Aşağı yukarı 250 parçalık çok zengin hediye ve sayısız bronz ve altın dizgin süslemeleri bazı eğer kalıntıları, 10 adet topuz ve birçok ok ucu bulunmuştur. (Melyukova, 1995: 36).

Bunlar içerisinde Kuban nehri bölgesinde Uls'kii aul'unda Voronezhskaya köyünde bulunan ve MÖ 6. ve 5. Yüzyıla tarihlenen kurgan grubu dikkate değerdir. Özellikle I numaralı Kurgan 15 metre yükseklikteydi. Büyüklüğü ve içeriğinden dolayı "Çar" kurganı olarak adlandırılmıştır. Dört kazıklı ahşap yapı kurgan soyguncuları tarafından yağmalanmıştır. Bu yüzden dört ahşap sütun yerde bulunmuştur. Mezar odasının genişliği 7.45x5.7 m idi. Yapı doğu batı yönünde uzanıyordu. Ana odanın yanında birkaç at iskeleti vardı. Mezarın doğu ve batı bölgelerinde (yan odalar olabilir) iki öküz iskeleti vardı. (bu iskeletler yoğ aşından artmış olmalı) İskeletlerin içerisinde bulunduğu yapı kamışlar ile kaplanmıştır. Buna ilaveten kurgan içerisinde muazzam sayıda 360 tane at iskeleti bulunmuştur. Bu atların gömülüş tertibi ise fevkalade ilgi çekicidir. Dört mahzenin her birinde 36 adet at iskeleti ve 12 sütunun her birinin kenarında 12 at iskeleti gömülmüştür. Atlar muhtemelen ölen büyük hükümdar için boy beyleri tarafından hediye edilen bozkırın cins atları olmalıdır. Ölen kişinin sosyal statüsünün çok yüksek olduğu cenaze töreninden sonra yığmanın altındaki odada yoğ aşından artan kalıntılardan anlaşılmıştır. Ziyafet artığı, iki büyük öküz ve 50 den fazla at iskeleti bulunmuştur. Bunlara ilaveten diğer öküz ve koç kemikleri parçalar halinde kurganda bulunmuştur. Ayrıca kurganın içinde savaş sahnelerinin tasvir olduğu altın bir plak bulunmuştur.(Petronko, 1995: 10) Bu kurgandan başka MÖ 7. yüzyılın ilk yarısına ait Krasnoya Znamya çiftliği yakınlarında Nartan ve Novozavedennoye yerleşmeleri, Stenci çiftliğinde ve Stavropol çevresinde çok önemli mezarlık alanları keşfedildi. Krasnoya Znamya çiftliği yakınlarında mezarlık alanda dokuz adet yığma tepeli kurgan bulunmuştur. Bu seri kurganlar "İskit kral kurganları" olarak arkeologlar tarafından adlandırılmıştır ve merkezi kurganın yüksekliği 11 metreyi buluyordu. I numaralı kurganın altında birkaç İskit hükümdarı yatmaktaydı. Kurganın altında mahzen odası taştan yapılmış ve girişte dromi (oda mezarın önündeki kuyu biçimli giriş) yapılmıştır (Petronko, 1995: 12). Kuzey Kafkasya'dan, Karadeniz'in kuzeyine İskit ana gövdesinin girişi MÖ 6 yüzyılda meydana geldi. Karadeniz ve Azak denizinde MÖ 7 ve 6. Yüzyıla sayısı fazla olmayan İskit mezarları ortaya çıktı. Yaklaşık yirmi tanesi özellikle bu devre aittir. MÖ 5. Yüzyıldan MÖ 3.yüzyılın başlarına İskit kurgan mezar sayısı iki binden fazla artmıştır (Melyukova, 1995: 32).

1830 yılı güz mevsiminde Pantikapea nekropolünde ortaya çıkarılan Kul Oba kurganı (Kerc Yeni Kale) oldukça istisnai bir öneme sahiptir. Bu kurgan ile Güney Avrupa'da İskit dönemi kurganları incelenmeye başlamıştır. Basamaklı kemerli ve dramoslu (mezarın girişinde yer alan kenarı taş duvarlı uzun yatay geçit) yer altı mezarı yere dayanmamaktadır. Üç adet iskelet bütün malzemesi ile yerinde durmaktadır. Kuzey duvarı boyunca yanında altın phiale (kulpsuz, sığ, dini törenlerde kullanılan tanrılara içki sunmak için kullanılan kap) ve altın bezekli plaklarla kaplı silahlar bulunan bir kral veya eyalet valisi yatmaktaydı. Başlığı altın ajurlu bir tiara (yüksek tacı olan yüksek bir başlık) süslemektedir. Üzerlerinde sadak ve ellerinde yuvarlak âyin kâsesi bulunan dört altın İskit figürü ve birbirleriyle kardeş olan İskit figürleriyle süslü ferahiler başlığı ayrıca süslemektedir. Cesedin boynundan kenarları atlı İskit figürleriyle bezeli altın bir madalyon, bileklerinde ise birkaç bilezik vardı. Elbisesi birçok değişik altın ferahilerle bezelidir. Gizli bir bölümde, ortada ayaklarını bükmüş bir geyiğin altın tasvirinin yer aldığı bir kral kalkanı bulunmaktadır. Geyiğin boynuna bir köpek, omzuna bir aslan, karnına bir tavşan, sağrısına kartal başlı bir grifon resmi konulmuş. Kalkanı yapan usta, bilinen İskit geyik pozunu koruyarak Yunan kültürünü yansıtan hayvan figürleriyle doldurmuş. Kralın döşeği, çok figürlü, karmaşık ve mitolojik içerikli katliam sahneleriyle bezeli fil kemiğinden yapılmış plakalarla süslüdür. Kralın hemen yakının da bir kadın iskeleti konmuştur. Altından yapılmış lüks başlığı uzun pandantif ve küpelerle süslüdür. Boynundaki kolyenin kenarları

yatan aslan tasvirleriyle süslü ve altındır. Göz alıcı altın bilezikler mevtaya eşlik etmektedir. Dizleri arasında İskit hayat tarzını yansıtan sahnelerle bezeli küre şeklinde altın bir kap durmaktadır. Bu sahnelerin birinde savaşçılar bacağından yaralanan bir yaralıyı sarmakta, ikisi sohbet etmekte; daha sonra iki kişiden biri diğerrinin ağzını eliyle kontrol etmekte ve en son resimde bir İskit yayını germektedir. Silahlar, giysiler ve dış görünüm hepsi de alışıl gelmiş, karakteristik çizgiler içermektedir. Çok iyi durumdaki bronz aynanın kemik sapı “hayvan” stili kabartmalıdır. Kral ve kraliçenin ayakucunda, güney duvarı boyunca mızraklı bir koruma uzanmaktadır. Elbisesi altın ferahilerle kaplıdır. Aynı stilde iki adet rhyton, küre şeklinde iki kap, gümüş kylix, içinde koyun kemikleri bulunan bronz bir kazan, şarap dolu amforalar, yine başka kazan ve değişik bronz kaplar, kemik saplı bıçaklar ve diğerr eşyalar mevtalara refakat etmektedir. Özel bir çukura bir at gömülmüştür. Bu kişinin kim olduğu bilinmemektedir. (Grakov, 2006: 146-147)

İlk defa 1853-1854 yılında bulunmuş ve bu yıllarda devam etmekte olan Osmanlı – Rus savaşı esnasında İngilizler tarafından yağmalanmış Kırım Kerç şehrinde bulunan iki adet mevcuttur. Rus arkeologların üzerinde çalıştığı iki kral mezarından birisi Melek Çeşmesi Kurganı, Kerç Otobüs Terminali'nin hemen yakınında ve şehrin ortasındadır. Kapısı demir olup çevresi parmaklıklarla korunmaya alınmıştır. Ruslar tarafından yapılan kazılar neticesinde elde edilen buluntuların bir kısmı Kerç Müzesinde sergilenmektedir.

İkinci kral mezarı ise şehrin hemen dışında, şehrin Azak Denizi tarafında olup, görüntü ve kuruluş itibariyle daha zengin materyaller içermektedir. Bu kurganın en belirgin özelliği giriş kapısının hayat ağacı motifli olmasıdır. Mezar odasına böyle bir ağaç görünümlü koridoru takip ederek giriyorsunuz. Mezar odası, tepeciğın altına gelecek biçimde inşa edilmiş. Merkezde, yukarıya doğru helezon şeklinde bir baca yer alıyor. Sanıyorum bu helezon göğe yükselişi ifade ediyor. İçeride, daha öncelere ait herhangi bir malzeme yok.

Mezarın bulunduğu tepeciğın etrafı, şimdilerde sadece harabeleri kalmış taş duvarla çevrili. Dış duvardan kurganın mezar odasına doğru gidilen yolun sağ ve solunda çeşitli etnografik malzeme, kabartmalı taş mezar abideleri ve lahitler yerleştirilmiş. Taş duvara bitişik olarak bekçi kulübesi var ve kurganın korunması adına yapılan tek şey de bu. Kurgan'ın tepesinden Kerç şehrinin büyük bir bölümünü görebiliyorsunuz. (Altınkaynak, 2006 :1)

Sonuç

İskitler Herodot'unda işaret ettiği gibi büyük bir ihtimalle Orta Asya kökenli bir bozkır kavmidir. Bozkır kültürünü taşıyan İskit toplulukları göç ettikleri Kafkasya ve Kuzey Karadeniz'e kendi atalar kültürünün bir parçası olan kurgan yapma geleneğini götürmüşlerdir. İlk yapılan kurganlar Pazırık kurganlarının benzeri iken zamanla yeni ve daha gelişmiş kurganlar inşa etmişlerdir. Yeni yapılan kurganlar içerisinde kendi eşyalarını, sanat eserlerinin yanında yerel ve komşu milletlerin eserlerini de koyup öteki dünya inancı için hazırlamışlardır. Bilindiği gibi İskitler bozkır kültüründen ötürü konargöçer bir kavimdir ve keçe çadırlarında ikamet etmektedirler. Ancak kurgan kültüründe ise öteki dünya inancı ile ilgili yer altına muntazam olarak taş ve keresteden, çoğu kez de birden çok odalı yapılar inşa etmişlerdir. Bu yapıların içerisinde cesedin yanında silahları, atları, atlı korumaları ve de hizmetçileri yerleştirilmiştir. Bu yapılar bir evi andırmıştır. Bu mezar yapılarının üzeri ise toprak tepeler ile örtülmüştür. Zaman içinde kaybolan bu yapılar on sekizinci yüzyıldan itibaren kazılar ile bu mezarlar açılmış ve bozkır kültürü için çok değerli sanat değeri de taşıyan birçok eşya ele geçirilmiştir.

Kaynakça

- ALTINKAYNAK, Erdoğan (12/2006) *Kırım'ın Kerç Şehrinde İskit Kral Mezarları*. www.Ufukötesi.com.tr. sitesinden alınmıştır.
- BAYKUZU, Tilla Deniz (2012) **Asya Hun İmparatorluğu**. Konya: Kömen Yayınları.
- ÇAY A., Durmuş, İ. (2002) İskitler, **Türkler Ansiklopedisi**. Cilt. 1,s.861–903, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ÇORUHLU, Y.(2007) **Erken Devir Türk Sanatı**. İstanbul, Kabalcı Yayınları.
- DİYARBEKİRLİ, Nejat(1972) **Hun Sanatı**. İstanbul: Meb Yayınları.
- DURMUŞ, İ. (1993) **İskitler (Sakalar)**. Ankara: T.K.A.E. Yayınları.
- DURMUŞ, İ. (2004) *İskitlerde Ölü Gömme Geleneği*. **Milli Folklor**, sayı 61, s.21–29.
- DURMUŞ, İ. (2009) Türk Kültür Çevresinde Ant. **Milli Folklor**, 2009, Yıl 21, sayı 84.
- DURMUŞ, İ. (2011) *Türklerde Kan Kardeşliği Ve Antla İlgili Unsurlar*. **Milli Folklor**, yıl 23, sayı 89. S. 100-108.
- DURMUŞ, İ. (2012) **Sarmatlar**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- DURMUŞ, İ. (2013) **Türk Tarihinin Öncüleri**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ekrem, Erkin(2010) Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Kavimleri. **Bilim ve Ütopya Dergisi**, yıl 16, sayı 193. S.4-31.
- ESİN, Emel (2006) **Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu**. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- FRY Roger (May 1923) **The Burlingtan Magazine for Cannaisseurs**. Vol. 42, No: 242 pp 216 – 220.
- GÖMEÇ Saadettin (2012) **Türk-Hun Tarihi**. Ankara: Berikan.
- GRAKOV, B.N.(2006) **İskitler**. (Çev. D.Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- HEROTODOTOS (2006) **Tarih** (Çev. Mümtekin ÖKMEN). İstanbul:İş Bankası Yayınları.
- KLYASHTORNY, S.G., **Sultanov, T.İ.**(2004) **Türkün Üç Bin Yılı**. (Terc. Ahsen BATUR). İstanbul: Selenge Yayınları.
- KOHL PHILIP L. (2007) **The Making of Bronze Age Eurasia**. New York: Cambridge University Press.
- KURAT, Akdes Nimet (2002) **IV-XVIII Yüzyıllarında Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**. Ankara: Murat Kitabevi.
- MELYUKOVA, A.I. (1995) *Scythians Of Southeastern Europe*. Jeannine Davis Kimball, Vladımır A. Bashılov, Leonid T. Yablonsky(Ed.), *Nomads Of The Eurasian Steppes In The Early Iron Age*. Berkeley: Zınat Press.
- MELYUKOVA, A.İ. (2000)**İskitler ve Sarmatlar**. Denis Sinor (Ed.), *Erken İç Asya Tarihi* (s.141-166). İstanbul: İletişim Yayınları.
- MEMİŞ Ekrem (2005) **İskitlerin Tarihi**. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Muzio** Lo Ciro (2002) **Erken Dönem Türklerin Defin İşlemleri**. *Türkler Ansiklopedisi*. Cilt.3, s.123-128, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

OLKHOVSKY, V.S.(1995) *Scythian Culture In The Crimea*. Jeannine Davis Kimball, Vladimir A. Bashilov, Leonid T. Yablonsky(Ed.), Nomads Of The Eurasian Steppes In The Early Iron Age. Berkeley: Zinat Press.

ÖGEL, Bahaeddin (2001) **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

ÖGEL, Bahaeddin(2000) **Türk Kültür Tarihine Giriş Cilt I-IX**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

PETRENKO, V. G. (1995) *Scythian Culture in the North Caucasus*. Jeannine Davis Kimball, Vladimir A. Bashilov, Leonid T. Yablonsky(Ed.), **Nomads Of The Eurasian Steppes In The Early IRON AGE**. Berkeley: Zinat Press.

PİOTROVSKY Boris. (1973 - 1974) *Excavations and Discoveries in Scythian Lands*. The Metropolitan Museum of Art Bulletin. Vol. 32, No. 5, From the Lands of the Scythians: Ancient Treasures from the Museums of the U.S.S.R. 3000 B.C.-100 B.C. pp. 26-31 www.jstor.org sitesinden, 08/01/2014 tarihinde indirilmiştir.

SÂMÎ, Şemseddin(1985) **Kâmûs-ı Türkî**. İstanbul: Tercüman YKB Yayınları.

Strzygovski, Josef (1935) "Türkler Ve Orta Asya Sanatı Meselesi". İstanbul Üniversitesi Türkiyat dergisi, Cilt 3. S. 1-110.

TARHAN, M. Taner (2002) **Kimmerler ve İskitler**. Türkler Ansiklopedisi. Cilt. 1,s.597–609, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

TARHAN, M. Taner(1970) **Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi**. İÜ Tarih Dergisi, sayı 24, s. 17-32.

ESARET VE HÜRRİYET DİYALEKTİĞİ BAĞLAMINDA “HER ŞEY GEÇİP GİDER” ROMANI

**SLAVERY AND FREEDOM IN THE CONTEXT OF DIALECTICS
"EVERYTHING PASSES AWAY" NOVEL**

**ДИАЛЕКТИЧЕСКАЯ ВЗАИМОСВЯЗЬ ПЛЕНА И ОСВОБОЖДЕНИЯ В
РОМАНЕ "ВСЁ ПРОХОДИТ И УХОДИТ"**

Fatih Keskin*

ÖZ:

Bu çalışmada Rus yazar Vasili Grossman'ın “Her Şey Geçip Gider” isimli belgesel nitelikli romanı esaret ve hürriyet kavramlarının diyalektik ilişkileri çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır. Belgesel yönü daha fazla öne çıkmış olan roman; felsefi açımları, evrensel sorgulamaları, karakterlerin psikolojik durumlarını yansıtmadaki başarısı ve özellikle de esaret-hürriyet diyalektiğinin simgesel düzeyde tartışılmasına imkân tanıyan mekan tasvirleriyle bir edebi incelemeye konu olabilecek anlatım özelliklerine de sahiptir. Romanın bu özellikleri felsefe, psikoloji ve göstergebilim gibi disiplinlerin yardımıyla açıklanmış; romandaki kişi, kavram ve simgeler temsil ettikleri değerler etrafında derinlemesine irdelenmiştir. Ayrıca, esaret ve hürriyet arasındaki diyalektik ilişkilerin simgesel düzeyde anlatılmasını sağlayan mekan unsuru üzerinde hususi bir dikkatle durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Vasili Grossman, roman, esaret, hürriyet, diyalektik.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to analyse the documentary novel of the Russian writer Vasily Grossman's “Everything Flows” within the frame of dialectical relationships of slavery and freedom concepts. The novel, which has prominent aspects of a documentary; has expression features that can be the topic of a literary work, since it has a success of reflecting the psychological state of the characters, philosophical underpinnings and universal queries as well as place depictions that allow to discuss slavery-freedom dialect at a symbolic level. These features of the novel have been explained with the help of philosophy, psychology and semiotics disciplines: the people, concepts and symbols in the novel have been examined in terms of the values they represent thoroughly. In addition, special attention has been paid to the factor of place, which allows the dialectical relationship between slavery and freedom to be told at a symbolic level.

Keywords: Soviet Union, Vasily Grossman, novel, slavery, freedom, dialectics

* Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türk Dili Okutmanı, mtarzan@hotmail.com

АННОТАЦИЯ

Эта работа заключает особенности документального направления романа "Все приходит и уходит", написанный русским писателем В.С. Гроссманым. Охвачены диалектические, познавательные взаимоотношения плена и свободы, в рамках давно вышедшего романа Охвачены; философские открытия, поэтапная характеристика, которая отражает достижения положения и особенно диалектический спор, в порядках плена и освобождения. Возможности описания в пространстве в одном из литературных изучений. Тема отражает особенности обладания. Особенность романа: Философия, психология и демонстрация вступительного слова.

Ключевое слово: Советский Союз, Василий Соломонович Гроссман, роман, плен, освобождение, диалектика.

*"Ne mümkün zulm ile bidâd ile imhâ-yı hürriyet
Çalış idrâki kaldır muktedirsен âdemiyyetten..."*

Namık Kemal

Giriş: Genel Çerçeve

Vasili Grossman'ın "Her Şey Geçip Gider" romanı; İvan Grigoryeviç isimli başkarakterin, Stalinist uygulamalar neticesinde on dokuz yılı çalışma kamplarında olmak üzere otuz yıllık bir mahkûmiyet hayatından sonra tekrar *özgür* dünyaya dönüşünü konu edinen bir çerçeve öykü ve bu çerçeve öykü etrafında aktarılan muhtelif hayat hikâyelerinden müteşekkil bir eserdir. Çerçeve öykü, Stalin'in 1953 yılındaki ölümünü takip eden bir süreci ele alır. Romanda yaklaşık olarak ifade edilen bu zaman dilimine ait açık göstergeler yoktur. Bununla beraber; Sovyetler Birliğinde Stalin sonrası ortaya çıkan yeni siyasî ve sosyal şartlar, hâkim anlatıcının bakış açısına göre şekillenen bir gerçekliğe işaret etmektedir.

Çerçeve öykü etrafında anlatılan olaylar, belgesel nitelikli başka eserlerin referanslarıyla da anlaşılacağı üzere bir gerçeklik zeminine sahiptir. Hâkim (Tanrısal) bakış açısıyla başlayan roman, zaman zaman da olayları tanık anlatıcıların bakış açısıyla aktarmakta ve böylece romandaki gerçeklik hissini en üst seviyede okuyucuya duyurabilmektedir. Büyük oranda gerçek olayların ve yaşanmış hikâyelerin konu edildiği romandaki kurgusal unsurlar da gerçekliğe zarar vermeyecek biçimde dizayn edilmiştir. Romanın olay örgüsü, kurgusal ve sanatsal bir zeminden ziyade, acı ama mutlaka yüzleşilmesi gereken siyasal, sosyal ve insanî hakikatler üzerine oturtulmuştur. Bu yönüyle belgesel bir eser özelliği gösteren romanda; Sovyet rejiminin insanı ezen, hiçleştiren ve yok eden uygulamaları ile bu uygulamalara maruz kalan milyonların trajik yok oluşları anlatılmaktadır.

İnsanların büyük kitleler halinde ortadan kaldırılması ya da çalışma kamplarında çalışmaya mahkûm edilmesi, Sovyet rejiminin ve Stalinist zihniyetin önceden planlanmış bir gerekliliğiydi. Kendi halkı içinden düşmanlar üretmek ve bunlarla mücadele halinde bulunmak Stalin yönetiminin dinamik reflekslerinin devamı için vazgeçilmezdi. Romanda yer alan şu ifadeler bu hastalıklı anlayışa göndermede bulunur: "Aslında 1930 ve 1937 yıllarında dökülen kan Stalin'in belirttiği gibi, devlet için gerekliydi, boşa gitmedi. Bu kan dökülme devlet hayatta kalamazdı. Özgürlüğü ortadan kaldırmak için özgürlüksüzlüktü

kanı döken. Lenin zamanında başlamış eski bir işti bu” (s. 220). Romanın izleksel kurgusu, esas olarak bu devlet terörüyle hesaplaşmaya yönelmiştir.

İvan Grigoryeviç’in sürgün, hapis ve çalışma kamplarında heba edilen hayatındaki kırılma noktası; sınıfta Felsefe öğretmeniyle girdiği tartışmalardır. İvan Grigoryeviç, bu tartışmaların sonucunda rejimin hiç hoşuna gitmeyecek ifadeler kullanır:

“İvan sınıfta diktatoryaya karşı bir konuşma yapmış, özgürlüğün yaşamakla eşit bir nimet olduğunu ve özgürlüğün kısıtlanmasının parmakları, kulakları kesen balta darbeleri gibi insanları sakat bıraktığını, özgürlüğün ortadan kaldırılmasının ise cinayetle bir olduğunu açıklamıştı. Bu konuşmadan sonra onu üniversiteden atmışlar ve üç yıllığına Semipalatinskiy bölgesine sürgüne göndermişlerdi” (s. 48).

Özgürlükçü düşüncelere sahip bir kişi olan Grigoryeviç, rejim için potansiyel tehditler sınıfında değerlendirilmiş; onu sosyal hayattan ve gerçek özgürlük hissinden ebediyen koparan, sonsuz bir yalnızlık ve kimsesizlik duygusuna mahkûm eden süreç bu şekilde başlamıştır.

Özgürlük hakkında sahip olduğu görüşler onun özgürlüğünün elinden alınmasına sebep olmuş ve İvan Grigoryeviç, kendi özgürlük tanımı çerçevesinde, parmakları ve kulakları kesilmiş bir *sakat* olarak hayatına devam etmek zorunda kalmıştır.

Esaret ile Hürriyet Arasında Bocalayan Bilinç

Romanın başkarakteri İvan Grigoryeviç, on dokuz yılı çalışma kamplarında olmak üzere, yaklaşık otuz yıllık bir mahkûmiyet hayatından sonra özgürlüğüne kavuşmuştur. Roman, özgürlüğüne kavuşan Grigoryeviç’in Habarovski treniyle Moskova’ya doğru yol almasıyla başlar. Trende hür insanlarla birlikte yolculuk yapan İvan’ın özgürlük hissini tam olarak yaşayamadığına dair göndermeler vardır. Trende aynı kompartımanı paylaştığı yol arkadaşlarından biri olan şantiye şefi bile, İvan’ın bilinçaltına işleyen *gardıyan* ya da *kamp muhafızı* imgelerini canlı tutmaktadır: “Şantiye şefi emir vermeye alışkın bir sesle “Babalık, masanın yanından çekil, çay içeceğim dediğinde yaşlı adam asker gibi ayağa fırlamış ve koridora çıkmıştı” (s. 18). İvan Grigoryeviç’in gayr-ı ihtiyarı bu davranışı, kamp hayatı boyunca emir almaya alışmış bir insanın özgürlüğü tam olarak içselleştirememesine gönderme yapar.

Özgür bireylerle uzun soluklu ilk birliktelik mekânı olan tren kompartımanı, geçen uzun zaman içinde İvan’ın hayata ve insanlara karşı ne kadar yabancılaştığını açığa çıkarır. İvan, yabancılığı sadece kendi ruhunda hissetmez. Hür insanların ona karşı olan davranışlarında da bu yabancılık kendini hissettirir. “Ondan iki kat genç olanlar bile ihtiyara ‘sen’ diye sesleniyorlardı” (s.18) şeklinde okuyucuya aktarılan yaklaşım biçimi, esaretten özgürlüğe yeni adım atmış bir kişinin, yaşına rağmen, diğer insanlar nazarında *saygıdeğer* bir konuma yerleşememe yetersizliğine işaret etmektedir. İvan, yabancı olduğu bir hayat ve bu hayat içinde gelişen iletişim biçimleri karşısında son derece şaşkındır.

Özgürlüğün ilk basamağı olan tren kompartımanı ve ilk önemli durak olan Moskova, İvan için içtenlik mekânları olmaktan ve onu özgür hayata taşımaktan uzaktırlar. Nitekim, İvan’ın yokluğunda dünya değişmiş, değerler değişmiş, hayat biçimleri değişmiştir. Dışarıdaki insanlar bu değişimlere, günlük politikalara çok çabuk adapte olmuşlar, ama kampların ağır çalışma şartları içinde izole bir hayat yaşayan mahkûmlar bu değişimleri çok dışında kalmışlardır. Ancak değişimler karşısındaki bu dışarıda kalmışlık durumu, trajik bir tezat yaratarak mahkûmların *kendi* olarak kalmalarını sağlamıştır. İzole bir hayat yaşayan mahkûmlar kendi kimliklerini ve şahsiyetlerini koruma noktasında dışarıdaki

insanlara oranla daha şanslıdırlar. Dışarıdaki her şeyi ezici bir güçle değiştiren dinamizm karşısında, kamplarda ironik bir biçimde donup kalmış ve bir anlamda da kirlenmemiş bir bilinç yer almaktadır.

“Kişinin kendilik bilincine kavuşması, öncelikle ‘dıştanlık’ın kör bataklıklarına saplanmadan kendi içine dönmesine ve orada oturmayı öğrenmesine bağlı” (Korkmaz 2004: 31) ise; çok etkili bir dış kuvvet olan devlet otoritesi tarafından bellek mekânları tahrip edilen yığınların kendilik bilincine ulaşması mümkün değildir. Bunun aksine; tecrit bir kamp hayatı, birey için “rahim imgesi olan balina karnı” (Campbell 2010: 107) veya “yeniden doğuşun gerçekleştiği bir mağara” (Jung 2009: 66) gibidir. Kamplarda ebedî karanlığa karışmış milyonların iade-i itibar haklarını saklı tutarak, en azından İvan Grigoryeviç için kamp hayatının içsel anlamda bir yeniden doğuş olduğunu söylemek mümkündür. İvan Grigoryeviç’in nazarında dış baskıların zorlamasıyla değişmek; geçmişten yalıtılmak, geçmişi inkâr etmek, yeninin dayatmalarına boyun eğmektir. Geçmiş yaşanmamış sayan bir toplumun arasında, geçmişe takılıp kalmış bir insanın yaşaması hiç de kolay olmayacaktır. Trenle Moskova’ya ulaşmak üzere olan İvan, bu zorluğun farkındadır ve bu durum onu endişelendirmektedir: “Ve bu upuzun otuz yıl boyunca dünyada leylak ağaçları, hercaimenekşeler, kumlu bahçe yolları, madensuyu arabaları olduğunu bir kez bile anımsamamış bir adam, yaşamın onsuz da yürüdüğünü, devam ettiğini bir kez daha yeniden anlayıp derin bir iç geçirdi” (s.21). Bu ifadeler, değişen hayatın dışında kalmış bir bireyin değişen hayat karşısındaki şaşkınlık ve ürküntüsünü yansıtmaktadır.

Değişen hayatla ilk yüzleşme mekânı olan tren kompartımanı, İvan’ı boğan ve yabancılığını hissettiren olumsuz özellikleriyle bir kapalı (dar) mekân niteliğindedir. Geçmiş kamp hayatıyla şimdiki özgür hayat arasında bir geçiş mekânı olarak da değerlendirebileceğimiz kompartıman; olumsuz tasvirler ve kötü çağrışımlar vasıtasıyla, aslında bu geçişin sağlıklı bir biçimde sağlanamadığını daha ilk sayfalardan itibaren ortaya koyan bir simgesel değer içermektedir. “Buruş buruş olmuş çarşafı toplayan asık suratlı kadın kondüktörler” (s.19) ya da “paltolarının üstüne muşamba yağmurluk giymiş asık suratlı Moskova banliyö sakinleri” (s.20) gibi kompartıman içine ve dışına ait olumsuz tasvirler de tren yolculuğunun iç karartıcı atmosferine vurgu yapar. Bu atmosferle çok uyumlu bir ruh hali içerisinde bulunan İvan Grigoryeviç, özgürlüğüne kavuşmuş bir insan profili sergilemekten çok uzaktır. Ayrıca kompartıman hayatı; kalıcı ilişkilere imkân tanımayan, geçici, sunî ve sahte bir birlikteliğe işaret eder. Bu yönüyle de kompartıman, geçici ilişkilerin ve içtenlikten yoksun sohbetlerin bir simgesidir. Romandaki şu ifadeler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır: “Vagon dünyası birazdan dağılacak. Yapılan espriler, yüzler unutulacak, kahkahalar da, öylesine anlatılan alinyazısı da, öylesine dile getirilen acı da” (s.19). Esprilerin, kahkahaların, paylaşılan yazgı ve acıların unutulup gidecek olması; bir taraftan kompartıman ilişkilerinin ciddiyetsizliğine vurgu yaparken, diğer taraftan ise “söz”ün kalıcı bir değer oluşturamamasına işaret eder. Simgesel boyutta *söz*’ün karşısında bir ülkü değer olarak yer alan *yazı* ise, romanın ilerleyen bölümlerinde geçmiş ile gelecek arasında bağ kuran bir bellek mekânı olarak karşımıza çıkacaktır.

Daralan Mekânlar ve Toplum İçinde Yalnızlaşan Benlik

Geçici ilişkiler mekânı olan kompartımanda yaşanan ruhsal yalnızlığın, dünyanın yarısına hükmeden bir devletin başkenti olan Moskova’da son bulması beklenir. Nitekim, Moskova’da İvan’ın kuzeni Nikolay Andreyeviç yaşamaktadır ve İvan Moskova’ya ulaşınca kuzeniyle görüşecektir. Kompartıman ilişkilerinin yüzeysellik ve geçiciliğine karşılık akrabalık bağının derin ve kalıcı yakınlaşmalar sağlaması beklenir. Ancak

Moskova’da süregelmekte olan hayat tarzı da kompartımandaki geçici birlikteliklerden farklı değildir. Bu bağlamda *Moskova*’nın da romanda kapalı (dar) mekâna denk geldiği görülür. Burada, kavram kargaşasının önüne geçmek için kapalı (dar) mekânla neyin kastedildiğini açıklamak faydalı olacaktır.

Şüphesiz ki, mekân tasnifinde karakter bağlantılı ve olgusal bir yaklaşım içinde bulunmak gerekir. Nitekim Ramazan Korkmaz “mekânın darlığı, fiziksel anlamda küçüklüğünden değil, karakterin imkânsızlığından ve kendini orada sıkıştırılmış duyumsamasından kaynaklanır” (2007: 403) diyerek olgusal mekân anlayışı çerçevesinde kapalı (dar) mekânın işlevsel yönüne dikkat çeker. Romandaki mekân ile ilgili göstergeleri bu anlayış çerçevesinde yorumladığımızda Moskova’nın kapalı (dar) bir mekân olduğu görülmektedir.

Tren daha Moskova’ya ulaşmadan, Moskova ile ilgili olumsuz tasvirler romanda yer almaya başlar: “Büyük kentin gücü de büyüktür. Büyük kent, buraya misafirlige, mağazaları dolaşmaya, hayvanat bahçesini, gözlemevini, gezmeye gelen insanların tasasız yürüklerini bile sıkıştırır. Bir dünya kentindeki canlı enerjinin görünmez çizgilerinin gerildiği kuvvet alanının içine düşen herkes birden bir heyecan, bir sıkıntı hisseder” (s.20). Moskova’nın insana sıkıntı veren atmosferi, orantısız bir güçle vatandaşlarını hiçeştiren bir devlet algısına karşılık gelir. Moskova; bütün kumpasların ve linç kampanyalarının organize edildiği, bütün ihbarların ulaştığı en üst mercidir. Bu özellikleriyle Moskova, bürokratik köleliğin zirve noktasını simgelemektedir.

Tren Moskova’ya ulaştığında İvan ile Nikolay yıllar sonra ilk kez görüşme imkânı bulurlar. Ancak bu görüşme içtenlikli ilişkileri yansıtmamaktadır. Nikolay, uzun yıllar kamp mahkûmu olarak ceza çekmiş bir akrabasının varlığından rahatsızdır. İvan ile görüşmekten ve bu görüşmenin çevre tarafından duyulmasından çekinmektedir. Nikolay, bu çekincesini karısı Mariya Pavlovna’ya ve hatta kendisine bile itiraf edemediği halde; İvan, onun çekincelerini açıkça görür. İvan, Nikolay’dan hiçbir isteği olmadığını söyleyerek zaten derinliği olmayan bu zoraki görüşmeyi sonlandırır.

Aslında İvan, Nikolay için bir kâbus kadar ürkütücüdür. Mevcut yaşantısının ve sosyal statüsünün İvan gibi bir akrabaya sahip olmaktan dolayı zarar görebilme ihtimalinin şüphesiz bu ürküntüde payı vardır. Ancak Nikolay’ı asıl ürküten, İvan’ın güçlü iradesi karşısında sahte ilişkilerden, yalanlardan, iftiralardan, ihbarlardan ve en azından suskunluklardan mürekkep olan hayatıyla yüzleşmek zorunda kalmasıdır. İvan gibi utanç duyulacak bir geçmişten münezzeh bulunan kişiler, günah ve utanç batağına batmış kişilerin asla tahammül edemeyeceği şahsiyetlerdir. Sovyet rejimi içinde kabul görmek ve yüksek mevkiler elde etmek bazı şahsiyet tavizleri zaruri kılmaktadır. Nikolay da milyonlarca insanın en büyük işkence ve zulümlere maruz kaldığı bu sistem içinde, rahat ve lüks bir hayata ulaşabilen mutlu azınlık grubuna mensup birisi olarak masum olmadığının farkındadır. Hâkim anlatıcı tarafından dile getirilen şu ifadeler Nikolay’ın bu durumunu ortaya koymaktadır: “Nikolay Andreyeviç, tanınmış bir bilimsel araştırma enstitüsünde kıdemli bilim görevlisi olmuş, onlarca yapıtını yayımlatmış, doktora tezini savunmuştu. Ancak Nikolay Andreyeviç’in ne büyük üzüntüler, ne onur kırıcı durumlar yaşadığını bir tek karısı biliyordu” (s.27). Nikolay, yaşadığı üzücü ve onur kırıcı olayları, bilinçdışına doğru itmeye çalışmaktadır. Ancak bu başarısız bir denemedir. Zira “bilinçdışında hiçbir şey düzeltilmediği için, özellikle de bastırılmış olanın ayakta kalma şansı çok yüksektir” (Jung 2009: 131). Nikolay’ın bastırıldığı ama yok edemediği utanç ve suçluluk duygusu, İvan’ın dönüşüyle birlikte Nikolay için bir kâbusa dönüşür.

Nikolay'ın hatırlamak istemediği bastırılmış suçluluk duygusu, İvan'ın gelmesiyle birlikte bilinç seviyesine çıkar. Nikolay'da suçluluk duygusu yaratan bazı olaylar romanda “İvan'dan yüz çevirmemekle övünen Nikolay Andreyeviç, bu yıllar içinde ona bir kez bile mektup yazmamıştı” (s. 43) ve “1937'deki duruşmalarla ilgili olarak yapılan bir mitingde Rıkov ve Buharin için ölüm cezasından yana konuştuğunu anımsadı” (s. 43) şeklinde aktarılır.

Nikolay'da bir suçluluk psikozu ortaya çıkaran bu olaylar, aynı zamanda Sovyet toplumunun bütününe sirayet etmiş patolojik bir gerçekliği yansıtmaktadır. Roman kurgusu içinde ortaya konulmuş olan bu gerçeklik; Sovyet dönemi politikalarını ve toplumsal yapısını belgesel bir bütünlük içinde ele alan Orlando Figes'in “Karanlıkta Fısıldaşanlar” isimli eserinde; “büyük terör döneminde kariyer yapmak doğrudan ihbar biçiminde olmasa bile, Stalinist rejimle sessizce uyuşarak ahlaki ödünler vermeyi getirdi ister istemez” (2011: 306) şeklinde ifade edilmektedir. Ramazan Korkmaz ise Sovyet politikalarını aşan daha geniş ve evrensel bir yaklaşımla; “...sürekli bir öteki yaratma ve yok etme mantığı üzerine kurulan ideolojiler, bu sürekli savaşta tezlerini savunmak için, özgür iradesini yönetime devretmiş; düşünmeyen, kendine özgü inisiyatif hakları olmayan, kişilere büyük ihtiyaç duyar” (2004: 92) demektedir.

Nikolay ile İvan arasında geçen konuşmada; Nikolay'ın kendi vicdanıyla çekişmesini gözler önüne seren en çarpıcı noktalardan birisi, Nikolay'ın “eşitlik” hakkındaki ifadelerinde ortaya çıkmaktadır. Burada bahsi geçen *eşitlik* sosyal ve siyasal bir eşitliğe değil, hayat karşısındaki varoluş mücadelesine gönderme yapmaktadır. Nikolay, İvan'a teselli vermek isteyen bir eda ile şöyle demektedir: “Eğer yıllarını yitirdiğin, yaşamının mahvolduğu duygusu, şimdi, bu yıllarını ağaç keserek ve toprak kazarak geçirmeyip, kitap yazan ve ona benzer işler yapan insanlarla karşılaştığında ortaya çıkarsa, bu duyguyu kov kafandan. Vanyacığım, aslında sen bilimi ileriye götürülenlerle, yaşamında ve çalışmalarında başarı kazananlarla eşitsin” (s. 54). Ancak burada Nikolay; İvan'a teselli vermektен çok, kendi vicdanını rahatlatmaya ve İvan karşısında hissettiği utancı saklamaya çalışmaktadır. Varoluşçu felsefe düzeyinde bir hayat tercihi yapma dirayetinden yoksun bulunan Nikolay, İvan karşısında kendi acizetine dair sezgisel bir farkındalık yaşamakta ve dış gerçekliği aşamayan bir varoluşsal yanılısamayla İvan'a teselli vermeye çalışmaktadır. Hakikatte ise teselliye ihtiyacı olan kendisidir. Nitekim bu durum romanda “kimin galip, kimin mağlup olduğunu o da biliyordu aslında” (s. 54) cümlesiyle açıkça ortaya konulmuştur.

İvan ile Nikolay'ın karşılaşması, Nikolay açısından kişisel ve toplumsal geçmişiyile bir yüzleşme olmakla birlikte; İvan açısından yitirilmiş değerlerin ve değişen gerçekliklerin fark edilışıdır. İvan, yitirilmiş ya da değiştirilmiş değerler etrafında inşa edilen yeni Sovyet toplumu içinde yalnızlaşmıştır.

Nikolay ile ruhsal bir beraberliğe doğru genişle(ye)meyen ve açık bir iletişim kopukluğu biçiminde gerçekleşen görüşmeden sonra, İvan tekrar trene binerek Leningrad'a gider. Üniversite yıllarını geçirdiği ve gençlik aşkının yaşadığı bu şehirde üç gün kalan İvan, burada da aradığı ruhsal ferahlığı bulamaz. Burada da *hürriyet*'i hissedemez. Kapalı (dar) mekânlar içinde sıkışmaya ve bunalmaya devam etmektedir. Tel örgülerin dışındaki *içsel esaret* ve *yabancılık* burada da yakasını bırakmamaktadır.

Leningrad sokaklarında yalnız başına, bir yabancı olarak yürüyen İvan Grigoryeviç, zihnindeki hatıralar ile şehrin şimdiki görünümü arasındaki farklılaşmadan kaynaklanan bir sıkıntı yaşar. Romandaki şu ifadeler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır: “Bugün binlerce kişilik Leningrad kalabalığı içinde tanıdıklarını görmüyordu ve tanımadıklarıyla da yeni tanışıklık kuruyordu. İnsanların geniş ortak çehresinde büyük bir değişiklik olmuştu”

(s. 69). İvan'ın yaşadığı sıkıntının en önemli sebeplerinden biri de sevdiği kadın olan Anya Zamkovskaya'nın başka biriyle evlenmiş olmasıdır. İvan, on sekiz yıldır mektup alamadığı ve ölmüş olduğunu düşündüğü Anya'nın hayatta olduğunu ve başka bir kişiyle evlendiğini Moskova'da Nikolay ile konuşması sırasında öğrenir. Leningrad'da, İvan'ın da çok iyi bildiği baba evinde kocasıyla birlikte yaşamaya devam eden Anya da zamanın değişim rüzgârına kapılmıştır. İvan ve Anya arasında bir görüşme gerçekleşmez. Ancak İvan, Anya'nın yıllardır yaşadığı evin önüne kadar gider. Burada hissettiği duygular, kamp ve özgürlük çatışmasını da tekrar eder mahiyettedir: "...öldüğünü zannettiği kadın, orada, kampın tel örgüsünün ardındayken penceresinin altında bugünden daha yakındı yüreğine" (s. 68).

Mahkûmiyetten kurtulan bir insan daha büyük bir esaretin pençesine düşebilir. Bu esaret artık fiziksel bir tutukluluk değil, ruhsal bir kapanmadır. Tanımadığı insanlarla yeni bir tanışıklık kurmama şeklindeki davranış biçimi, bu ruhsal kapanmanın dışı vurumudur.

Romandaki "dikenli tele artık gerek olmadığını ve dikenli telin dışındaki yaşamın da öz bakımından kamp barakasıyla eşitlendiğini görür gibi oluyordu" (s. 70) ifadesi, İvan'ın Leningrad sokaklarında hissettiği daralma ve tutukluluğu vurgulamaktadır. Bu andan itibaren İvan, kamp hayatının bu yabancılaşmış dünyadan daha iyi olduğunu düşünmeye başlar. Aynı duygular, romanın başka bir bölümünde daha da artan bir iştihak biçiminde kendini gösterir: "İvan Grigoryeviç tekrar dikenli telin arkasına gitmek, sıcak çullara, çorba tasına, baraka sobasına alışmış herkesi arayıp bulmak istiyordu. Onlara "serbest kalmak gerçekten korkunç bir şeymiş!" demek istiyordu" (s. 93). Bu ifadeler, İvan Grigoryeviç'in ruh dünyasında diyalektik düzeyde bir esaret-hürriyet çatışmasının giderek şiddetlendiğini göstermektedir.

Romanda, İvan'ın yaşadığı içsel çatışmalardan hareketle; mekân ile insanlar arasındaki ruhsal ilişkiye yönelik başarılı tespitler yer almaktadır. Bu tespitler, Leningrad'da hatıraların baskısı ve yalnızlık hissi içinde bunalan İvan'ın durumundan yola çıkılarak şu şekilde verilmektedir: "Kronik bir hasta için kentte sadece ve sadece eczanelerin ve hastanelerin, dispanserlerin ve tıbbi komisyonların varlığı söz konusudur. Oysa içkici bir insan için kent, üç kişinin paylaştığı yarım litrelik votka şişelerinden kuruludur. Bir âşık içinse kent, buluşma zamanını belirleyen kent saatlerinin akrep ve yelkovanlarından, bulvarlardaki banklardan, iki kopeklik ankesörlü telefon jetonlarından oluşur" (s.68-69). Leningrad'da tanıdığı hiç kimse kalmayan ve sevdiği kadın başkasıyla evlenen İvan için ise kent; hüsrân, yalnızlık ve yabancılaşmadan başka bir anlam ifade etmemektedir.

Benliğin Diğer Yarısıyla Bütünleşme: Aşk

Moskova ve Leningrad gibi büyük şehirlerin daraltıcı atmosferinden kaçan İvan; ismi zikredilmeyen küçük bir kasabada, malûllerin çalıştığı bir madenî eşya artelinde iş bularak çalışmaya başlar. Anna Sergejevna isimli bir aşçı kadının evinin bir kısmını kiralayarak kalacak yer problemini de çözer.

Küçük bir kasabada oluşturulan yeni hayat biçimi, çocukluk yıllarından sonra İvan'ın tekrar huzuru tanımaya ve sonsuzluk duygusunu hatırlamaya başladığı bir zaman dilimidir. Fiziksel açıdan artel ve kiralık oda arasına sıkışan bir hayatın aslında sonsuzluğa açılma temayülü göstermesi, mekân ve insan arasındaki diyalektik ilişkinin çarpıcı bir örneğidir. İvan'ın büyük şehirlerde daralan iç dünyası, küçük bir kasabanın iş ve ev arasındaki rutin yaşantısında giderek genişlemeye başlamıştır.

Arteldeki işi ile oyalanma imkânı bulan İvan; yavaş yavaş sosyal hayata adapte olmakta, çok kısıtlı da olsa, insanlarla iletişim kurmaktadır. Artelde çalışmak, İvan

Grigoryeviç'in ruhsal dünyasında bir genişleme ve açılmaya sebep olur. Etkin bir biçimde çalışmak, insan ruhunun sevgi ve dolayısıyla da huzura ulaşmasında önemli rol oynar. Bu doğrultuda; "sevgi bir etkinliktir" (1993: 122) diyerek sevme ile çalışma arasındaki doğru orantılı ilişkiye dikkat çeken Erich Fromm, yine aynı görüş çerçevesinde "diğer konularda üretken olmayan sevgide de üretken olamaz" (1993: 122) demektedir. İvan'ı sevgiye açan faktörlerden birisi olan üretkenlik, Anna'nın yeğeni Alyoşa için yaptığı kilden figürlerde de ortaya çıkmaktadır. Alyoşa'nın resim öğretmeni tarafından da takdir edilen bu figürler, İvan'daki yaratıcı öze ve derinleşmeye müsait ruhsal yapıya işaret eder.

Çalışma esnasında kendi iç sesini dinlemeyi yeniden öğrenen İvan için bir değişim ve dönüşüm dönemi başlamıştır. Bu değişimde etkili olan diğer önemli bir faktör de *ev*'dir. Otuz yıllık bir zamanı hapisane ve çalışma kamplarında geçiren İvan için, kiralık bir oda bile *ev* imgesinin bütün çağrışımlarını içinde barındırır. "Ev olmasa insan dağılmış bir varlık olurdu" (2008: 41) diyen Gaston Bachelard, evin hem bedenimiz hem de ruhumuz için bir sığınak olduğunu vurgular. İvan için de AnnaSergeyevna'nın kiralık odası son bir sığınak halindedir. Ev ve iş, normal hayata intibak konusunda İvan'ın tutunabileceği iki önemli daldır. Üçüncü ve belki de en önemli tutucu güç ise *aşk*'tır. Karşılıklı olarak ruhlarını birbirlerine açan İvan Grigoryeviç ile ev sahibesi Anna Sergeyevna, zorbalıklar altında sahteleşen insan ilişkilerinden arınıp içtenlikli diyaloglar kurmayı başarırlar.

Anna Sergeyevna, daha ilk günlerden itibaren İvan ile ruhsal bir iletişim kurmakta zorlanmamıştır. Romandaki şu ifadeler bu durumun ilk ipuçları niteliğindedir: "...hiçbir konuda soru sormayan Anna Sergeyevna, İvan Grigoryeviç'e bakarken yaşamı anlamaya alışkın gözleriyle pek çok şey görmüştü" (s. 95). Bu ifadeler, konuşmaksızın iletişim kurabilecek seviyedeki bir ruhsal bütünleşmeyi vurgulamakla birlikte, diğer taraftan da Orlando Figes'in (2008) çarpıcı örneklerle aktardığı şekilde, ihbar edilme korkusuyla konuşmaktan çekinen Sovyet insanlarına gönderme yapmaktadır. Bu ihbar korkusuna yönelik bir gönderme de Anna Sergeyevna'nın "biliyorum, bu konuda konuşmamak gerekir" (s. 101) sözlerinde yer almaktadır. Bununla birlikte İvan Grigoryeviç ile Anna Sergeyevna arasındaki ilişki, ilk sohbetlerden itibaren bu ihbar korkusunun çok dışında gelişir. İkisinin birbirlerine olan güveni; bütün Sovyet tarihini, yapılan bütün insanlık dışı uygulamaları ve hatta kendi günahlarını bile içeren derin sorgulama ve konuşmaları beraberinde getirir. Bu konuşmalar ise iki ruhun birbirine yakınlaşmasında en önemli vasıttır.

Anna Sergeyevna'nın etrafında kurulan yeni hayat, İvan Grigoryeviç'in yitiklik duygusuna da son verir: "Şimdi ona tuhaf geliyordu, sanki tüm yaşamı boyunca yoldaydı, gece gündüz gıcırdayan bir vagona yolculuk yapıyordu, on yıllar boyunca vagon tekerleklerinin tıkırtısını dinlemişti ve işte sonunda gideceği yere gelmiş, tren durmuştu" (s. 102). Bu duruş, dünyalık zaman ve dünyalık mekân içinde kaderin oradan oraya savurup attığı bir benliğin yer ve yurt arayışının son bulmasıdır. Trenin geçici ve içtenlikten yoksun bir mekân olma özelliğine daha önce temas etmiştik. Tren ve yol sözlerinin metaforik kullanımı çerçevesinde, bu geçici mekân algısı daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Trenin artık durması, kalıcı ilişkilerin kurulabildiği bir mekâna geçişi ifade etmektedir.

Romanda trenin metaforik anlamdaki başka bir kullanımı ise "evet, her şey geçip gider, her şey değişir, aynı katağa iki kez binmek olanaksızdır" (s. 114) ifadelerinde karşımıza çıkmaktadır. Burada metinlerarası bir gönderge yoluyla Herakleitos'un meşhur "aynı nehirde iki kez yıkanmak olanaksızdır" sözü hatırlatılmaktadır. Herakleitos'un sözüne bir "öykünme (pastij)" (Aktulum 2007: 133-142) şeklinde ortaya çıkan bu metinlerarası ilişki, hürriyet ve esaret diyalektiği çerçevesinde romanın tamamına yayılmaktadır. Zira

Herakleitos, diyalektiği en iyi anlayan ve anlatan düşünürlerden birisidir. Bu konuda Orhan Hançerlioğlu'nun yorumları şu şekildedir: “Herakleitos, her şey ancak karşıtların kavgasından doğar, demekle diyalektiği pek güçlü olarak kavramıştır: Varlık yokluğu, yokluk varlığı doğurur. Varlık ve yokluk, olmak ve olmamak, yaşamak ve ölmek bir ve aynı şeylerdir” (1993: 80). İsmi yukarıdaki metinlerarası göndergede yer alan “her şey geçip gider” ifadesinden alan romanın esaret ve hürriyet gibi iki zıt kavramın diyalektiği üzerine kurulması da romanı Herakleitos felsefesine açan gizli bir metinlerarası ilişki oluşturmaktadır.

Sürekli değişen dünya ve akıp giden zaman içinde kalıcı bir mekân olan küçük kasaba, İvan Grigoryeviç için kamplarda tamamlanamamış yeniden doğuşun ikinci adresidir. Bu mekân içinde; AnnaSergeyevna, İvan Grigoryeviç'in tamamlayıcı diğer yarısı olarak karşımıza çıkar. Jung psikolojisinde *anima* adıyla anılan erkeğin arketipsel tamamlayıcı yarısı, İvan için aynı zamanda bir anne imgesiyle birleşir. Jung'un “anima arketipi, erkek psikolojisinde annenin imgesiyle başta iç içedir” (Jung 2009: 23) şeklindeki tespiti, İvan Gregoryeviç'in Anna Sergeyevna ile ruhsal bütünleşme sürecindeki anne görünümünü açıklamaktadır.

Bir gece İvan Grigoryeviç, rüyasında annesini görür. Rüyasında annesine seslenen ama bir türlü sesini duyuramayan İvan, Anna Sergeyevna'nın sıcaklığında teselli bulur: “Umutsuzluk içinde gözlerini açtı, yarı giyinik bir kadın üzerine doğru eğilmişti. Düşünde annesine seslenmişti ve bir kadın yanına gelmişti” (s. 136). Rüya tazelenen anne imgesiyle Anna Sergeyevna'nın bütünleştiği bu an, İvan ile Anna arasındaki ruhsal bütünleşmenin tamamen sağlanması anlamını taşır. Bütünleşmenin aracısı ise daha çok Anna Sergeyevna'nın anlattığı gerçek Sovyet uygulamalarına dayanan yaşanmış hikâyelerdir. Zira romanda *ilk aşk gecesi* vurgusuyla anlatılan bu gece boyunca Anna Sergeyevna, kendisinin de aktif rol aldığı, kitleleri yok eden Sovyet uygulamalarını anlatır, kişisel ve toplumsal tarihiyle hesaplaşır ve bu suretle ruhunu arındırarak İvan ile gerçek bir ruhsal bütünleşme gerçekleştirir. Gecenin sonunda İvan ile Anna'nın büyük bir ruhsal dönüşüm yaşamış olmalarına rağmen, dış dünyadaki rutin hayat hiçbir olağanüstü özellik göstermeden devam etmektedir. “Görüyorsun geceyi geçirdik, gün ışıyor artık, senin de benim de işe gitmek için hazırlanma zamanımız” (s. 159) ifadeleri dış dünyanın insanı aşkta bile kısıtlamaktan geri kalmayan daraltıcı etkisine vurgu yapar.

Çevre ve hayatın insanı kısıtlayıcı özelliği, Anna'nın kanser hastalığından ölmesiyle bir kez daha kendini gösterir. Bir ömür boyu süren metaforik bir tren yolculuğunun ardından gelen durağan hayat ve bu hayatın barındırdığı düşsel güzellikler, son kez hüsrarla son bulmaktadır. Ancak Anna ile yaşadığı içtenlik dolu ilişki, İvan Gregoryeviç'in *değişim ve dönüşüm* yahut *yeniden doğuş* olarak adlandırabileceğimiz bir süreci tamamlamasını sağlamıştır. Fiziksel anlamda tekrar yalnız kalan İvan Gregoryeviç, ruhsal anlamda bir erginlenme yaşamıştır. Bu erginlenmenin en önemli göstergesi ise Anna'nın hastaneye kaldırılmasının ardından İvan'ın yazmaya başladığı notlardır. Büyük bir içsel aydınlanma ve genişleme yaşayan İvan için *yazı*, daralan mekânlar etrafında geçici ilişkilerin bir göstergesi olarak simgeleşen *söz*'ün karşı değerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bir simge değer anlamı taşıyan yazı ile İvan'ın kendi ruhunu sonsuzluğa açtığını ve bu sonsuzluğa ulaşan hürriyet hissi sayesinde kendisini fiziksel olarak mahkûm eden Sovyet rejimine karşı bir zafer kazandığını söylemek mümkündür. Aynı zamanda yazıların içeriği de insanlık dışı Sovyet uygulamalarını kişisel ve toplumsal bellekten silinmemek üzere kayıt altına almaktadır. Zira Alyoşa'nın defterine yazdığı bu notlar, Anna'nın İvan'a anlattığı baskıcı

Sovyet uygulamalarının analitik bir tahlili ve daha geniş bir perspektifle bin yıllık Rusya tarihinin muhasebesi mahiyetindedir.

Ayrıca İvan'ın yazdığı notlar, metinlerarası ilişki biçimlerinden biri olan *montaj* tekniğinin romanda uygulanmasıdır. Bu uygulama, kolaj ve montaj tekniklerinin amacına uygun olarak romandaki kurgusal yapıyı zayıflatır. Zira, montaj tekniğinde “dışarıdan taşınan parçaların yeni metnin anlamını değiştirmesi, okuru yadırgatarak metnin anlam akışını kesmesi, böylece okurun kendini kurgusal dünyanın büyüüne kaptırmaması ve metin aracılığıyla yaşadığı dünyanın anlamını, gerçekliğini sorgulaması amaçlanır” (Alpaslan 2007: 20). İvan Grigoryeviç, romanda bir montaj parça halinde yer alan ve son bölümlerde romanın kurgusal yapısını zayıflatan bütün bu notları, Anna iyileşip geri geldiği zaman onunla paylaşma umuduyla kaleme alır. Bu beklenti “Anna Sergejevna da onunla anlamanın ağırlığını ve açıklığını paylaşacaktı” (s. 168) cümlesinde kendini göstermektedir. Bu cümle aynı zamanda aşkın “birlikte anlamak” ve “aynı düşüncede buluşmak” şeklinde bir ruhsal ve algısal bütünleşme olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Anna tekrar geri gelmez, kanser hastalığına yenik düşerek hayata veda eder. İvan'ın yazdığı notlar ise, toplumsal belleğe aktarılan bir miras özelliği kazanır.

Diyalektik Bir Gereklik Olarak Hürriyet

“Her Şey Geçip Gider” romanında insan hürriyetinin bütün baskıcı uygulamalara karşı yok edilemez bir karaktere sahip olduğu vurgulanır. Bireysel özgürlük; Totaliter Sovyet uygulamalarının en üst seviyede ve bireye hiçbir özgürlük alanı bırakmayan bir despotlukla uygulandığı Stalin döneminde bile, içsel boyutta yaşamaya devam etmiş ve asla tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Bizzat Stalin bile, hiçbir zaman özgürlüğü tamamen reddedememiş ve özgürlüğü yok eden uygulamaların dahi, özgürlük ve demokrasi adına yapıldığını iddia etmek zorunda kalmıştır. “Özgürlüksüz devletin her zaman özgürlük ve demokrasi adına hareket etmesi, özgürlüğün adını anmadan adım ataktan korkması özgürlüğün gücünü kanıtlıyordu. Stalin'in korktuğu pek az kişi olmuştur, fakat özgürlükten yaşamının sonuna dek hep korkmuştur, özgürlüğü öldürüp cesedinin önünde yalalaklık yapmıştır” (s. 219). Tarihin en büyük diktatörlerinden birisini bile korkutabilen özgürlük düşüncesi; bastırılabilir, sindirilebilir ancak asla tamamen yok edilemez bir içsel güçtür.

Romanda Sovyet devletinde toplumun olmadığına; çünkü toplumların özgür yakınlık ve özgür ayrılık üzerine kurulduğuna, Sovyet toplumunda ise özgür yakınlık ve özgür ayrılığın mümkün olmadığına vurgu yapılır (s. 217). Bununla birlikte; özgürlüksüz toplum nasıl özgürlük nüvesini derinlerde saklayıp geleceğe taşımaya çalışıyorsa, insanlar arasındaki ilişkilerde de onları gerçek bir toplum hâline getirebilecek gizil bir güç vardır. Sovyet rejimi insanlar arasındaki ilişkileri korku vasıtasıyla kontrol edebilmekte, minimum seviyeye indirgeyebilmekte ve güvensizlikten kaynaklanan bir iletişim kopukluğuna yol açabilmektedir. Ancak insan fitratı var oldukça; tıpkı yok edilemeyen özgürlük nüvesi gibi, bu ilişkileri tamamen öldürmesi de mümkün değildir.

İnsanın olduğu her yerde, en aza indirgenmiş olsa bile, bir *ilişki*'den söz etmek mümkündür: “İlişkinin özünde donukluk ve durağanlık değil, bir canlılık, bir hayat belirtisi, bir ilişki olanağı, dolayısıyla kişiliğe yakınlık var demektir. Bu açıdan bakıldığında, tüm evreni dolduran varlıklar içerisinde kişi olma olasılığını bütünüyle yitirmiş ya da hiç sahip olmamış olanlar yalnızca cansız doğanın varlıklarıdır” (Urhan 1998: 22). Felsefi seviyede bir yaklaşıma karşılık gelen bu ifadeler, aynı zamanda toplumsal pratikler bağlamında da geçerlidir.

Sovyet rejimi, bütün totaliter baskılara ve büyük korkuya rağmen insanların içindeki özgürlük nüvesini ve insani özü yok edememiştir. Romanın başkarakteri İvan Grigoryeviç, özgürlük nüvesini ve insani özü içinde taşıyan bir simge kişiliktir. Özgürlüğünün elinden alınmasına rağmen, özgürlüğe olan inancını hiç kaybetmemiştir. Stalin'in ölümünden sonra daha özgür bir hayatın belirtileri baş göstermeye başladığında, İvan Grigoryeviç'in bu inancının ne kadar haklı olduğu daha iyi anlaşılır.

Romanın son bölümünde İvan Grigoryeviç, bir kıyı kentinde bulunan baba evine döner. Bu kıyı kentinde denizin ruhunda uyandırdığı imgesel çağrışımlar, onu tekrar özgürlük düşüncesine götürür: “Deniz özgürlük değil, özgürlüğün benzeridir. Onun simgesidir... Eğer onu anımsatan bir şey, onun bir benzeri bile insanın içini bu kadar mutlulukla dolduruyorsa kim bilir özgürlük ne kadar güzeldir” (s232). Simgesel bir değer olarak karşımıza çıkan denizin özgürlük çağrışımları, verdiği mutluluk ve huzur duyguları; Sovyetler Birliğinin bütün despotluğuna rağmen hürriyeti ve insani özü yok edemediğini göstermektedir.

Sonuç

“Her Şey Geçip Gider” romanı, özgürlük kavramının diyalektik bir bağlamda ele alındığı bir eserdir. Sovyetler Birliği gerçekliği üzerinden ele alınan bu kavram, insanlığın en kutsal değerlerinden biri olarak ele alınır. Ancak Sovyetler Birliğinin ve özellikle Stalin'in totaliter uygulamaları bu kutsal değeri fiziksel olarak tamamen ortadan kaldırmıştır. Buna rağmen, İvan Grigoryeviç gibi kendi içinde oturmayı öğrenen ve bireylik vasıflarını asgarî düzeyde de olsa koruyabilen kişilikler, özgürlüğü içselleştirerek yaşatmayı başarabilmişlerdir.

Çin'in Yin ve Yang felsefesinin dayandığı temel düşünce; her aydınlığın içinde karanlık, her karanlığın içinde ise aydınlık bir yön bulunmasıdır. Roman da bu düşünceye paralel olarak, totaliter uygulamaların en şiddetli olduğu ve insanların gerek fiziksel gerekse zihinsel olarak esir alındığı dönemlerde bile özgürlüğün tamamen yok edilemediği/edilemeyeceği mesajını taşımaktadır. İnsan fitratı; bütün eksiklik ve zaaflarına rağmen, bu kutsal düşünceyi, bir nüve hâlinde de olsa, içinde barındırmakta ve geleceğe doğru taşımaktadır.

KAYNAKLAR

AKTULUM, Kubilay (2007), *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yay., İstanbul.

ALPASLAN, Gonca Gökçalp (2007), *Metinlerarası İlişkiler ve Gilgamiş Destanının Çağdaş Yorumları*, Multilingual Yay., İstanbul.

BACHELARD, Gaston (2008), *Uzamanın Poetikası* (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yay., İstanbul.

CAMPBELL, Joseph (2010), *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (Çev. Sabri Gürses), Kabalıcı yay., İstanbul.

FIGES, Orlando (2011), *Karanlıkta Fısıldaşanlar* (Çev. Nurettin Elhüseyni), Yapı Kredi Yay., İstanbul.

FROMM, Erich (1993), *Sevme Sanatı* (Çev. Işıtan Gündüz), Say Yay., İstanbul.

GROSSMAN, Vasili (2013), *Her Şey Geçip Gider* (Çev. Ayşe Hacıhasanoğlu), Can Yay., İstanbul.

HANÇERLİOĞLU, Orhan (1993), *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

JUNG, Carl Gustav (2009), *Dört Arketip* (Çev. Zehra Aksu Yilmazer), Metis Yay., İstanbul.

KORKMAZ, Ramazan (2004), *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, TÜRKSOY Yay., Ankara.

_____ (2007), “Romanda Mekânın Poetiği”, Edebiyat ve Dil Yazıları: Mustafa İsen’e Armağan, Grafiker Yay, İstanbul, s. 399-415.

URHAN, Veli (1998), *Kişiliğin Doğası: Kişiliklerin Karşılıklı İlişkileri*, Vadi Yay., Ankara.

XVI. YÜZYILDA ÇILDIR, POSOF VE BÜYÜK ARDAHAN SANCAKLARINDA ZEYREK TARIMI

LINSEED AGRICULTURE IN CILDIR, POSOF AND GREAT ARDAHAN DISTRICTS IN THE XVI. CENTURY

ВЫРАЩИВАНИЕ ЛЬНА В ЧИЛЬДИРСКОМ, ПОЦХОВСКОМ И БОЛЬШОМ АРДАГАНСКОМ САНДЖАКАХ В 16 ВЕКЕ.

Doğukan ÖZCAN*

ÖZ

Makalemizde XVI. yüzyılda Çıldır, Posof ve Büyük Ardağan sancaklarında zeyrek bitkisinin tarihi, faydaları, tarımı, yıllık geliri ve bezirhaneler hakkında bilgiler verilmiştir. 1595 tarihli "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan" tahrir defterine göre zeyrek tarımından elde edilen gelirin miktarı Çıldır Sancağı'nda tutarı 1008 akçe olan 126 kile, Posof Sancağı'ndan tutarı 744 akçe olan 93 kile, Büyük Ardağan Sancağı'ndan ise tutarı 120 akçe olan 15 kile olmuştur. Tahrir defterlerinde ve kanunnamelerde zeyrek tohumundan yağ alınması için kullanılan işletmeler "bezirhane" olarak tanımlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çıldır, Posof, Büyük Ardağan, Zeyrek, Bezirhane

ABSTRACT

In our article, the information about linseed-plants, national yields and profits, agriculture, benefits, and history of linseedhouse in Cıldır, Posof, and Great Ardağan Districts in the XVI. Century is given. According to "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan" cadastral record book dated 1595, income gained from linseed agriculture was 126 kile which is worth 1008 akçe in Cıldır District, 93 kile, which is worth 744 akçe in Posof District, and 15 kile which is worth 120 akçe in the Great Ardağan District. In the cadastral record books and lawbooks, factories that are used to derive oil from linseed plants' seed are named as "bezirhane".

Key Words: Cıldır, Posof, Great Ardağan, Linseed, Linseedhouse

АННОТАЦИЯ

В статье даны сведения об истории, выращивание и годового дохода льна в Чильдирском, Поцховском и Большом Ардаганском Санджаках в Чильдирской провинции. Цель нашей работы исследовать на основе «Пространном Реестра Гюрджистанского Вилаета», датируемые 1595 г. о производстве льна и о доходах маслобойниц в санджаках Чильдир, Поцхов и Большой Ардаган в провинции Чилдыр в 16 в. Согласно сведению пространного реестра в указанных санджаках годовой доход льна состоял в Чильдирском санджаке 126 киле со стоимости 1008 акче, в Поцховском санджаке 93 киле со стоимостью 744 акче и Большом Ардаганском

*Karadeniz Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü Mezunu, e-mail: hanakli_dogucan@hotmail.com

санджаке 15 киле со стоимостью 120 акче. Маслобойня в реестрах и законоположениях характеризуются как «безирхане».

Ключевые слова: Чильдир, Поцхов, Большой Ардаган, Лен, маслобойня.

1. Giriş

Türkçe Sözlük'te zeyrek, keten tohumu olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük [TDK], 1998: 2508). Zeyrek veya keten bitkisi dünyada tarımı yapılan en eski kültür bitkilerinden biri olup, bir birinden farklı iki değişik forma sahiptir. Onun temelinde hem lif hem de yağ bulunmaktadır (Tunçtür, 2007: 365). Günümüzde lif bitkisi olarak ketenin (*Linum usitatissimum*) ve yağ bitkisi olarak keten veya zeyreğin endüstride en gerekli bitki olduğu bildirilmektedir (Akın, t.y.: 3). Zeyrek (Keten) önceler dokumacılıkta kullanılmış, 10 bin yıl önce ise gıda olarak da kullanılmaktadır (Başer, 2006: 23).

Keten tarımı, Anadolu'da 2000 yılların başları kadar eskiye dayanmaktadır (Dölen, 1002: 15). Osmanlı döneminde, keten tarımında gelişmeler yaşanmış, zeyrekten mutfak için yağ alınmakta olup sabun hazırlanmakta ve silah temizlemek için gereken yağ elde edilmekteydi (Ekonomiçeskaya jizn Osmanskoy imperii, <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=449367>, 15.01.2015).

Osmanlı Devleti'nde keten kumaş hazırlanmasına önem verilmekteydi. Osmanlı keten kumaşları uluslararası sergilerde de takdire laik görülmüştür. 1855 tarihinde Osmanlı Devleti'nin de katıldığı ve Paris'te gerçekleştirilen III. Uluslararası sergide keten elbiselerin madalya kazanan ürünler arasında olması bunun bir örneğidir (Koç, 2005: 69-70). Keten kumaşlar Katip Çelebi'nin "Cihannüma"sında da söz edilmektedir (Katip Çelebi, 2013: 306).

Canik Sancağı'nda geçim kaynağı olan keten tarımı Çarşamba, Terme, Ünye ve Bafra kesimlerinde yapılmakta olup elde edilen üretim bölgenin ekonomik zenginleşmesinde katkısı olmuştur. Üretilen keten bezleri hem gemi sanayisinde hem de halkın giyim ihtiyacını karşılamaktaydı (Köse, 2011: 171).

Birinci Dünya Savaşı öncesi Şile'den Rize'ye kadar Karadeniz sahil boyunca keten kumaş ticareti vardı. Savaşın sonra bu gerilemiş ve aile ihtiyacını karşılayacak seviyeye inmiştir (Mert ve Çopur, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/f810ebd27f4dbcf_ek.pdf, 15.01.2015).

Zeyrek hem gıda hem tedavi hem de aydınlatma ve ısınma amaçlı kullanılmaktadır. Bundan alınan yağı bir diyet maddesi olarak da değerlendirebiliriz. Zeyrekten elde edilen bezir yağı günlük kullanılan çok gıdalardan daha üstündür. Onun 1-2 yemek kaşığı insan organizması için gereken maddeler kadar kaloriyi temin etmektedir.

Çağdaş araştırmacılara göre yemekte bezir yağının kullanımı beyin kanama riskini % 40 engelliyor. Onun sürekli kullanımı şeker hastalığı, ateroskleroz, kan akım sistemiyle ilgili kalp hastalıklarında, kanserin çeşit yayılmalarının önlemlerinde kullanılabilen ve birçok hastalıkların iyileşmesine yardımcı olmaktadır. Halk arasında kurt, solucan, mide ekşiliği ve çeşitli ülser hastalıklarında kullanıldığı bilinmektedir.

Son zamanlarda araştırmacılarımız Osmanlı Dönemi zeyrek tarımının incelenmesine çalışmalarında yer vermektedir. Bu konuda Selahattin Tozlu ve Ümit Kılıç'ın "Erzurum Ziraat Tarihinden Notlar: Zeyrek" (Tozlu ve Kılıç, 2011: 100-115) konulu makalesi ileriye doğru atılmış adımlardandır.

Biz de araştırmamızda, XVI. yüzyıl sonlarında Çıldır, nam-ı diğer Ahıska Eyâleti'nin Çıldır, Posof ve Büyük Ardahan sancaklarında yetiştirilen bu önemli bitki tarımını 1595 tarihli “Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan” tahrir defteri ışığında açıklığa kavuşturmaya çalıştık. Ayrıca çalışmamızda sancaklardaki bezirhaneler hakkında da bilgiler verilmiştir.

2. Çıldır, Posof, Büyük Ardahan Sancaklarında Zeyrek Tarımı, Vergileri ve Bezirhaneler

Posof, Çıldır ve Ardahan civarlarında ilk defa zeyrek tarımının yapıldığı ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Fakat 1595 tarihli tahrir defterinde Çıldır Eyâleti'nin tüm sancaklarında zeyrek tarımının yapıldığı ve vergilendirildiği kayıtlardan bilinmektedir (Cika, 1941: 22-503; Cikia, 1947: 19-516).

2.1. Çıldır Sancağı'nda Zeyrek Tarımı ve Vergileri

Tahrir Defteri'nde “zekerek” şeklinde kayıta bulunan zeyreğin Çıldır sancağı nahiye ve köylere göre kile olarak miktarı ve akçe olarak da tahrir değeri defter kayıtlarını ışığında tablo haline getirilmiştir (Tablo 4, 5, 6).

Tablo 1. Çıldır Sancağı Canbaz Nahiyesi'nin Köylere Göre Zeyrek Vergi Dökümü

Sıra No	Köyün Adı	Zeyrek (Kile)	Vergisi (akçe)	Defterin Sayfası
1 ¹	Karye-i Rabat Kale-i Çıldır	5	40	263 (258) ²
2	Karye-i Urta	5	40	264 (259)
3	Zurzna	5	40	264 (260)
4	Shvara	5	40	265 (260)
5	Karakale-Karakale	5	40	266 (261)
6	Kotamahi	5	40	266 (261)
7	Lelus	5	40	267 (262)
8	Sintsal-i Ülya	5	40	267 (262)
9	Canbaz-i Küçük	5	40	268 (263)
10	Balık Öşrü (Lelus'a Yakın Marih Nehri)	-	-	268(263)
11	Kamaroan	2	16	268 (263)
12	Çamzvaral-i Büzürg	15	120	269 (264)
13	Prut	2	16	270 (264)
14-16	Tahrir Dökümü Yok	-	-	270 (265)
17	Ağcekale	5	40	270 (265)
18	Zakarsminda	5	40	271 (266)
19	Canbaz-i Büzürg	10	80	271 (266)
20	Sintsal-i Süfla	5	40	272 (267)
21	Kevakis	12	96	273 (267)

¹ Sıra no defter kayıtlarına göre yazılmıştır.

² Önceki sayfa numaraları Osmanlıca metne, sonraki sayfalar ise Gürcü metnine aittir.

22	Mozeret	2	16	273 (268)
23	Gundushev	5	40	274 (268)
24	Sintsal-i Veset	2	16	274 (269)
25	Aragen	3	24	275 (269)
26	Helevan-i Ülya Maa Helevan-i Süfla	5	40	275 (270)
27-31	Tahrir Dökümü Yok	-	-	276 (270-271)
32	Albut Maa Mezra-i Diğer Albut	3	24	277 (270)
33-34	Tahrir Dökümü Yok	-	-	277 (271)
35	Tanburaci	2	16	277 (272)
36	Eşkun	3	24	278 (272)
37-39	Tahrir Dökümü Yok	-	-	278 (272-273)
40	Serahurta .	Zeyrek	Yok	278-279 (273)
41-43	Tahrir Dökümü Yok	-	-	279 (273)
44	Pekraşen (Çayır Arhı)	Zeyrek	Yok	279-280 (274)
45-51	Tahrir Dökümü Yok	-	-	280 (274-275)
	Toplam	126	1008	

Kilenin Çıldır Eyâlet kanunnamelerinde miktarı belli olmadığından bu eyâlet için İstanbul kilesini baz almağı doğru bulmaktayız. Zira o zamanlar İstanbul başkent idi. Bir İstanbul kilesi 25,656 kg idi (İnalıcık, 2000: 444).

Defter kayıtlarından yararlanarak düzenlediğimiz bu tabloya göre 1595 yılında Canbaz Nahiyesi'nde toplam 51 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlardan tahrir dökümü yapılan köy sayısı 27'dir. 24 vergi ünitesinin ise tam tahrir dökümü verilmemiştir. Tahrir Dökümü verilen 27 köyden 25'de zeyrek tarımı yapılmakta olup vergi miktarı 126 kiledir. Bunun da tahrir değeri 1008 akçedir. Bu veriler gereğince zeyreğin bir kilesinin değeri sekiz akçe olduğu anlaşılmaktadır. Kanunnameye göre Çıldır Eyâleti'nde beşte bir vergi (Akgündüz, 1994a: 579) alındığına göre Canbaz Nahiyesi'nde üretim 630 kileyi bulmaktadır.

Tablo 2. Çıldır Sancağı Kenarbel Nahiyesi'nin Köylere Göre Zeyrek Vergi Dökümü

Sıra No	Köyün Adı	Zeyrek (Kile)	Vergisi (akçe)	Defterin Sayfası
1	Kenarbel	5	40	282 (276)
2	Havet	10	80	282 (277)
3	Karzah-i Büzürg	20	160	283 (278)
4	Karzah-i Küçük	10	80	284 (278)
5	Mrakval	10	80	285 (279)
6	Samkaro	10	80	285 (279)
7	Oloda	5	40	286 (280)
8	Skarostav Maa Mezra-i Moğobil	20	160	287 (281)
9	Erahra	5	40	288 (282)

10 ?	5	40	288 (282)
11	Sulda	5	40	289 (282)
12	Petaşen	3	24	289 (283)
13	Çais	12	96	289 (283)
14	Erinca	5	40	290 (284)
15	Kvakis	5	40	291 (284)
16	Endokesman Maa ezra-i Sanzuat	3	24	291 (285)
17	Udabno	3	24	291 (285)
18	Hozapun	3	24	292 (286)
19	Şuatuban	5	40	292 (286)
20	Vardisuban	5	40	293 (287)
21	Tahrir Dökümü Yok			294 (287)
22	Dliv Maa Mezra-i Zatel	10	80	294 (287)
23	Dateş	5	40	294 (288)
24-33	Tahrir Dökümü Yok			295(288-289)
	Toplam	164	1312	

Defter kayıtlarından yararlanarak düzenlediğimiz bu tabloya göre 1595 yılında Kenarbel Nahiyesi'nde toplam 33 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlardan tahrir dökümü yapılan köy sayısı 22'dir. Köylerden 11'nin ise tam tahrir dökümü verilmemiştir. Tahrir Dökümü verilen 22 köyün tümünde zeyrek tarımı yapılmakta olup vergi miktarı 164 kiledir. Bunun da tahrir değeri 1312 akçedir. Kanunnameye göre Çıldır Eyâleti'nde beşte bir vergi alındığına göre (Akgündüz, 1994a: 579) Kenarbel Nahiyesi'nde üretim 820 kileyi bulmaktadır.

Kurtkalesi Nahiyesi Çıldır Sancağı'nın en küçük nahiyesidir. Defter kayıtlarından yararlanarak düzenlediğimiz bu tabloya göre 1595 yılında Kurtkalesi Nahiyesi'nde toplam 16 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlardan tahrir dökümü yapılan köy sayısı 7'dir. Dokuz köyün ise tam tahrir dökümü verilmemiştir. Tahrir Dökümü verilen yedi köyün tümünde zeyrek tarımı yapılmakta olup vergi miktarı 19 kiledir. Bunun da tahrir değeri 152 akçedir (Tablo 3).

Tablo 3. Çıldır Sancağı Kurtkalesi Nahiyesi'nin Köylere Göre Zeyrek Vergi Dökümü

Sıra No	Köyün Adı	Zeyrek (Kile)	Vergisi (akçe)	Defterin Sayfası
1	Kaftarnageb	2	16	296 (290)
2	Cocorta	2	16	297 (290)
3	Gaçian	2	16	297 (291)
4	Ratasan	3	24	298 (291)
5	Zak	5	40	298 (292)
6	Oçora	3	24	298 (292)

7	Bedris	2	16	299 (292)
8-16	Tahrir Dökümü Yok			299-300 (292-293)
	Toplam	19	152	

Kanunnameye göre Çıldır Eyâleti'nde beşte bir vergi alındığına göre Kurtkalesi Nahiyesi'nde üretim 95 kileyi bulmaktadır.

Çıldır Sancağı'nda nahiyelere göre vergisi 309 kile ve tahrir değeri 2.472 akçe olan zeyreğin üretimi 1.545 kile olmuştur (Tablo 4).

Tablo 4. Çıldır Sancağı'nda Nahiyelerine Göre Zeyrek Vergisi ve Üretimi

Sıra No	Nahiyeler	Vergi Miktarı (Kile)	Tahrir Değeri (akçe)	Üretim, kile	Defterdeki Sayfaları
1	Canbaz	126	1008	630	263-275 (258-276)
2	Kenarbel	164	1312	820	282-294 (276-288)
3	Kurt Kalesi	19	152	95	296-299 (290-292)
	Toplam	309	2.472	1.545	

2.2. Posof Sancağı'nda Zeyrek Tarımı ve Vergileri

Çıldır Eyâleti Posof Sancağı'nda tarımı yapılan zeyreğin nahije ve köylere göre kile olarak miktarı ve akçe olarak da tahrir değeri defter kayıtları ışığında tablo haline getirilmiştir (Tablo 5, 6).

Tablo 5. Posof Sancağı Güney Nahiyesi'nin Köylere Göre Zeyrek Vergi Dökümü

Sıra No	Köyün Adı	Zeyrek (kile)	Vergisi (akçe)	Defterin Sayfası
1	Poma Maa Mezra-i Çitisskaro	3	24	300 (294)
2	Varhana	5	40	301 (295)
3	Serektuban	3	24	301 (295)
4	Cilvana	Zeyrek	Yok	502 (295-296)
5	Tazlaha	Zeyrek	Yok	502 (296)
6	Diğvir-i Süfla	3	24	303 (296)
7	Tahrir Dökümü Yok			303 (297)
8	Cacuna-i Süfla	2	16	303 (297)
9	Diğvir-i Ülya	Zeyrek	Yok	304 (298)
10	Koyunder	3	24	304 (298)
11	Varzna	Zeyrek	Yok	305 (298-299)
12	Gorgisuban	2	16	305 (299)
13	Petoban-i Ülya	3	24	306 (299)
14	Şuarskal	3	24	306 (300)
15	Sinuban	3	24	307 (300)
16	Tahrir Dökümü Yok			307 (300)

17	Kvel Monastrı	3	24	307 (301)
18	Cacuna-i Ülya	3	24	308 (301)
19	Rabat Kale-i Mere	5	40	308 (302)
20	Vahla-i Ülya	3	24	309 (302)
21	Vahla-i Süfla	5	40	309 (302)
22	Ğabana	3	24	310 (303)
23	Papala	2	16	310 (303)
24	Ğvima	2	16	311 (304)
25	Çuantel	2	16	312 (305)
26	Balık Öşrü Cak Suyu			312 (305)
27	Marslatuban	5	40	312 (305)
28	Çaboria-i Süfla	3	24	313 (305)
29	Kvel	3	24	313 (306)
30	Sakala	5	40	314 (307)
31	Agara	5	40	314 (307)
32	Secav	2	16	315 (308)
33	Saihve-i Ülya	5	40	315 (308)
34	Stepansminda	Zeyrek yok		316 (308-309)
35	Zeindar	2	16	317 (309)
36	Pala-i Süfla	Zeyrek	Yok	317 (310)
37	Badela	Zeyrek	Yok	317 (310-311)
38-48	Tahrir Dökümü Yok			318-319 (311-312)
49	Petosan-i Veset	5	40	319 (312)
	Toplam	93	744	

Defter kayıtlarından yararlanarak düzenlediğimiz bu tabloya göre 1595 yılında Posof Sancağı'nın Güney Nahiyesi'nde toplam 49 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlardan tahrir dökümü yapılan köy sayısı 35'tir. 14 vergi ünitesinin ise tam tahrir dökümü verilmemiştir. Tahrir Dökümü verilen 35 köyün 28'de zeyrek tarımı yapılmakta olup vergi miktarı 93 kiledir. Bunun da tahrir değeri 744 akçedir. Tam tahrir dökümü verilen yedi köyde zeyrek tarımı yapılmamaktadır. Kanunnameye göre Çıldır Eyâleti'nde beşte bir vergi alındığına göre Güney Nahiyesi'nde üretim 465 kileyi bulmaktadır.

Tablo 6. Posof Sancağı Kuzay Nahiyesi'nin Köylere Göre Zeyrek Vergi Dökümü

Sıra No	Köyün Adı	Zeyrek (Kile)	Vergisi (akçe)	Defterin Sayfası
1	Cağışman	Zeyrek	Yok	320 (312-313)
2	Zeda Cak	Zeyrek	Yok	320-321 (313)

3	Duma ?	10	80	321 (314)
4	Cumatel	5	40	321 (314)
5	Ohtol	5	40	322 (315)
6	Samhula	5	40	322-323 (315-316)
7	Al	Zeyrek	Yok	323-324 (316)
8	Hunamis	Zeyrek	Yok	324 (317)
9	Rabat-i Cak	Zeyrek	Yok	324-325 (317)
10	Sakire	Zeyrek	Yok	325 (318)
11	Arkissihe	Zeyrek	Yok	325-326 (318)
12	Husman	Zeyrek	Yok	326 (319)
13	Kudra-i Ülya ve Süfla	Zeyrek	Yok	327 (319)
14	Çaral-i Ülya	Zeyrek	Yok	327-328 (320)
15	Rabat-i Çaral	Zeyrek	Yok	328 (320)
16	Surtskap	Zeyrek	Yok	328-329 (321)
17	Ari-la-i Ülya ve Süfla	Zeyrek	Yok	329-330 (321-322)
18	Heva	Zeyrek	Yok	330 (322)
19-24	Tahrir Dökümü Yok			330-331 (323)
25	Skaltbila	Zeyrek	Yok	331 (323-324)
26	Rabat-i Odria	Zeyrek	Yok	331-332 (324)
27	Çvanet	Zeyrek	Yok	332 (324-325)
28	Odria-i Süfla	Zeyrek	Yok	332-333 (325)
29-30	Tahrir Dökümü Yok			333 (325-326)
31	Sinuban	Zeyrek	Yok	333-334 (326)
32	Kunğal	Zeyrek	Yok	334 (326)
	Toplam	25	200	

Defter kayıtlarından yararlanarak düzenlediğimiz bu tabloya göre 1595 yılında Posof Sancağı'nın Kuzay Nahiyesi'nde toplam 32 vergi ünitesi bulunmaktadır. Bunlardan tahrir dökümü yapılan köy sayısı 24'dür. Sekiz vergi ünitesinin ise tam tahrir dökümü verilmemiştir. Tahrir Dökümü verilen 24 köyün yalnız sekizinde zeyrek tarımı yapılmakta olup vergi miktarı 25 kiledir. Bunun da tahrir değeri 200 akçedir. Tam tahrir dökümü verilen yirmi köyde zeyrek tarımı yapılmamaktadır. Kanunnameye göre Çıldır Eyâleti'nde beşte bir vergi alındığına göre Kuzay Nahiyesi'nde üretim 125 kileyi bulmaktadır.

2.3. Büyük Ardahan Sancağı'nda Zeyrek Tarımı ve Vergileri

Çıldır Eyâleti Büyük Ardahan Sancağı'nda bilinmeyen nedenlerden dolayı zeyrek tarımı yok denecek kadardır. Güney, Kuzay ve Meşe nahiyelerden oluşan sancağın yalnız Güney nahiyesinin Gura ve Revahis köylerinde zeyrek tarımı yapılmaktaydı (Tablo 7).

Tablo 7. Büyük Ardahan Sancağı'nın Zeyrek Vergi Dökümü

Sıra No	Nahiye ve Köyün Adı	Zeyrek (Kile)	Vergisi (akçe)	Defterin Sayfası
1	Güney Nahiyesi / Gura	10	80	432 (422)
2	Revahis	5	40	443 (434)
	Toplam	15	120	

Kuzay ve Meşe nahiyelerinde zeyrek tarımı yapılmamaktadır.

2.4. Çıldır, Posof ve Büyük Ardahan Sancaklarındaki Bezirhaneler

Bezirhane küçük sanayi tesislerinden olup zeyrekten bezir yağı almak için gereken işletmedir (Bekadze, 2014: 201). Gürcistan Kanunnamesi'nde bezirhaneler ve onların çalışma süreleri hakkında kayıtlarda her hangi bir bilgi yoktur. Çünkü bezirhanelerden çalışma süresine bakılmaksızın ayda 60 akçe alınmaktaydı. Bezirhane ile ilgili hükümler Harput Sancağı Kanunnamesi'nde şöyle ifade edilmiştir: "Ve bezir-hânelerin ba'zı yıl tamâm ve ba'zı altı ay ve ba'zı dahi eksik işler; cümlesinden altmışar akçe resm kayd olunmuştur. Yıl tamâm işlemez deyü sâhipleri nizâ' eylemeyüb tamâm resimlerini vermekte ta'allül eylemeyeler" (Akgündüz, 1994a: 545). Bezirhanesi olan 12 ay, 6 ay, 3 ay dahi çalışsa 60 akçe ödenmesi kanun gereği olmuştur. Bezirhanem az çalıştı diye kimse itiraz etme hakkına sahip değildiler. Buradan görüldüğü gibi, bezirhanelerin vergilendirilmesi değirmenlerden farklıdır. Bezirhanelerde hazırlanan bezir yağı ile ilgili de Gürcistan Kanunnamesi ve tahrir defterinde her hangi bir kayıtlara rastlanılmamaktadır. Fakat Basra Eyâleti Sadr-ı Suveyb Sancağı Kanunnamesi'nde bezir yağının bir veznesinden (kasasından) dört akçe alınması kanunda belirtilmiştir (Akgündüz, 1994b: 244).

Bezirhanelerin su ve hayvan gücüyle çalıştırıldıkları bilinmektedir (Tozlu ve Kılıç, 2011: 108).

Çıldır Sancağı'nda dört adet çalışır ve dört adet de harap bezirhane bulunmaktadır. Çıldır Sancağı nahiye ve köylerindeki bezirhaneler tablo 12'de belirtilmiştir (Tablo 12). Sancağın Kurt Kalesi nahiyesinde ise bezirhane bulunmamaktadır.

Tablo 8. Çıldır Sancağı Nahiye ve Köylerinde Bulunan Bezirhaneler

Nahiye Adı	Köyün Adı	Bezirhane	Vergisi	Defter Sayfası
Nahiye-i Canbaz	Urta	1	Harap	264 (259)
	Canbaz-i Büzürg	1	60	271 (2669)
Nahiye-i Kenarbel	Havet	1	60	282 (277)
	Kartsah-i Büzürg	1	Harap	283 (278)
	Mrakvali	1	Harap	285 (279)
	Skarostavi	2	120	287 (281)
	Dateş	1	Harap	295 (288)
Nahiye-i Kurtkalesi	Bezirhane yok			296-300 (290-293)
	Sancakta toplam	8	240	

Posof Sancağı'nda bir adet çalışır bezirhane olduğu defter kayıtlarından belli olmaktadır. O da Kuzay Nahiyesi'nin Çaral-i Ülya (Yukarı Çaral) köyündedir. Sancağın Güney Nahiyesi'nde bezirhane bulunmamaktadır (Tablo 13).

Tablo 9. Posof Sancağı Nahiy ve Köylerinde Bulunan Bezirhaneler

Nnahiye Adı	Köyün Adı	Bezirhane	Vergisi	Defter Sayfası
Güney Nahiyesi	Bezirhane Yok			300-319 (294-312)
Kuzay Nahiyesi	Çaral-i Ülya	1	60	327 (320)
	Sancakta Toplam	1		

Büyük Ardahan Sancağı'nda altı adet çalışır bezirhane bulunmaktadır. Bu bezirhanelerden Güney Nahiyesi'nin Pereken Rabat Kale'de iki adedi, Sanazgom Köyü'nde bir adedi, Gelazor-i Süfla (Aşağı Gelazor) Köyü'nde bir adet, Meşe Nahiyesi'nin Orçok Köyü'nde bir adet, Vel köyü'nde de bir adet bulunmaktadır (Özcan, 2014: 82-83). Meşe Nahiyesi'nin Orçok köyündeki bir adet bezirhane özel mülkiyet olup Şermadin ve Rosap'ın elindedir (Cikia, 1947: 461). Sancağın Kuzay nahiyesinde ise bezirhane bulunmamaktadır (Tablo 14).

Tablo. 10. Büyük Ardahan Sancağı Nahiy ve Köylerinde Bulunan Bezirhaneler (Özcan, 2014: 82-83)

Nahiy Adı	Köyün Adı	Bezirhane	Vergisi	Defter Sayfası
Güney	Rabat Kale-i Pereken	2	120	412 (404)
	Sanazgom	1	60	426 (417)
	Gelazor-i Süfla	1	60	440 (430)
Kuzay	Bezirhane bulunmamaktadır			449-470 (439-460)
Meşe	Orçok	1 ³	60	472 (461)
	Vel	1	60	475 (465)
	Gügübe	1	60	477 (466)
	Oruşet	1	60	480 (469)
	Sancakta toplam	8	480	

3. SONUÇ

Endüstride en gerekli bitki olan zeyrek hem lif hem de yağ bitkisi olma özelliğini taşımaktadır. Sapından lif, tohumundan ise bezir yağı elde edilmektedir. Zeyrek kalsiyum, bakır, demir, magnezyum, fosfor, potasyum, sodyum ve çinko içermektedir. Tıp ilminin gelişmediği zamanlarda bu bitkiden şifa olarak istifade etmişlerdir. Onun kansere iyi geldiğini Alman Dr. Johanna Budwig kanıtlamış, yağ diyeti olarak da 1951 yılında Nobel ödülü almıştır. Tohumundan elde edilen bezir yağında biyolojik değeri yüksek olan Omega-3, Omega-6 ve Omega 9 gibi yağ asitleri bulunmaktadır. Zeyrek lifinden hazırlanan keten giysiler mezolit dönemine, yani Milat Öncesi 4600-3200. yıllara aittir. Finikyalıların Avrupa ve Asya'yı birleştiren Hellepont (Çanakkale Boğazı) üzerindeki köprü halatlarının ketenden yapmaları da bu bitkinin o zamanki önemini artırmaktadır.

³. Bu bezirhane özel olup Şermadin ve Rosap'a aittir.

Anadolu'da zeyrek tarımı 2000 yılı öncesine dayanmaktadır. Osmanlı zamanında da zeyrek tarımı Batı Karadeniz'de ve Anadolu'nun doğusunda Erzurum ve Çıldır Eyaletlerinde yetiştirilmiştir. 1595 tarihli "Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan" tahrir defteri kayıtlarına baktığımızda Çıldır Eyaleti'nin Çıldır, Posof ve Büyük Ardahan sancaklarında zeyrek yetiştirildiğini görmüş bulunmaktayız. Bu kayıtlara göre alınan gelir Çıldır Sancağı'ndan 309 kile veya 2472 akçe, Posof Sancağı'ndan 118 kile veya 944 akçe, Büyük Ardahan Sancağı'ndan ise 15 kile veya 120 akçe alınmaktadır. Bu üç sancaktaki toplam üretim 2210 kiledir. Zeyrekten bezir yağı almak için faaliyette olan bezirhanelerin toplam sayısı 15 adet olup Çıldır sancağında sekiz, Posof sancağında bir, Büyük Ardahan sancağında ise altı adet olarak faaliyet göstermektedir.

Türkiye'de 1961 yılında 34.000 ha alanında 6.750 ton üretildiği halde 2006 yılında ekim alanı 146 ha ve üretim ise 8 ton kadar azalmıştır. Bu sebeptendir ki, zeyrek ithalatı ihracatın çok üzerinde olmuştur. Şöyle ki, 2007 yılında ithalat tutarı 9.674,965 \$ olan 24.326.883 kg, ihracat ise tutarı 13.496 \$ olan 6.894 kg olarak kayıtlardan bilinmektedir. Oysaki bu ürün gerek Ardahan'da gerekse de Anadolu'nun diğer bölgelerinde ekilirse Türkiye zeyrek ihracatçısı olan bir ülkeye dönüşebilir.

KAYNAKÇA

AKGÜNDÜZ, Ahmet: (1994a). **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri**, 7 / II. Kitap, II. Selim Devri Kanunnâmeleri, Altıncı Bölüm. Gürcistan Eyaleti Kanunnâmeleri (Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi), İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ, Ahmet: (1994a). **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**. 7//II. Kitap, II. Selim Devri Kanunnameleri. Dördüncü Bölüm. Diyârbekir Eyaleti Kanunnâmeleri (Harpurd Sancağı Kanunnâmesi); Altıncı Bölüm. Gürcistan Eyaleti Kanunnâmeleri (Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi), İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ, Ahmet: (1994b). **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**. 8//I. Kitap, III. Murad Devri Kanunnameleri. Üçüncü. Bölüm. Basra Eyaleti Kanunnameleri (Sadr-ı Suveyb Sancağı Kanunnâmesi), İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

BEKADZE, Shota (2014). "XVI. Yüzyıl Sonlarında Çıldır Eyâleti Ahıska Sancağı Çeçerek Nahiyesi'nin Sosyo-ekonomik Durumu". **Karadeniz Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, Kış 2014. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Dergisi, Yıl 6, Sayı 21, s. 191-204. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, Ardahan / Türkiye.

CİKİA, Sergey: (1941). **Gurcistanis Vilayetis Didi Davtari (Gürcistan Vilâyeti'nin Mufassal Defteri)**, II. Kitap, Tercüme, Tbilisi, Sakartvelos SSR Metsinierebata Akademiis Gamomtsemloba.

CİKİA, Sergey: (1947). **Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan**, I. Kitap, Osmanlıca Metin, Tbilisi, Gürcistan S. S. R. Cumhuriyeti Ulum Akademisi Neşriyat Evi.

DÖLEN, Emre: (1992). **Tekstil Tarihi**, Marmara Üniversitesi, Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları No: 92 / 1, İstanbul, XVI+608 s.

İNALCIK, Halil: (2000). "Ağırlıklar ve Ölçüler". Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt I: 1300-1600, İstanbul, Eren Yayıncılık.

KATİP, ÇELEBİ: (2013). **Cihannüma, I-II**, 1. Baskı, İstanbul; MEDAM (Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi).

KÖSE, Osman: (2011). “XVIII. Yüzyılda Çarşamba (Canık)” **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research**, Cilt: 4 Sayı: 19, Volume: 4, Issue: 19. Güz 2011 Fall 2011. s. 167- 175.

ÖZCAN, Doğukan: (2014). "XVI. Yüzyılda Çıldır Eyâleti Büyük Ardahan Sancağı'nda Su Değirmenleri ve Bezirhaneler". **Karadeniz Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, Kış 2014. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Dergisi, Yıl 6, Sayı 24, s. 71-87. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, Ardahan / Türkiye.

TDK. **Türkçe Sözlük:** (1998), I-II. 9. baskı, TDK Basım Evi, Ankara, haz. i. Parlatur, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Belgin Tezcan Aksu, Seyfullah Türkmen, Yaşar Yılmaz.

TOZLU, Selahattin ve KILIÇ Ümit: (2011). “Erzurum Ziraat Tarihinden Notlar: Zeyrek.” **Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, The BLACK Sea Jurnal of Social Sciens.** İlkbahar/ Spring. Yıl/Year: 3, Sayı/Number: 4. s. 100-115.

İNTERNET KAYNAKLARI

AKIN, Alihan: **T.C. İç Anadolu Ormanlık Araştırma Müdürlüğü**, Ankara (Republic of Turkey, Centre of Anatolia Forestry Reserach Directorate, Ankara). [http://web.ogm.gov.tr/birimler/merkez/odundisiurun/Dkmanlar/\(15.01.2015\)](http://web.ogm.gov.tr/birimler/merkez/odundisiurun/Dkmanlar/(15.01.2015)).

BAŞER, Hüsnü Can, “**Keten Tohumu**”, Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Eskişehir, 2006, s. 23. [http://www.khcbaser.com/turkish/Makaleler/keten/pdf \(20.01.2015\)](http://www.khcbaser.com/turkish/Makaleler/keten/pdf (20.01.2015)).

Ekonomiçeskaya jizn Osmanskoy imperii (Экономическая жизнь Османской Империи), [http://bibliofond.ru/view.aspx?id=449367 \(15.01.2015\)](http://bibliofond.ru/view.aspx?id=449367 (15.01.2015)).

KOÇ, Ercan: (2005). **19. YY'DA Osmanlı Devleti'nde Tarım**, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 69-70. [http://kybele.anadolu.edu.tr/tezler/ 2005/338594.pdf \(17.01.2015\)](http://kybele.anadolu.edu.tr/tezler/ 2005/338594.pdf (17.01.2015)).

MERT, Mehmet, OSMAN Çopur, **Lif Bitkileri Üretiminin Artırılması Olanakları**, [http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/f810ebd27f4dbcf_ek.pdf \(15.01.2015\)](http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/f810ebd27f4dbcf_ek.pdf (15.01.2015)).

TUNÇTÜR, Murat: (2007). Van Koşullarında Bazı Keten (Linum usitatissimum L.) Çesitlerinin Verim ve Bazı Verim Ögelerinin Belirlenmesi, **Tarım Bilimleri Dergisi**, 13 (4) 365-371, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, s. 365, [http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/15/175/1325.pdf. \(15.01.2015\)](http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/15/175/1325.pdf. (15.01.2015)).

(Saha Türklerinin Destanı)
NURGUN BATIR DESTANI

(Сахайский эпический сказ)
ЭПИЧЕСКИЙ СКАЗ НУРГУН БАТЫР

(The Epic of Sakha Turks)
THE EPIC OF NURGUN BATIR

Çevirenler:
Erdoğan Altınkaynak*
Aygül Bolotova Altınkaynak**

Bu metin, Manas'ın Görünen Yüzleri: Kayçılar, Akınlar, Ozanlar, Âşıklar projesi kapsamında yapmış olduğumuz derleme, araştırma gezisinde Yakutistan'ın başkenti Yakuts'da, Olonho müzesinde, çocuklar için hazırlanan filmin senaryosu olarak düzenlenen Rusça metnin Türkiye Türkçesine aktarılmış halidir.

(Dünyanın Kuruluşu)

Çok eski zamanda, Ayı Tanrısının akrabası olarak doğan Sahaların atalarının ülkesi, orta dünya kuruldu. Ezelden beri, toprak ana, doğup- batan güneşle yaprak dökken ve can verirken eğilen, eksilen, kuruyan ve suyun bolluğunda yeniden dirilen ağaçlarla kurulmuştu. Bu dünya Taş dağlarla çevrili büyük denizde sakinleşiyordu.

(Üç Soyun Savaşı)

Ayı'nın nurlu Tanrıları, üst dünyadan asıl Tanrı Yurgung Aar Toyon (Beyaz Büyük Efendi) başkanlığında kendi ezeli düşmanı Abaaslar ile, insanların ortaya çıkışına kadar birbirlerine düşman oldular. Uzun süre, mızraklarla ve göğüs göğse vuruştular ama yenilmedikleri için onlar ölümsüz oldular.

Savaş yüzünden gökyüzünün tepesi sarsıldı.

Kımıldadı Orta Dünya.

Döküldü Alt Dünya.(duraklama)

Kendi aralarında anlaşma kararı verdiler. Üst dünyanın haydutluğu için doğan Abaaslarlar, Uluutuyar Uluu Suorun Toyonla (Büyük Kibirli Kuzgun Efendi) başkanlığında, koruyucu şamanlarla, “onların cinayetinden ötürü Ayı halkının her zaman intikam alacaklarını, kurtlarla köpeklerle arkadaşça yaşayamayacaklarını” bilerek, insanların uzağına yerleştiler ve güney gökyüzüne “bulutların ters tarafa koştuğu yere” yerleştiler. (duraklama)

Arsan Duolay başkanlığındaki Abaaslar alt dünyanın “ayakları kürk tabanlı” sessiz gece soyguncuları ise, insanların onlara yetişerek intikam alacağını, Alt dünyanın karanlığında onlara erişmenin insanlar için kolay olmayacağını bildiklerinden, yağmacılık

*. Prof. Dr., Ardahan Üniversitesi, İBEF, TDE Bölümü Öğretim Üyesi.

** . Ardahan Üniversitesi, İBEF, ÇTL Bölümü öğrencisi.

ve haydutluktan sonra sığınacak yer olarak alt dünyaya yerleşme kararını aldılar” (duraklama)

Evrenin sakinleri- üç soyun çağırılan başkanları, Tanrı yazgılarının dürüstlüğünü bilerek – Odun Biis, Çingiz Haan, Dilga Toyon, bütün üç dünyanın kader hakemleriyle, yargıçlarıyla seçtiler onları, “üç dünyayı döndüren taşıyıcı dingili sarsmaya kalkışan herkesi cezalandırmaya” ant içtiler.

(Kahramanın Doğumu)(duraklama)

Üst Dünya Tanrılığının büyüğü Yuryung Aar Toyonun küçük kardeşi Ayinga Sier Toyon’un karısı Ayı Nuradıl Hotun hamile idi. Doğacak çocuk, dokuz aydan çok daha önce, annesinin karnından, kakhaha ve çığlıklarla düştü. Olonhomuzun kahramanı böyle doğuyordu.

Doğar doğmaz kendi azgın karakterini ortaya koydu: bağırıyor, ayaklarıyla ve yumruklarıyla vurarak, bütün dünyayla hesaplaşacağı tehdidinde bulunuyordu.

Kahin önceden tahmin ederek “orta dünyanın bütün yaşayanlarını, hem iyi hem kötü insanlarını, onların bütün kabilelerini külleriyle mahvet, yok et, bas, boğ dağıt!” diye şarkısını söylüyordu; yani çok önceden, gökyüzü sakininin öylesine güçlü doğduğunu, bütün dünyaları yıkabileceğini, bütün canlıları yok edebileceğini görüyordu.

Yenidoğanın saldırganlığından korunmuş Tanrılar onu, büyülü kementle beyaz katmanlı göğün kenarındaki demir dağın etrafında dolanan kasırga döngüsünde bulunan sekiz kenarlı direğe bağlamayı emrettiler.

Bu çocuk gelecekte insanların savunmacısı, Çevik Nurgun Bootur ismindeki bahadır olacaktı.

Tanrılar şu hükme karar verdiler: Bu çocuk sadece orta dünyada belaların ve felaketlerin ortaya çıkması durumunda, huzuru sağlamak ve yıkıcıların kökünü kazımak için özgürlüğüne kavuşacaktır.

(Orta Dünyaya İlk İnsanların Yerleşmesi, Sabıya Baay Hotun’un Gebeliği, Ayısıt’ı Çağırması)

Tanrılar tarafından üst dünyadan orta dünyaya gönderilen, orta dünyanın ilk insanları Saha Saarin Toyon ve onun karısı Sabıya Baay Hotun oldu. (Ayı Tanrılarının akrabaları olarak Yakutlar olonhoda kendilerini nasıl isimlendirdilerse, Ayı Aymaga’nın gelecekteki bütün kabileleri de onların ilk akrabaları olarak sayıldılar) Onları Saydılık Vadisi’nin geniş alanına yerleştirdiler.

Sabıya Baay Hotun’un doğumları başladığı zaman, Ayısıt Soyunun Tanrısına seslendi.

O zamandan beri bütün doğum yapacak kadınlar, çocuk doğurma tanrısına şarkı söyleyerek yardım ricasında bulunurlar

Loğusaların koruyucusu gökyüzünün en yakın katından toprağa beyaz kısırak suretinde indi.

(İkizlerin Doğumu ve Ayısıt’ın Hayır Duası)

Sabıya Baay Hotun, Biri erkek biri kız ikiz doğurdu. Ayısıt soyunu kabul ederek, algıs söylediler.

Doğum Tanrısı çocuklara mutluluk ve çok çocuklu olmaları dileğinde bulundu, her ikisini de isimlendirdi: Erkeğe – Kyun Diribine, kıza ise Tuyaarım Kuo.

(Ayusıt'ı Uğurlama Töreni)

Doğumdan sonra üçüncü gün Doğum Tanrısı, yeniden bürünerek beyaz kısrak donuna, beyaz bulutların üzerinde uçarak yerine döndü. Sabıya Baay Hotun, 12 kızını çağırıp, Ayusıt'ı uğurlama törenini düzenledi, büyük şölenini kurdu.

(İkizlerin Büyümesi, Abaaslar'nın Ortaya Çıkışı ve Tuyaarımı'yu Kaçırması)

Çocuklar büyüyorlardı. Kahramanca davranışlara susayan Kyun Diribine bir şarkı söylemeye başladı.

Genç pehlivan, cüretkârlıkla üst ve alt dünyanın bahadırlarına meydan okuyor, onlarla güçlerini ölçüştürmeye çağırıyordu. Bu övünmeler, onu felakete sürüklüyordu. Üç gün sonra üç başlı ejderha suretinde canavar çıkıp geldi. Başlarından birisi Abaaslar'nın ateş püsküren bahadırlarından Uot Usutaaki idi.

O (güya ona adanmış) gelini- Tuyaarım Kuo'yu talep ediyordu. Genç bahadır gibi görünerek, eğleniyor, alay ediyor, daha benim yaşıma gelmemiş - Abası bahadırı- güç ile aşık atıyor diyordu.

Kısa savaştan sonra Uot Usutaaki yeterince sert olmayan Kyun Diribine bahadırım yendi ve onun kız kardeşi Tuyaarım Kuo'yu kaçırdı.

(Kıladıkı Ebe Hotun ile Birlikte Kahraman ve Kız Kardeşinin Orta Dünyaya Yerleşmesi)

İnsanlar, toprağın sahibi Aan Alahçın Hotun'a alt dünyanın Abaas canavarlarını şikâyet ettiler. İççi Onların şikâyetlerini dikkate alarak, yardım için Yuryun Aar toyon'a yöneldi. Ve işte burada Çevik Nurgun Bootur'u serbest bırakıp orta dünyayı savunması emredildi. Asıl tanrı, Nurgun'u Kıladıkı Vadisi alanına, kız kardeşi Aytalın Kuo ile beraber bırakılmasını emretti. Ana baba ise sürekli savaşta ve seferde bulunacak olan Nurgun ile tek kızını göndermeye cesaret edemediler. Bu yüzden, onlar, kızlarıyla beraber, kendi küçük kardeşi Yuryun Uolana'yı da gönderdiler.

Gökyüzü yaşayanının büyük kızı- üst dünyanın şamanı Ayı Umsuur, özgürlüğüne kavuşmuş erkek kardeşi Nurgun'un orta dünyaya kara bir bulutla indiğini sezdi.

Büyük erkek kardeş ise, gökyüzü bahadırı Myulcyu Byoğyo, gene kara bulutta küçük kardeşleri Yuryun Uolan ve Aytalın Kuo ile beraber orta dünyaya, Kıladıkı Vadisine, onlar için inşa edilen evin olduğu yere geldi.

Ayı Umsuur vedalaşırken algıs söyleyerek onları uğurladı. O, Onlara zorda kaldıklarında yardımcı olacağına dair söz verdi.

(Kahramanın Oyunu Ve Geyik Avcılığı)

Yoldan ayrılan Nurgun Bootur kendi gücünü denemeye başladı: taşlara vuruşlarında kıvılcımlar çıkıyor, ayak patırtılarından toprak uğulduyor, fırtınalar çıkıyor, taşların büyük parçaları havalanıyor ve yağmurlar gibi düşüyordu. Doya doya, bolca oynayan genç bahadır, uykuya daldı ve deliksiz otuz gün ve gece uyudu.

Karnı acıkınca uyanan kahraman, ormanın sahibi Baay Bayanay'ı öven şarkısını söyleyerek ormana koştu. Ormanın neşeli sahibi Baay Bayanay kahramanın nazik isteğini memnuniyetle ve gururla kabul etti. Bu şarkıda o,

Ey avcılığın koruyucusu, bana vahşi hayvan hediye et!

Ormanın neşeli sahibi, ünlü Baay Bayanay, kahramanın çok nazik ricasına övünerek cevap verdi.

O “evine götürebileceği kadar av hayvanı hediye edeceğini bildirerek, lazım olduğu kadarını al, o kadarını evine taşı” dedi ve yüksek, iğne gibi zirvelerden sıçrayarak gitti. Giderken onun sadece şapkası ara sıra görünüyordu.

Nurgun, etrafına bakınırken, sanki onu savaşa çağıran, ormandan dışarı çıkan geyiği gördü.

Henüz silahı olmayan kahraman, kendi taş yumruklarıyla onun kafasına vurdu ve öldürdü.

Böylece, Nurgun’un ilk elbisesinin, geyiğin derisinden oldu. Geyiğin etini ise eve götürdü.

(Atını Ehlileştirmesi ve Kahramanın Bahadır Donanımı Yaptırmak İçin Kıtay Bahsilaan’a Gidişi)

Ertesi sabah, Nurgun, avluda, at bağlama direğine-serge’ye bağlanmış, göklerden gönderilmiş Duraa Hara adlı atı gördü. Kendine armağan edilen atı otuz günde ehlileştirdi ve onun sahibi oldu.

Daha sonra, Nurgun, at üzerinde demirci Kıtay Bahsilaana’ya doğru yol aldı; demirci onun için bahadır silahları ve demirden bahadır zırhını yaptı.

Silahlanan Nurgun Bootur şarkı ile savaş yemini etti: “Düşman Abaaslara acımak yok!”

(Kahramanın Kaçırılan Geline Gidişi)

Bir keresinde sabahleyin Nurgun Bootur şarkı ile erkek kardeşine kendi rüyasını anlattı: Yurung Uolan’ın nişanlısı Tuyaarımı Kuo gelinin ruhu beyaz turna suretinde uçarak geçti. O ağladı ve yardım istedi. Ve Yuryung Uolan kendi nişanlısını kurtarmak için derhal yola çıktı. Uzaklaşırken, göz gezdirdi ve vatanının toprağının sahibi Aan Alahçin’i gördü, O, Tuyoreh kaşığına fal açma ritüelini yapıyordu. Onun falında genç bahadırın yenileceği çıktı: kaşık obruk tarafı altta olacak şekilde üç kez yere düşmüştü.

Ağlayarak, “Yuryung Uolan üç kez ölecek ve üç kez yeniden doğacak ve nişanlısı Tuyaarım Kuo ile mutlu olacak.” Dedi.

Yuryung Uolan’ı vatan toprağının sahibi uğurladı. Vatan toprağının sahibi ona, kahramanlık gücü aşılacak için sütünü emzirtmişti.

(Kahramanın Kız Kardeşinin Kaçırılması ve Kahramanın Arsan Duolay’ı Yenişi)

Genç bahadırın gidişinden sonra ansızın, alt dünyanın üç gölgeye sahip olan Abaaslar bahadırı Yosyos Harbur sekiz ayaklı canavar suretinde geldi. O Aytalın Kuo’yu kaçırdı ve ortadan kayboldu. Nurgun Bootur, sadık atına oturup, kaçırmanın peşinden kovalamaya başladı, alt dünyaya geçti. At, ateş denizinin kıyısında duraksadı ve sahibinin sıkıca ona tutunmasını istedi, çünkü onlar şimdi ateş denizinin üzerinden uçarak geçecektiler.

Uçarak geçtikten sonra onlar saklandılar. Kaçırmanın ortaya çıkışıyla, Nurgun, Yosyoh Harbur’ın üzerinde gittiği üç kafalı sekiz bacaklı ejderhayı parçalara ayırdı, Aytalın Kuo’yu ondan aldı ve onu kıl topuna dönüştürüp kendi atının sol kulağına koydu ve onu ana vatanına gönderdi. Atına, onun ilk çağrısında gelmesini tembihledi.. Yosyoh Harbur kızı alıkoymadığı için hayıflandı, Nurgun’u öldürmekle tehdit etti.

Nurgun ve Yosyoh Harbıra'nın uzun süren savaşı başladı. Savaş sırasında onlar alt dünyayı harap ettiler. Alt dünyanın başkanı Arsan Duolay, yüksek gökyüzünün hükümdarlarına yöneldi.

O, üç gökyüzü muhafızının gönderilmesini, paralanan her iki bahadırı bağlayarak, "güneş ve ayın doğduğu yerdeki" ("gümüş dağların ardından nazlı ayın büyüdüğü, altın dağın ardından güneş çocuklarının oynadığı yerde") kutsal altın dağa gönderilmesini rica etti.

Kader hâkimlerinin hükmüne göre gökyüzü muhafızları, bahadırları çıkarttılar.

Ama orada, bahadırların savaşı tahribatı doğurdu. Üç dünya sakinlerinin yalvarmaları nedeniyle kader tanrılarında Dılga-toyon, savaşı alt dünyaya, ateş denizinden uçurum denizine, ortasında ateş denizinin dalgalarının döndüğü Yolyuyu Çorkoçoh adasına taşımayı emretti. Adada-falezde, sadece ikisi sığılabildi.

Savaştan bitkin düşen bahadırlar, kendi şaman kız kardeşlerini yardıma çağırdılar.

Nurgun'un büyük kız kardeşi, kahramanı eskisinden daha güçlü yapan ilge'yi getirdi. Alt dünyanın şamanı Itık Hahaydaan ise, cevap olarak, Yosoh Harbır'a kan pıhtısı fırlattı ve Abaaslar bahadırı da eski gücüne kavuştu. Yosoh Harbır, Nurgun'un kafasını aşağıya, denize attı, ama Ayı Umsuur onu kendi davuluyla yakaladı. Sonra kahraman alt dünyanın bahadırını aşağı attı. Itık Hahaydaan da onu davuluyla yakalamayı denedi. Fakat Nurgun'un kız kardeşi üfleterek onun zilli tefini deldi. Yosoh Harbır ateş denizine düştü ve can verdi.

Zafer kazanan Nurgun Bootur, doğan donuna girerek, uçurumdan havalandı. Ayı Umsuur ile vedalaştı ve kendi atını çağırdı. At geldi. Kahraman onun kulağındaki kıllı topa erişti. Kız kardeşi kendi kılığında karşısına çıktı. Sonra orta dünyanın koruyucusu giriş ebedi olarak tıkadı ve kız kardeşiyle ana vatanına yol aldı.

(Kahramanın Abaslara Yenilişi)

Nurgun'un küçük erkek kardeşiyle neler oldu?

Yuryung Uolan zengin bir ülkeye geldi. Lüks yurtanın yakınında onu ayı dilber kızları kımız çoronuyla karşıladı. Yol yorgunluğundan dinlenmesi için evlerine davet ettiler. Yuryung Uolan, Atının kurtadam-Abaslar kızları'nın hainliği hakkındaki uyarısını dikkate almayarak, daveti kabul etti. Doğrudan eve girdi ve onun divanına oturdu. Divan hemen ikiye parçalandı ve Yuryung Uolan uçuruma düştü. Uot Usutaaki'nin emirlerine göre yeryüzü güzellerine dönüşen Abaas kızları kahkahalarla onu derinliklere yolladılar.

Kim gelecek yardımına? Sadece sadık at.

Yuryung Uolan'ın atı gökyüzüne, sahibinin kurtarılması için seslendi.

Atın yalvarmalarında gökyüzü şamanı Ayı Umsuur kendi küçük erkek kardeşi Yuryung Uolan'ı onların tanrı babalarının altın saçlarından bükülmüş ipliği indirerek kurtardı. Güneş iplik değer değmez Yuryung Uolan canlandı. Kız kardeşinin tavsiyesiyle ipi beşkere beline doladı ve onu uçurumdan çekip çıkardılar. Büyük kız kardeş, evine geri dönmesi için onu ikna etmeye çalıştı, ama bahadır kabul etmedi ve kuyruğu çingiraklı ak turnaya dönüşüp, ateş denizi Muus Kudulu'nun üzerinde uçtu ve alt dünyaya, direk Uot Usutaaki'nin demir evine indi ve onunla savaşa girdi. Uot Usutaaki, kocaman ateş ejderhasına dönüşerek, kahramanın arkasından dolandı ve onun kanını emmeye başladı. Ama Yuryung Uolan kurtulmak amacıyla kurnazca bir teklif yaptı. Onun kız kardeşi Kıs Kıskıydaan'ı kendisine evlenmek için istedi. Abaaslar kızı çok mutlu oldu.

O şarkısında, pek çok kahraman-güveylere reddettiğini, sadece onu beklediğini söyledi. Sevinen Uot Usutaaki, Yuryung Uolan'ı serbest bıraktı.

Uot Ustaaki düğün şölenu için yiyecek aramaya gittiğinde, Yuryung Uolan Kıs Kısıkydaan'ı hileyle öldürdü ve Tuyaarım Kuo'yu serbest bırakmaya çalıştı. Ama geri dönen Uot Usutaaki Yuryung Uolan'ı kolayca alt etti.

Bahadır can çekişme şarkısını söylemeye başladı. Yuryung Uolan hısımlarıyla helalleşti ve Nurgun Bootur'u yardıma çağırıldı.

Abaaslar bahadırı onu öldürdü.

(Kahramanın, Tuyaarım Kuo'yu ve Orta Dünyanın Esir Edilen İnsanlarını Kurtarmak İçin Seferi)

Nurgun Bootur, Yosoh Harbır'ın üzerindeki zaferden sonra serbest kalan kız kardeşini alarak evine dönerken, küçük erkek kardeşinin bıraktığı savaş okunu gördü, okun sapı beyaz olana kadar kurumuş, saplandığı yerde ise yoğun kan pıhtılaşmıştı. Bahadır'ın yenilişinin bu parlak işareti olan ok çürümüş ve artık neredeyse kırılacaktı. (Eğer sefer başarılı olsaydı ok ilk halinde olacaktı) Hazin ve kızgın Nurgun, hemen yeni sefere çıktı. Kız kardeşi evde tek başına kaldı. Alt dünyanın geçidine ulaşınca, Nurgun, atını eve geri dönmesi için saldı, kendisi yola devam etti. Alt dünyaya uçarken üç kenarlı demir mızrağa döndü. Uot Usutaaki'nin dönüştüğü ateş ejderhasını delmeyi denedi. Ama düşman kaçıp kurtuldu. Mızrak ise yer altı dünyasının göbeğini boydan boya deldi, kocaman taş direklerin yarısı kum gibi döküldü.

Uot Usutaaki Nurgun'ı yok etmekle tehdit etti. Ama ateş ejderhasının bütün tehditleri boşa gitti. Her iki rakip kendi görünüşlerine döndüler. Otuz gün süren savaş kimseye üstünlük vermedi, sadece alt dünya yıkılıyordu.

Nurgun dinlenmek için otuz gün ara vermeyi teklif etti. Uot Usutaaki bu teklifi kabul etti. Onlar bu zaman içerisinde birbirine baskın yapmamaya yemin ettiler. Uot Usutaaki sızlanmalardan sonra hemen uykuya daldı. Nurgun ise Abaaslar bahadırı tarafından hapsedilen tutsakları aramaya gitti, bir kadının ağlama sesini duydu.

Tuyaarım Kuo uğruna bahadırların ve onun güveylelerinin can verdiği kendi güzelliğinden yakınıyordu.

Zindanda, Abaaslar ininde, Nurgun, zincire ve prangaya vurulmuş Tuyaarım Kuo'yu ve Kun Diribine'yi buldu.

Kun Diribine, hapsedilen bütün kırk dört ayı bahadırını serbest bırakmayı ve hepsi beraber ortak düşmanlarına baskın yapmayı teklif etti. Nurgun, buraya tutukluları serbest bırakmaya geldiğini, ama onları, zayıflıklarından dolayı güçlü düşmanlara yem etmek istemediğini söyledi. O savaşa tek devam edecekti. Sonra Abaaslarla mücadele planını açıkladı: Tuyaarım Kuo'yu, Uot Usutaaki geldiğinde, gözyaşlarıyla onu acındırıp ve onun karşısını kendi asıl görüntüsünde çıkmasını razı etmeye çalışmasını tembih etti. O zaman aniden ortaya çıkarak ona saldıracağını söyledi. Bundan sonra Nurgun aniden çiğ tanesine dönüşüp ortadan kayboldu.

30 gün sonra ateş ejderhası suretinde Uot Usutaaki geldi. Düşmanını bulamayınca endişelendi, herhangi bir tuzaktan şüpheleniyordu. Tuyaarım Kuo ağlıyarak, nişanlılarını bir kez bile kendi görüntüsünde görmediğine sitem ediyor, dönüştüğü halin onu korkuttuğunu ve onu sevmediğini söyledi. Her zaman yalnız, karanlıkta ve yalnız olarak kocasız bir ömür çürütmektense onun için en iyisi ölmektir.

Uot Usutaakı ondan böyle kelimeler duyduğu için çok sevindi, dokuz katlı zırhını çıkarıp kendi kılığını döndü. Bu sırada Nurgun Bootur aniden ortaya çıktı ve onu çatal mızrağıyla deşti, onu yendi.

Uot Usutaakı can çekişme şarkısında, Nurgun'a, bir daha vurması için yalvardı. Ama Tuyaarıma Kuo Nurgun'u durdurdu. Bunu yapmamasını, ikinci bir vuruşta Abaaslar'ın daha korkunç bir güç kazanarak canlanacağını ve sayısız felaket getireceğini söyledi.

Düşmanı yenen Nurgun Bootur, gri fareye dönüştü, Uot Usutaakı tarafından saklanan can suyunu buldu ve uzun süren uykudan sonra uyanırmış gibi Yuryun Uolan'ı canlandırdı. Sonra iki kardeş birlikte Tuyaarıma Kuo'yu ve Kun Diribine'yi zincirlerinden serbest bıraktılar. Nurgun Bootur, esir edilmiş ayı bahadıklarını buldu ve onların bağlı olduğu sihirli iplerden kurtardı. Serbest bırakılan 44 ayı bahadırı Nurgun'a onları kurtardığı için teşekkür ettiler ve onu övdüler. Ona, onun bu iyiliğine "ona olmasa bile, onun gelecek nesillerine" karşılığını vereceklerini, bu iyiliğin asla unutulmayacağını sözünü verdiler.

Serbest bırakılan bahadırlar vedalaşarak, kimi doğana, kimi kartala dönüşerek, kimi ise sadece bulutlara oturarak kendi ülkelerine döndüler. Vedalaşırken, Çevik Nurgun Bootur, Kun Diribine'ye, "üç yıl sonra Yuryun Uolan'ı onun kız kardeşi Tuyaarıma Kuo'ya karısı olmasını teklif etmesi için göndereceğini ve hısımların gelinlerin buluşması için nişan hazırlıklarına başlamalarını" söyledi.

Bu üç yıl içerisinde onlar, bütün üç dünyanın bahadıklarını davet ederek, büyük şöleni hazırlamaları gerekiyordu.

(Üç Yıl Sonra Kahramanın Tuyaarıma Kuo'yu İstemeye Gitmesi Ve Evlenmesi)

Üç yıl sonra Nurgun Bootur ile beraber Yuryung Uolan Saha Saarın toyuna ve Sabıya Baay Hotuna, Tuyaarıma Kuo'yu istemeye gittiler. Ama bu üç yıl içerisinde başka evlenecek gençler de toplandılar, yarışmalara hazırlandılar. Gelinlerin babası, kader tanrısı Dılga Toyon'un kurallarına göre, Tuyaarıma Kuo ile evlenecek kişi, göge asılı duran ve kızın ruhunun saklandığı altın kutuyu vurarak düşürecek kişidir. Yuryung Uolan, altın kutuyu okuyla kırdı, bu güzelin ona ait olduğunu ispatladı ve onunla evlenmeye hak kazandı. Bütün ayı katılımcı insanları sevindiler ve onu alkışladılar.

Ama gelinin kut-ruhunun dörte birini üst dünyanın Abaası Uot Usumu çaldı. Onu Nurgun Bootur kovaladı. Yuryung Uolan, Tuyaarıma Kuo ile evlendi ve düğün şöleninden sonra üç gün kayın pederinin evinde kalan Yuryung Uolan eşini kendi evine götürdü. Yeni evliler gitmeden önce gelinin annesi Sabıya Baay Hotun mutluluk ve saadet dileğiyle veda algısı söyledi.

(Üst Dünyanın Abaası Uot Usumu'nun Tuyaarıma Kuo'yu Kaçırması ve Tuyaarıma Kuo'nun Esarete Doğum Yapması, Çocuğun Doğum Tanrısı Ayusıt Tarafından Üvey Babasından Kurtarılması)

Yuryung Uolan karısıyla eve geldi. Dokuz gün boyunca Kıladıkı Vadisinde düğün töreni devam etti. Ama dokuzuncu gecenin sonunda üst dünyanın Abaası Uot Usumu, Tuyaarıma Kuo'yu kaçırdı.

Etrafı dağlarla çevrili olan Yuryung Uolan, başarısız aramalardan sonra aklını kaçırdı. Esir edilen Tuyaarıma Kuo ise dokuz aylık hamile idi. Kadınların hamileliği nedeniyle erkekler onlara kirli diye yaklaşmıyordu. Kaçıranların sırnaşık isteklerinden böylece kurtulmayı başardı. Uot Usumu, yiyecek aramaya giderken, dönüşte onun çocuğunu yiyeceğini söyleyerek korkuttu. Yalnız kalan kadın, şarkısıyla Ayusıt'ı çağırarak yalvardı. Doğum tanrısı Ayusıt'a, çocuğunu üvey babasından kurtarmasını diledi. Abaaslar cadı

karısı Demir Diegilikeen'in yardımıyla doğum zamanında çocuğu kaçırıp orta dünyanın kuytu yerinde onu sakladılar.

(Çocuğun Büyümesi, Ad Alması, Ebeveynlerini Arayışı)

Çocuk yalnız büyüdü, avlanarak kendine yemek buldu. Ergenleşince ana babasını aramaya çıktı. Dolaşırken, dokuz köknarda bükülmüş, dokuz yuvada oturan, dokuz peri kızını gördü. Adsız çocuk onlara yöneldi ve onlardan kendi soyunu anlatmalarını istedi.

Peri kızları onun çok acı çeken ebeveynlerini, onun yenilmez amcası Çevik Nurgun Bootur'u ve kendi ismi Oğo Tulayaah (yetim) olduğunu anlattılar.

Yolculuğunun devamında o, beyaz turnayla karşılaştı. Turna, Kıs Nurgun Bahadır'a dönüştü. Kıs Nurgun, semavi ruhlardan çocuğa bahadır atını, bahadır silahlarını ve teçhizatını vermesini diledi. Kıs, ona ana babasının ve onun güçlü amcasının alın yazısı hakkında bilgi verdi. Çocuğun amcası Nurgun'un, Kıs Nurgun'la, kendisine bir kötülük etmeden, bir an önce görüşmesi gerektiğini söylemesini istedi. Çocuk bu kadının amcasına rakip olmasına çok şaşırıldı.

(Gökyüzü Şamanlarının Yardımıyla Kahramanın Büyüden Kurtulması, Ölü Suda Kahramanın Dayanıklı Kılınması. Üst Dünya Abası Uot Usumu İle Kahramanın Mücadelesi Ve Zaferi)

Kader tanrısı Dılga Toyon'un kurallarına göre, gökyüzü şamanları fırtınayı durdurdular ve Nurgun'u uyutan büyülerden kurtardılar. Büyük savaşları kazanması ve rakipleri ile eşit güce sahip olması ve onun cesaretinin artması için, ölü suda yıkanmasının gerekli olduğunu bildirdiler.

Cehennemin çevik demir balığına dönüşerek, Nurgun ölü suda yıkandı. (Bu su büyük uçurum taşlarını bile ufalıyor)

Nurgun Bootur'un dayanıklılığın artmasından sonra derhal Tuyaarına Kuo'yu kaçırana yöneldi. Uot Usumu, Ayısıt tarafından kaçırılan çocuğu ararken uğradığı başarısızlıktan yeni kurtulmuşken, Nurgun Bootur çıka geldi. Uot Usumu'dan kardeşinin karısını istedi. Ama Uot Usuma vermek istemedi.

Savaş başladı. Savaşan bahadırlar gökyüzü Abaslar toprağına sayısız felaket getirdiler. Onların hükümdarları Uluutuyar Uлуу Suorun Toyon tanrılara şikâyetçi oldu. Tanrılar, eşit güçteki iki bahadırın savaşı kesmek ve barış içinde dağılmayı istemediklerini hesaba katarak, onlara korkunç derecede, üst dünyada gökyüzü ateş ipi "Halbas hara" ile "kanlı ağlama"ya, ateş denizin üzerinde dönen "sihirli halata" maruz kalmalarını uygulamaya karar verdiler. "Bunlardan birisi sağ kalacak ve yaşamayı hak edecek" buyruğunu verdiler.

Nurgun Bootur, doğana dönüşüp, "Halbas Hara"ya oturdu ve imtihana katlandı, sadece gücünü ve kıvraklığını değil, uğruna savaştığı şeyde de haklı olduğunu ispatladı. Uot Usumu ise bu imtihana katlanamadı ve canını verdi.

Onun kız kardeşi, şaman Abas Uot Kutaalay sihirle onun ruhunun bir parçasını kurtarabildi ve onun ile demir beşikteki kardeşini canlandırmaya çalıştı. Eğer bu gerçekleşseydi, o daha güçlü ve korkunç bir bahadır olacaktı. Ama Nurgun, kartala dönüşerek, şamanı yendi, beşiğı kırdı. Kurbağı şeklinde gelecek olan canavarın ruhunu, o beşikte öldürdü. Zaferden sonra Nurgun, yarı baygın uykuya daldı.

Bu zaman içerisinde, Oğo Tulaayah babasını buldu ve hayır duasını alarak, annesini aramaya gitti. O, annesini üst dünyada, Uot Usumu'nun ininde buldu.

Ana – Oğul birlikte bitkin düşen Nurgun Bootur’u buldular. Tuyaarına Kuo, bahadırın ağzını açıp, algışla, bahadıra güç vermesi için kendi göğsünden süt sağdı.

Oğo Tulaayah amcasına Kııs Nurgun’un sözlerini ilette. Nurgun Bootur, yeğenini uğurlayarak, bir an önce annesini ana vatanına götürmesini emretti ve ona kısmeti olarak kız Haçılan Kuo’nun olduğunu söyledi. Oğo Tulaayah kızı almaya gitmesi için acele etmesi gerekti. Üst dünyadan bahadır Timir Dıbirdaan’ın ona evlenme teklifi etmek için çoktan yola çıktığını söyledi.

(Kahramanın Kıs Nurgun’a Gidişi, Onların Arasındaki Savaş. Alt Dünya Abası Alıp Hara Büyücüsünü Yenmesi, Haan Dargıstaya’nın Kurtarılması. Üst Dünyanın Şamanları Tarafından Kıs Nurgun’un Arındırılması. Kahramanın Kıs Nurgun İle Birleşmesi)

Uot Usumu üstündeki zaferden sonra Nurgun Bootur, kendi nişanlısı Kıs Nurgun’a yöneldi. Ama Nurgun Bootur evlenmeyi değil, intikam almayı düşünüyordu. Çünkü Kıs Nurgun onun yolunu kesip, kanını dökeceği, onu alçaltacağı, onu kendi kölesi yapacağını söylemişti. Kahraman onun ülkesine geldiğinde kimseyle karşılaşmadı. Orada, kocaman kurgan ve buz evi duruyordu. Kahraman içeri girdi. Ev sahibi zırhlarını çıkarmış, uyuyordu. Nurgun Bootur onu uyandırmaya kıyamadı. Başka bir yatağa uzandı ve uyudu. Uyandığında, onu, silahlanmış olarak yanında durduğunu gördü. Onun kudreti ve güzelliği kahramanı şaşırttı. Neden onun, ona geldiği sorusuna, intikamını unutarak, evlilik teklifi etmeye geldiğini ve derhal kendine cevap vermesini istedi.

Kıs Nurgun bütün taliplerini sınıdığını ve bu zamana kadar hepsini mağlup ettiğini hatırlattı. Onunla güreş yapmayı teklif etti ve her şeyin bu mücadelenin sonucuna bağlı olduğunu söyledi. Eğer kendisi yenerse, Nurgun’a çabukça toparlanıp eli boş olarak evinin yolunu tutması gerektiğini söyledi.

Nurgun yendi. Bahadır kız, onu toprağa atarak gururunu incittiği için gücendi, tekrar savaşa çağırdı.

Nurgun Bootur nişanlısının davranışlarına şaşırdı, ona ayı insanlarını gücendirme hakkı olmadığını hatırlattı. Evlenmeye geldiği kızla o doğuşemeyeceğini söyledi ama kız inatla doğuşmek istiyordu.

Otuz gün sonra Bootur, Kıs’ı yendi ve onu toprağa attı. Ama büyü gücüne sahip olan Kıs Nurgun, dumana dönüşerek uçtu ve büyüci bahadır Alıp Hara’da himeyi arayacağını bildirip gitti. Nurgun Bootur’un ona yetişmeye çalışmasını önerdi.

Güvey derhal kendi yağız atıyla onu kovalamaya başladı. Ama katran denizi kıyısında onun sadık at duraksadı ve dile gelerek daha fazla gidemeyeceğini şarkıyla söyledi. Nurgun atı orta dünyaya salıvererek, çelik mızrağa dönüşüp denizin öbür kıyısına atladı. Kıyıya ulaştığında yaban arısına dönüşüp Abaasların inine doğru uçtu.

Alıp Hara’ya varan Kıs Nurgun, onu kovalayan ayı bahadırından onu korumasını rica etti. Örumceği andıran canavar çok sevindi. Mutlu Abaas, altı kolu ve ayağıyla dişi bahadırı kucaklayıp, koklayarak “bakır göğüslü kuşçuğu, hiçbir Nurguna bırakmayacak” diye söyledi. Kahraman, Kıs Nurgun’un davranışına çok öfkeleni ve burada Alıp Hara ile savaşa girişmeye hazırlandı. Ama bu arada nişanlısının kardeşi bahadır Haan Dargıstay’ı Alıp Hara’nın yenerek ateş batağına hapsettiğini gördü

Haan Dargıstay, Nurgundan kendini bataklıktak kurtarması için ricada bulundur. Kahraman, zorda olanlara yardım etme görevini hatırlayıp, düşmanını bırakıp doğana dönüşüp, büyük kız kardeşi Ayı Umsuur’u yardıma çağırarak hemen ateş batağına girdi. O

ateş batağını çevreleyen kanlı cehennem sisini yardı, Haan Dargıstay'ı bağlayan sihirli ipi 8 parçaya böldü ve bu dipsiz uçurumdan atlayıp, Alıp Hara ile savaşa girişti.

Kara Batak kanlı sisle Nurgun'u sardı, sihirli ip ise aniden onun bedenine sekiz kez dolandı. Nurgun Bootur, kız kardeşi gökyüzü şamanı Ayı Umsuur'un göz ışıklarıyla oluşmuş iki sağlam ipi tutarak, kendisini saran sihirli ipi parçaladı ve katı toprağa atladı. İki bahadır Alıp Hara'yı çabucak yendiler. Onlar sevindiler.

Onların mutluluğuna sadece Kıs Nurgun katılmadı. Nurgun'un onu nasıl alçalttığını unutamıyordu. Nurgun Bootur, Kıs Nurgun'un Alıp Hara'ya rica etmeye gelmesine çok kızgındı. Kıs Nurgun, Nurgun Bootur'un kendisine kızgınlığını anlamıyordu.. Erkek kardeşinin konuşmasına rağmen Nurgun Bootur'a kılıcını salladı ama kılıç Nurgun Bootur'a ulaşmadan büyük bir taşa değdi. Kılıç taşı toz etti. Onun kılıcının gücünden gök gürültülü kanlı alevler çıkıyor, gökyüzünde kudretli şimşekler çakıyor, gürültüler kopuyordu. Güvey ve gelin dinlenmeden otuz gün boyunca vuruştular.

Alt ve üst dünyanın hem insanları hem hâkimleri Asıl tanrı Yuryung Aar Toyon'a güvey ve dik başlı gelini şikayet ettiler. Orta dünyanın insanları onları kötülükten ve felaketten kurtarmaya tahsis edilen kişinin tahribi ve yıkımı getirdiğinden ötürü öfkelenmişlerdi. Orta dünyanın yaşlıları, evlenmek yerine güveyle savaşan ve toprağa yıkım getiren Kıs Nurgun'u suçlu saydılar.

Yuryung Aar Toyon, gökyüzünün altı ak şamanına, güveyi ve gelini birbirinden ayırmayı ve dik başlı gelini temizleme ayinini gerçekleştirmeyi emretti. Ateş üzerinde dokuz kuyruklu demir çubuğun dövülmesiyle, Kıs Nurgun'un bedenine girmiş savaşçı ruhunu temizlediler. Kıs Nurgun'un temizlenmesinde bedeninden, kanından çıkan kurtlar ve yılanlar ateşe düşüyorlardı. Ondandır gökyüzü şamanları Kıs Nurgun'u ilahi su ile dirilttiler.

Onun savaşçı ruhundan arınmış kanı ve bedeni, barış kılığında, çok daha güzel oldu. Ayı Umsuur şamanı, Haan Dargıstay ve Aytalın Kuo'nun evleneceklerini herkese haber verdiler.

(Oğö Tulaayah'ın Haaçılan Kuo'ya gidiş, Nurgun Bootur ile Kıs Nurgun'un Oğö Tulaayah'ı ve Haaçılan Kuo'nun kardeşlerini Abaaslar Bahadırı Timir Dıbirdaan Kurtarışı)

Oğö Tulaayah, ana - babasından hayır dua alarak, Haaçılan Kuo ile evlenmeye gitmişti. Yolda rakibi Timir Dıbirdaan ile karşılaştı. Başlanan savaşta Timir Dıbirdaan, Oğö Tulaayah'ı yendi. Oğö Tulaayah tarafından yardıma çağrılan iki genç bahadır(Haaçılan Kuo'nun kardeşleri) da yenildiler.

Bu sefer Oğö Tulaayah, amcası Nurgun Bootur'u yardıma çağırıldı.

Yardıma Çevik Nurgun Bootur ve Kıs Nurgun geldiler.

Onlar çabucak Timir Dıbirdaan'ı mağlup ettiler ve öldürdüler.

Abaaslar üzerindeki zaferden sonra Oğö Tulaayah gelinin erkek kardeşleri genç bahadırlarla, kendine ayrılan Haaçılan Kuo'yu istemeye gitti. Nurgun Bootur nişanlısı Kıs Nurgun'la, gene Aytalın Kuo güveyi Haan Dargıstay ile evlerine döndüler.

Nurgun Bootur'un mülküne geldiler.

Kutladılar iki düğünü onlar,

Kutladılar emsali görülmemiş şöleni...

Öylesine bereketli,
Orta dünyada,
Her türlü üstün yeteneğin bol olduğu,
Sarsılmaz gelecek verildi.
İyi geçinen aile ile çevrelendi.
Mutlu yaşadıklarını söylüyorlar.
Saha halkının koruyucusu
Güçlü bahadır
Nurgun Bootur!

KIRGIZ ŞAMANI (BAKŞI) (1920’li Yıllar)¹

КЫРГЫЗСКИЙ ШАМАН (БАКШЫ) В 20-е годы XX века

KYRGYZ SHAMAN (BAKSHI) (20-ies of XX century)

İmel MOLDOBAEV*
(Aktaran: Abdrasul İSAKOV*)

ÖZ

Meşhur Manas araştırmacısı, merhum İmel Moldobaev’in Kırgız Şamanizm’i üzerine kaleme aldığı bu makalesi, neşredilmesinden on yıldan fazla vakit geçse de, alanında yapılmış önemli bir çalışmadır. Makalede, Kırgızların ünlü ozan-aydını Togolok Moldo’nun Kırgız şamanlarıyla görüşerek yazıp bıraktığı ve daha önce yayımlanmamış notları irdelenerek Kırgız Şamanları, yapılan ayinler ve Kırgız şamanizmi hakkında yapılan çalışmalar anlatılıyor.

Anahtar kelimeler: Kırgız şamanı, Bahşı, Togolok Moldo.

АННОТАЦИЯ

Данная научная статья, написанная известным манасоведом И. Молдобаевым и опубликованная более десять лет назад, является одной из значительных работ в своей области. В статье рассматриваются неопубликованные записки известного кыргызского акына-писменника Тоголока Молдо и излагаются исследования о кыргызских шаманах, об их обрядах и ритуалах.

Ключевые слова: кыргызский шаман, бакшы, Тоголок Молдо.

ABSTRACT

Even though it has been decades since the study was written by famous Manas researcher, the late İmel Moldobaev on Kyrgyz Shamanism, it has remained an important study in its field. This article deals with Kyrgyz Shamans, rites performed and works made on Kyrgyz shamanism upon examining notes written and not issued by the famous poet – scholar Togolok Moldo of the Kyrgyz on the basis of his meetings with Kyrgyz shamans.

Keywords: Kyrgyz shaman, bahshi, Togolok Moldo.

Kırgız şamanlığı ile ilgili ilk bilgiler IX-XII. yüzyıl Arap ve Fars müelliflerinin eserlerinde; Ebu Dulaf, Gerdizi, el-Marvazi ve “Hudud al-‘Alam” eserinin yazarında bulunuyor (Karayev, 1968: 95-97). Örneğin, el-Marvazi, Kırgızlar hakkında bahsederken,

¹ Bu makale, Orta Asya Etnografya Mecmuası’nda yayımlanmıştır (Среднеазиатский этнографический сборник. Вып. IV. Москва, 2001. С. 232-237).

* Merhum Prof. Dr. İmel Moldobaev (1942-2005) Manas Destanı ve Kırgız folkloru üzerinde uzman, değerli bilim adamıydı.

* Dr. Ankara. E-mail: rasulaali@gmail.com

onlarda “faginun” adında kimselerin olduğunu, ritüel müzik çalınırken onların kendilerinden geçtiklerini, daha sonra kendilerine geldiklerinde kehanette bulduklarını belirtir (Sharaf al-Zaman, 1942: 19). Yedi yüz yıl sonra, Çohan Valihanov, Kırgız şamanlarının çeşitli görevlerini Kazak şamanlığıyla ilişkilendirerek bildirir (Valihanov, 1985: 54, 60, 64). P. P. Semenov Tyan-Şanskiy, Kırgız şamanlarında zilli telin mevcudiyeti hakkında kısa ama değerli bilgiler vermiştir (Semenov, 1946: 195). Kırgız ve Kazak şamanları hakkında ayrıntılı bilgileri ilk defa F. V. Poyarkov’dan öğrenmekteyiz (Polyarkov, 1891; 1894; 1900: 1-42). N. Korjenevskiy’in kısa makalesinde Alay vadisinde yaşayan Kırgız şamanının “Şaman oyunları” hakkında bilgiler mevcuttur (Korjenevskiy, 1913).

Sovyet devrinde ilk defa Kırgız şamanı hakkında, daha doğrusu yaşlı şamanla buluşması ve onun hikâyesini S. İ. İlyasov kısa yazılarında yazmıştır (İlyasov, 1945: 181-184). S. A. Abramzon ilk kez Kırgız şamanlığının doğasını, şamanlık istidatının elde edilmesini incelemeye çalışmıştır (Abramzon, 1958: 143-150). G. G. Nurov’un yayımlanmamış çalışmasında Kırgız şamanının tedavi yöntemleri hakkında bilgiler, halk hekimliliği incelemeleri ile ilişkilendirilerek verilmiştir (Nurov, 1638). Filozof B. Amanaliyev’in Kırgızların İslam öncesi devrindeki inançları hakkındaki çalışmasında, şamanlık ile ilgili birkaç genel düşünce bildirilmiştir (Amanaliyev, 1967).

Kırgız şamanlığı ayrıntılı bir şekilde T. Bayaliyeva tarafından incelenmiştir. Onun “İslam Öncesi Kırgızlarda İnanç ve Onun Kalıntıları” adlı kitabında, Şaman kültürü hakkında ayrı bölüm mevcut olup, saha çalışmalarında elde edilen bilgileri bu bölümde yaygın biçimde kullanmıştır (Bayaliyeva, 1972: 117-148).

Kuzey Kırgızistan’da birlikte yaptığımız kısa dönemlik saha çalışmalarında elde edilen bilgileri, V. N. Basilov, “Orta Asya ve Kazakistan Halklarında Şamanlık” adlı kitabında kullanmıştır (Basilov, 1992: 161-165). Kırgız kökenli Çin tarihçisi Anvar Baytur, “Kırgız Tarihi Hakkında Dersler” adlı eserinde, kısaca şamanlığın Yenisey Kırgızları’nın dini olarak bahseder (Baytur, 1992: 121-122). Bu makale yazarının da Manas Destanı’nda geçen şaman folklorik bilgileri hakkında çalışması bulunuyor (Moldobayev, 1992: 83-84; 1995: 235-248).

Yukarıda görüldüğü gibi, meselenin historiyoğrafisi muhtevalı değil. T. Bayaliyeva’nın çalışmasını hesaba katmazsak (kitapta bölüm), Kırgız şamanlığı ile ilgili şimdiye kadar yapılmış ayrıntılı çalışma bulunmuyor. Üstelik konuyla ilgili yazı yazarlardan hiçbiri Kırgız şamanının ritüelinin tamamına katılmamıştı. Bununla ilgili, devrim öncesi (1917) ozan-yazarlarından Togolok Moldo’nun (1860-1942) Kırgız bahşıları² hakkında yazıp bıraktığı yayımlanmamış çalışması dikkate değerdir. Ayrıca o, Manas Destanı’nı söyleyen bir “Manasçı” idi. Kendisinin 98703 mısradan oluşan Manas, Semetey, Seytek üçlemesini 1923-1941 yılları arasında kâğıda dökmüştü. Togolok Moldo, folklor uzmanı olarak da tanınmıştı. Şaman özdeyişlerinin de içinde bulunduğu bütün folklor türlerini çok iyi biliyordu. O, zamanında folklor materyalleriyle birlikte, Kırgız şamanlığı hakkında da bilgiler toplamıştı. 1929 yılında Toguz Toro ilçesinde bulunan Togolok Moldo, üç bahşı ile görüşmüş (Borbu Bahşı, Şatan Bahşı ve Çıngış Bahşı’nın oğlu Balta Bahşı) ve azımsanamayacak kadar bilgi toplamıştır.

Şunu da belirtmeliyiz ki, S. Abramzon da 1946 yılında Borbu (Bahşı) Şıgayev ile görüşmüştür. O, Kırgız şamanlığı hakkında kaleme aldığı makalesinde: “1946 yılında

² Kırgızlarda şamanlara “bahşı” derler. Makalede bundan sonra şaman yerine bahşı terimi kullanılacaktır. (Çev.)

gerçekleştirdiğimiz SSCB Bilimler Akademisi Etnografya Enstitüsü ve SSCB Akademisi Kırgız Şubesi'nin Tanrı Dağları Etnografya Gezisi'nde eski tabib-şamanlar (bahşı) Borbu Şıgayev (Kulanak ilçesi Çon Arık kolhozu) ve Abdullabek Mongoşev (Toguz Toro ilçesi Koş Bulak kolhozu) ile görüşme ve sohbet etme fırsatımız oldu. Onların bildirdikleri bu çalışmamızın temelini oluşturmaktadır." (Abramzon, 1958: 143) diyor. Yalnız, Abramzon Borbu Bahşı ile görüştüğünde, o artık şamanlık yapmıyordu. Onun için Togolok Moldo'nun 1929 yılında Şatan Bahşı'nın şaman törenine katıldığında gördüklerini aşağıda kısaca anlatacağız.

Togolok Moldo, 1929 yılının Haziran ayında Tala Bulak köyünde yaşayan Şatan Bahşı'ya gittiğini, Bahşı'nın ruhsal hastalığı bulunan Celden adında birini tedavi etmeye hazırlanmakta olduğunu anlatarak hikâyesine başlar. Bahşı, Sovyet iktidarının kendisini hapse atacağından korktuğu için bu tür davetlere icap etmediğini bildirir. Fakat bu hastaya kıyamadığını, tehlikeyi göze alarak tedavi etme kararı aldığını açıklar. Togolok Moldo da, bu seansı gözlemek için katılmak istediğini belirtir. Şatan Bahşı izin verir; ama temizlenmesini ister. Şaman kendisi de abdest alır. Bu tabî, İslam'ın etkisiyledir ki, inananların tören ayinlerini temiz şekilde gerçekleştirmeleri şarttır. Yeri gelmişken belirtmemiz lazım, ünlü etnograf-araştırmacıların fikirlerince, Orta Asya ve Kazakistan halklarının şamanlığı genel olarak islamaşmıştır (Basilov, 1991).

Seans çadırda başladı. Bahşı kafasını beyaz eşarpla sardı, ayakkabısını çıkardı, ellerini sıvadı, belini at kılından yapılmış kementle kuşadı ve ayin yapmaya koyuldu. Birkaç kişiye de (Togolok Moldo'nun fikrinde, bunlar galiba üstüne başına iyi bakan, temiz kimselerdi-Moldobayev) ayini izlemeye izin verdi. Bir çoğuna da izin vermedi, çünkü onlar katılsalardı Bahşı'nın ruhlarını (perişte) kaçıracaklarmış. Sonra iki yere mum yakılarak konuldu. Kopuzunu eline alıp gözlerini semaya dikerek oynamaya başladı. Mumlar çadırı aydınlattı. Bahşı bundan memnundu. Sonra o, mumun külünden biraz alıp hastanın dudaklarına sürdü. Tekrar kopuzunu oynamaya ve kendi cinlerini (çımın) şiirsel biçimde çağırmaya başladı. (76 satır- Moldobayev).

Şaman böylece şarkı söyleyerek seansına devam etti. Her şeyin olduğu gibi açık şekilde anlaşılması için Şatan Bahşı'nın söylediklerinin tamamını aktarıyoruz:

Çaşımda kaldıñ, dubana,
Canımdı kıldıñ ubara.
On çaşa kıldıñ dubana,
Özümdü kıldıñ ubara.
Perişteler bel baylap,
Şaytandı kelip kubala,
Adamga şaytan kas eken,
Azgırğan işke maş eken.
Tilegenim keldibi,
Tilekti kuday berdibi.
Suraganım keldibi,
Suraktı kuday berdibi?
Perden medet bolboso,
Mında kelip ne kılam?
Perište cardam bolboso,
Körüm körüp ne kılam?
Perilerim kaydasıñ?
Perište maga paydasıñ.

Gençken kaldın divane,
Beni boşuna koşturdun.
On yaşımda divane yaptın,
Kendimi boşuna koşturdun.
Melekler gayretle gelip,
Şeytanı gelip kovun,
İnsana şeytan düşmanmış,
Yoldan çıkarmaya ustaymış.
Dilediğim geldi mi,
Allah dilediğimi verdi mi.
Sorduğum (şey) geldi mi,
Allah sorduğumu verdi mi?
İlahtan medet olmazsa,
Buraya gelip ne yapacağım?
Melekten yardım olmazsa,
Göre göre ne yapabilirim?
Meleklerim neredesiniz?
Melek bana yardımcısın.

Kayıptarım kaydasıñ?
 Kara cin mağa paydasıñ.
 Kara tuulu kan kelip,
 Kayıptan kança can kelsin.
 Calgız örköç kara nar,
 Aytiluu kara lek kelsin.
 Kızıl çaar at mingen,
 Kıl kuyrugun şart küygön
 Kızıl çiykil çaş bala
 Kılçıldagan dubana
 Bir sap bolup boloor kün.
 Köz aldımda körüngün,
 Altın müyüz sur kayıp.
 İş ketpesin ulgayıp,
 Bir sap bolup bölüngön
 Köz aldıma körüngün.
 Acadaar ak cılan,
 Arbar keziñ uşul çak
 Kırk emçektüü ker taygan.
 Coyloy turgan kezegiñ
 İleşken ildet ketpedi,
 Koyboy turgan kezegiñ.
 Çubar attuu dubanam.
 Dubanam saga kubanam,
 El başkargan dubanam,
 Erligiñe kubanam.
 Kabardı katuu salarsıñ-
 Kalıktı cıynap alarsıñ.-
 Altın selde başında
 Ak kayıptar kaşında.
 Zikir kılıp dem salgan,
 Dem salganda em salgan,
 Eşender kelbey kalbasın.
 Eliñdi kудay calgasın.
 Colbors minip çamingan,
 Coonu körsö kamıngan,
 Baatırlar kelbey kalbasın
 Bariñdi kудay calgasın
 Kañıldığın karmatıp,
 Kara lek kelbey kalbasın.
 Kalkıñdi kудay calgasın,
 Ayarlığın karmatıp,
 Añkayıp kelbey kalbasın,
 Aylıñdi kудay calgasın.
 Azizdigin karmatıp,
 Ak cılan kelbey kalbasın,
 Maksatıña cetkirip,
 Biriñdi kудay calgasın.

Ruhlarım neredesiniz?
 Kara cin bana faydalısın.
 Siyah bayraklı Han gelip,
 Ruhlar dünyasından bir çok can gelsin.
 Tek hörgüçlü siyah deve,
 Meşhur siyah deve gelsin.
 Al, alaca at binen,
 At kuyruğun düğmelemiş,
 Kırmızı yüzlü genç oğlan
 Tir tir titreyen divane
 Bir sıraya dizilen günde.
 Gözümün önüne geliverdin,
 Altın boynuzlu ruh.
 İşi fazla uzatmayalım,
 Bir sırada bölünen
 Göz önümde görünen.
 Ejderha beyaz yılan,
 Büyülemek zamanın geldi
 Kırk memeli zağar köpek.
 Yelme zamanın geldi
 Yapışan dert gitmedi
 Temizlemen gereken zamandır
 Çubar adlı divanem.
 Divanem sana sevinirim,
 Halk yöneten divanem,
 Erligiñe sevinirim.
 Haberi debdebeli yaparsın-
 Halkı bir araya toplarsın
 Altın sarık başında (kafanda),
 Beyaz ruhlar kaşında.
 Zikir çalıp dua okuyan,
 Dua okuduğunda iyileştiren,
 Şeyhler gelmeden kalmasın.
 Halkını Allah bağışlasın.
 Kaplan binip atılan,
 Düşman gördüğünde hazırlanan,
 Bahadırlar gelmeden kalmasın
 Herkesi Allah bağışlasın
 İpinden (lagar at?) tutturup
 Kara deve gelmeden kalmasın.
 Halkı Allah bağışlasın,
 Basiretliliğini gösterip,
 Baştan başa gelmeden kalmasın,
 Köyünü Allah bağışlasın.
 Azizliğini gösterip,
 Beyaz yılan gelmeden kalmasın,
 Dileğine ulaştırıp,
 Allah birisini bağışlasın.

Temirden taşı moynunda,
Temirden çokmor kolunda,
Tespe tartıp aldalap,
Bir kудaydın colunda,
Şaanın, uulu Şaaperim,
Döönün uulu döö perim,
Biri da kelbey kalbasın,
Perilerdi kuday calgasın.

Demirden taşı boynunda.
Demirden topuz elinde,
Tebih çekip Allaha yalvarıp,
Bir Allah'ın yolunda,
Şeyhin oğlu şeyh ferişte,
Devin oğlu dev ferişte,
Herkes gelsin,
Melekleri Allah bağışlasın.

Bu sözlerle o, gözlerini bir açıp bir kapatarak oturdu ve kendi ruhlarını (çımın) çağırıyordu. Birden bağırarak yerinden fırladı. “Kov-kov”, “bağla-bağla” diyerek çadırdaki bulunanlardan dediklerini tekrar etmelerini istedi, onlar da Bahşı'nın isteklerini usluca gerine getirdiler.

Seans başınan beri ocakta ateş yanıyordu ve bir kadının kınırağı³ ateşe bırakılmıştı. Bahşı ateşten kızgın kınırağı çıkardı, onun bir tarafını üç kere yaladı ve tekrar ateşe attı. Sonra sol eliyle hastanın tepesinden tuttu, çimdikledi, silkeledi ve kafasının üstünden atladı. Daha sonra bağırma ve çadır içinde şu sözleri söyleyerek koşmaya başladı: “Ruhlar (kayıp) geldiler. Onlar büyü yolundalar. Dillerini gösteriyorlar. İşte güçlü tek hörgüçlü deve (kara lek), iş bitti”. Söyleyin: “Aygır-aygır”. Biz “aygır-aygır” diye bağırma başladı. Bahşı hastayı şu sözlerle ezmeye ve yuvarlamaya başladı:

Kırk emçektüü ker taygan,
Kıdırata coylogun,
Coyloboy cerdi koybogun,
Cabıkta catıp albasın,
Çabsarda bekıp kalbasın.

Kırk memeli zağar köpek,
Her yerde yelin,
Yelmeden kalmayın,
Kapalı yerde gizlenip kalmayın,
Çabsarda? Kapalı kalmasın,

Bu sözlerle Bahşı kamçıyla çadırdaki bütün eşyaları dövmeye, köpek gibi koklamaya, koşuşmaya, bütün köşeleri yoklamaya başladı. Ve ansızın;

Eşen keldi el şaylap,
Çeçen keldi bel baylap.

Şeyh geldi halk tarafından seçilip,
Söz ustası geldi umutlanıp.

diyerek hastaya yaklaştı ve dua etti, onun ağzına tükürdü.

Sonra hastanın sağ elini tuttu, kendine çekerek bütün parmaklarını ovaladı. Aynı şeyi sol eli için de yaptı. Daha sonra hastanı yatağından kaldırdı. Üç kere ateşle temizledi ve çadırdaki başka bir yerde ayakta bekletti. Hastanın silkinmesini ve şamanın yaptıklarına rıza göstermesini istedi. Yazarın yazdığına göre, hasta ertesi gün tam olarak iyileşmiştir.

Togolok Moldo daha sonra, şamandan anlamadığı şeyleri sormaya karar verdiğini söyler. Örneğin, “kov-kov”, “bağla-bağla” bağırmaalarının ne anlama geldiğini, keçi, yılan, deveyi neden taklit ettiğini, köpek gibi neden havladığını, kızgın demiri yalaması vs. sorulara Şatan şöyle cevap vermiştir: “Kov”, “bağla” diyerek ben kendi ruhlarımı çağırıyordum. Onlar geldiler ve ben onlara “kov”, “bağla” sözleriyle yardım ettim. Kızgın demiri yaladığımda ateş melekleri (ot perileri) geldiler ve savaşmaya başladılar. Keçiye taklit ettiğimde gevişgetiren hayvanların ruhları keçi görünüşünde geldiler. Onlara da yardım ettim. Yılan gibi ıslık çaldığımda yılan benzeyen ruhlar (cılan öndüü cinder) geldiler. Onlar savaşa başladığında ben “aygır” diye bağırarak onlara yardım ettim. Tek hörgüçlü güçlü deve geldi ve düşmanı ezmeye ve dövmeye başladı. Ben de döverek ona

³ Kınırak- keçe kesmede kullanılan iki ağızlı bıçak. (Çev.)

yardım ettim. Kırk memeli zağar köpek geldiğinde ve gizlenenleri bulmaya başladığında ise ben de köşe bucağı aramaya ve köşeleri koklamaya başladım. Sonunda, ben yardıma şeyhleri ve söz ustalarını davet ettim ve onlar dua ettiler. Hastanın ateşle temizlenmesini ve silkilenmesini buyurdular. Ayrıca hastanın sevinmesini ve temizlenmeden memnun kalmasını söylediler. Bütün bu ruhlar kendi görevlerini yerine getirdiler. Hastaya düşman ruhları kovdular ve hapse atıldılar. Ben burada fazla bir şey yapmadım. Sadece onların emirlerini yerine getirdim.”

Seans sonunda Şatan Bahşı ev sahibinin genç keçiyi (bir kar eçki) kurban etmesini istedi. Keçinin derisinden bir tuluk yaptı ve oraya keçinin bütün yenilemeyecek şeylerini; kan, dışkılar vs. koydu. Keçi etini pişirmesini ve halka dağıtmasını söyledi. Keçi kemiklerini de tuluğa doldurdular. Ayrıca iki tane kukla: bir erkek ve dişi yapmasını ve onları da çuvala koymasını buyurdu. Sonra, çuvalın ağzını iyice kapatıp, bir kişinin atına binmesini, çuvalı nehre götürmesini, tuluğu nehre atmasını ve geriye dönüp bakmadan gelmesini istedi. Bütün bunlar yapıldıktan sonra Togolok Moldo Bahşı’dan neden keçiyi canlı olarak kendisiyle beraber evine götürmeden etini halka dağıttığını sorar. Onun bu son sorusuna Bahşı şöyle cevap verir: “Bu bahşının vicdanına kalmış bir şeydir. Bazı bahşılar kendilerini tutamazlar ve suistimal ederler. Ben de onları örnek alırsam, benim ruhlarımın beni dinlememeleri mümkün. Ruhlar temiz insanları tercih ederler” (Togolok Moldo, 1638, 1-12).

Buradan şunu söyleyebiliriz, Togolok Moldo’nun bu izlenimleri Kırgız şamanlığının doğasını ve faaliyetlerini incelemek için iyi bir kaynaktır. Metinden Kırgız şamanlığıyla ilgili zengin terminoloji bulabiliriz. Bizce, Kırgız şamanlığı, Sibiryaya ve Orta Asya şamanlıkları ortasında bir yerde bulunuyor. Yalnız Kırgız şamanlığının kökü bizi Sibiryaya’ya götürür. Örneğin, Orta Asya ve Kazakistan bölgelerinde sadece Kırgız şamanları beyaz ve kara olarak ayrılırlar. Togolok Moldo ziyaret eden üç şamandan biri beyaz ile kara bahşı arasındaki farkı net olarak açıklıyor. Sibiryaya halklarından Sahalar, Buryatlar ve Tuvalılar beyaz ve kara şaman türlerini biliyorlar. Ayrıca, sadece Saha dilinde “oyun” terimi korunmuştur. Sahalar bu terimle şamanı kastederken, Kırgız şamanlığında “oyun” bahşının ayinine deniliyor. Genelde “oyun” sözü bahşı sözüyle birlikte “bahşı oynotuu” şeklinde kullanılır.

Kırgız şamanlığını Orta Asya bölgesine çeken öncelikle bunun İslamlaşması, İslamî terimlerin sıkça kullanılmasıdır. Bahşılardan bazı sıfatları da bölgedeki halklarla benzerlik gösteriyor. Bu da doğal bir şeydir; çünkü Kırgızlar en az 5-6 yüzyıldan beri Orta Asya halklarının içinde yaşıyorlar. Belirtmeliyiz ki İslam, İslam öncesi birçok kültü de içinde barındırmaktadır. Bunu Şatan Bahşı’nın “Şaman oyunundan”, hastayı ateşle temizlemesinden görebiliriz. Kırgızlar şimdiye kadar cetlerinin ateşe olan hürmetini yaşatmaktadırlar. Küle basmak, ateşe işlemek gibi şeyler yasaktır. Çağdaştırılmış şekliyle yeni gelen gelini ateşe (eve) tanıma (otko kirgizüü) geleneği günümüze kadar gelmiştir.

Ünlü ozan yazar Togolok Moldo’nun el yazması, Kırgız şamanlığı hakkında gözümüzün önünde bazı şeylerin canlanmasını sağlamaktadır. Bunu diyebilmemizin sebebi, onun bizzat 1929 yılında bahşı ayinine katılması ve vakayı yerinde analiz etmiş, kayda geçirmiş olmasıdır. Bu bilgilerin değerinin bir kat daha artmasındaki bir başka sebep, bilgilerin ancak XX. yüzyıl sonlarında bilim dünyasına sunulmuş olmasıdır. Kırgız şamanlığının her yönden bilimsel tetkiki bizim buradaki hedefimiz olmadığından, bu kadarıyla yetineceğiz.

Kaynaklar

- ABRAMZON, S. M. (1958). K Karakteristike Şamanstva v Starom Bitu Kirgizov. *Kratkiye Soobşeniya İnstituta Etnografii*, 30. 143-150.
- ABRAMZON, S. M. (1971). *Kirgizi i İh Etnogenetiçeskiye i İstoriko-Kul'turniye Svyazi*, Leningrad: Nauka Yayınları.
- AMANALİYEV, B. (1967). Doislamskiye Verovaniya Kirgizov. *Religiya, Svobodomsliye, Ateizm*, 19-20.
- BASİLOV, V. N. (1991). *İslamizirovannoye Şamanstvo Narodov Sredney Azii i Kazahstana: İstoriko-Etnografiçeskiye İssledovaniye*, Yayınlanmamış Post Doktora Tezi, Moskova: Etnoloji ve Antropoloji Enstitüsü.
- BASİLOV, V. N. (1992). *Şamanstvo u Narodov Sredney Azii i Kazahstana*, Moskova: Nauka Yayınları.
- BAYALİYEVA, T. D. (1972). *Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kirgizov*, Frunze: İlim Yayınları.
- BAYTUR, Anvar (1992). *Kirgiz Tarihi Leksiyalari*, Bişkek: Uçkun Yayınları.
- İLYASOV, S. İ. (1945). Perejitki Şamanizma u Kirgizov. *Trydi İnstituta Yazıka, Literaturi i İstorii Kirgizskogo Filiala Akademi Nauk SSSR*, 1. 181-184.
- KARAYEV, O. (1968). *Arapskiye i Persidskiye İstoçniki IX-XII Vekah o Kirgizah i Kirgizii*, Frunze: İlim Yayınları.
- KORJENEVSKİY, N. (1913). O Şamanstve u Alayskih Kirgiz. *Turkestanskiye Vedomosti*, 31.
- MOLDO, Togolok, *Bakşı, Bübü*, (Kirgiz Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Elyazmalar Fonu. Envanter No. 1638, 1-12).
- MOLDOBAEV, İ. B. (1992). Epos “Manas” o Kirgizskih Bakşı i Ego Svyazah s Sibirskim Şamanstvom. *Şamanizm Kak Religiya: Genezis, Rekonstruksiya, Traditsiya*, 83-84.
- MOLDOBAEV, İ. B. (1995). *Manas- İstoriko-Kul'turniy Pamyatnik Kirgizov*, Bişkek: Kirgizstan Yayınları.
- NUROV, G. *Narodnaya Meditsina v Kirgizii*, (Kirgiz Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Elyazmalar Fonu. Envanter No. 1638)
- POYARKOV, F. (1891). İz Oblasti Kirgizskih Verovaniy. *Etnografiçeskiye Obozreniye*, 11. 4.
- POYARKOV, F. (1894). İz Oblasti Kirgizskih Verovaniy. *Etnografiçeskiye Obozreniye*, 20. 1.
- POYARKOV, F. (1900). Kara Kirgizskiye Legendı, Skazki i Verovaniya. *Pamyatnaya Knijka i Adres-Kalendar Semireçenskoy Oblasti Na 1900 God*, 1-42.
- SEMENOV-TYAN-ŞANSKİY, P. P. (1946). *Puteşestviye v Tyan '-Şan' v 1856-1857 Godah*, Moskova: Coğrafya Çalışmaları Devlet Basımevi.
- SHARAF AL-ZAMAN, Tahir. (1942). *Marvari on China, the Turks and İndia*, Transl. V. Minorsy, Leningrad.

VALIHANOV, Ç. Ç. (1985). *Sobraniye Soçineniye*, с. IV, Almata: Kazak Sovyet Ansiklopedisi Yayınları.

БИБЛИОГРАФИЯ:

Абрамзон С.М. К характеристике шаманства в старом быту киргизов// КСИЭ. Москва. 1958. Вып. 30. С. 143-150.

Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. Ленинград 1971.

Аманалиев Б. Доисламские верования киргизов// Религия, свободомыслие, атеизм. Фрунзе. 1967.

Байтур Анвар. Кыргыз тарыхынын лекциялары. Бишкек. 1992. 1 китеп.

Басилов В.Н. Исламизированное шаманство народов Средней Азии и Казахстана: Историко-этнографическое исследование: Автореферат диссертации доктора исторических наук. Москва. 1991.

Басилов В.Н. Шаманство у народов Средней Азии и Казахстана. Москва. 1992.

Баялиева Т.Д. Доисламские верования и их пережитки у киргизов. Фрунзе 1972.

Валиханов Ч.Ч. Следы шаманства у киргизов// Собрание сочинений. Т. 4. Алма-Ата. 1985.

Ильясов С.И. Пережитки шаманизма у киргизов// Труды института языка, литературы и истории Киргизского филиала Академии Наук. Фрунзе. 1945 (1944). Вып. 1. С. 181-184.

Караев О. Арабские и персидские источники IX-XII вв. о киргизах и Киргизии. Фрунзе. 1968.

Корженевский Н. О шаманстве у алайских киргиз// Туркестанские ведомости. 1913. № 31.

Молдо Т. Бакшы, бүбү// ОРП. Инв. № 275.

Молдобаев И.Б. “Манас” – историко-культурный памятник кыргызов. Бишкек. 1995.

Молдобаев И.Б. Эпос “Манас” о кыргызских бакшы и его связях с сибирским шаманством// Шаманизм как религия: генезис, реконструкция, традиции: Тез. Док. Международной научной конференции. 15-22 авг. 1992 г. Якутск. 1992. С. 83-94.

Нуров Г. Народная медицина в Киргизии// Фонды отдела рукописей НАН КР. Инв. №. 1638.

Поярков Ф. Из области киргизских верований// Этнографическое обозрение. 1891. Книга 11. № 4.; 1894. Книга 20. № 1.

Поярков Ф. Кара-киргизские легенды, сказки и верования// Памятная книжка и адрес-календарь Семиреченской области на 1900 г. Верный. 1900. С. 1-42.

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ
Uluslar Arası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

❖ **Yayın İlkeleri** ❖

Yayın İlkeleri

1) Karadeniz (Black Sea – Chornoye More) Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslar arası hakemli bir dergidir.

2) Karadeniz (Black Sea – Chornoye More) Dergisi’nde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayın organında yayımlanmamış olacaktır.

3) Karadeniz (Black Sea – Chornoye More) Dergisi’nde yayımlanacak yazılar metin olarak en fazla 20 sayfa; resim, belge, kroki, harita ve benzeri malzemeler mevcut ise bu eklerle birlikte en fazla 23 sayfa olacaktır.

4) Türkiye Türkçesi ve Türk Dilinin diğer şiveleri ile yazılan yazılara Türkçe Özet (ortalama 70 kelime), İngilizce veya Rusça Özet, Anahtar Kelimeler (ortalama 5 kelime) ve bunların İngilizce veya Rusça karşılıkları eklenecektir.

5) Yabancı dillerde yazılmış yazılara, yazının Türkçe başlığı ve Türkçe özeti eklenecektir.

6) Dergimize Türkçe, İngilizce ve Rusça olmak üzere üç dilde yazı kabul edilebilir.

7) Yazılar, disket/CD kaydı ile birlikte dört nüsha halinde ve üç nüshasında yazar adı belirtilmeden yazışma adresine gönderilecektir.

8) Yazılar, Times New Roman (11 punto) yazı karakteriyle, tek satır aralığıyla yazılacaktır.

9) Metin içinde yapılacak göndermeler ad, yayın yılı ve sayfa numarası biçiminde parantez içinde belirtilecektir. (Köprülü 1989: 9). “Dip notlar” yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve “Son not” olarak metnin sonunda Times New Roman yazı karakterinde 10 punto ile yazılacaktır.

10) Yazılarda yararlanılan kaynaklar yazının sonundaki Kaynaklar bölümünde alfabetik olarak verilecektir.

11) Çalışmanın “Kaynaklar” bölümünde yararlanılan eserler (kitaplar için) KÖPRÜLÜ M. Fuat: (2009). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, Akçağ Yay., 11 b. (makale ve bildiriler için) ASAN Veli: (1995). “Tahtacı Türkmenler-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, Cem, V (49), s. 44-45.örneğindeki sisteme uygun biçimde belirtilecektir.

12) Yayın kuruluna gönderilen yazılar, hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla gönderilecektir.

13) Dergiye gönderilecek yazılarla birlikte web sayfasında yer alan Makale Sunum Formu doldurulup gönderilecektir.

14) Yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazı sahiplerine ait olacaktır.

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ
An International Journal of Social Sciences

❖ Publication Principles ❖

1) Karadeniz (Black Sea–Chornoye More) is a quarterly journal of social science subject to international peer review.

2) All articles submitted to the Karadeniz (Black Sea–Chornoye More) should be original contributions, meaning that they should not be published previously or should not be under consideration for any other publication at the same time.

3) All articles submitted to the Karadeniz (Black Sea–Chornoye More) should have a maximum text length of 20 pages, to be extended to 23 pages in the case of articles containing photos, documents, drawings, maps or similar materials.

4) With regards to articles written in Turkish (as it is spoken in Turkey) or other Turkish dialects, a Turkish, English or Russian abstract (average 70 words) and Key Words (average 5 words) in all three languages should be provided.

5) With regards to articles written in foreign languages, titles and abstracts of the articles should be submitted in Turkish.

6) Articles written only in Turkish, English and Russian are accepted to our journal.

7) All articles should be submitted in a CD/floppy disk with four written samples, three of which should be sent to the given correspondence address without stating the writer's name.

8) All articles should be written in Times New Roman, size 11pt with one lined space.

9) References in the text should be signified in brackets as name, publication year and page number. (Köprülü 1989: 9). "Foot notes" should be used only for statements and should be written in Times New Roman font and 10 font size at the end of the text as a "Last Note".

10) References used in articles should be given under the title References at the end of the article in an alphabetical order.

11) Literatures in the "Bibliography" section of the study should be indicated as in the example of the system "KÖPRÜLÜ M. Fuat: (2009). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, Akçağ Yay., 11 b." (for the boks) and "ASAN Veli: (1995). "Tahtacı Türkmenler-IX: Tahtacılarda Musahiplik", Cem, V (49), s. 44-45." (fort he essays and papers).

12) All articles submitted to the publisher's board will be, firstly, sent to two different experts concerned with the subject in the referee committee. Then, they will be published according to the reports taken from these two referees or sent back to the owners of the articles for editing/reviewing if needed.

13) When sending the articles to the journal, also, "Article Presentation Form" which can be found in the website www.karadenizdergi.com should be filled and sent.

14) The owners of the articles are fully responsible for their published writings.

KARADENİZ

BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Ежеквартальный международный журнал общественных наук

❖ Основные положения журнала и требования к статьям ❖

1) Журнал Karadeniz (Black Sea – Черное море) – является ежеквартальным международным изданием, со своей редколлегией.

2) Журнал Karadeniz (Black Sea – Черное море) – издание, в котором будут печататься нигде до этого времени неопубликованные статьи. Если же статья уже выходила в свет, в нашем журнале она может быть опубликована на другом языке.

3) Объем статей для журнала Karadeniz (Black Sea – Черное море), должен составлять не более 20 страниц. Если в статье имеются дополнения в виде рисунков, документов, схем, карт и др. подобных материалов, объем статьи может увеличиваться до 23 страниц.

4) Если статья написана на турецком или других тюркских языках, к ней требуются резюме на турецком, а также на русском или английском языках (примерно 70 слов) и список ключевых слов (примерно 5 слов) с переводом на английский или русский.

5) Статьи, которые будут написаны не на турецком языке, будут дополняться переведенной на турецкий язык аннотацией и названием статьи.

6) Наш журнал принимает статьи, написанные на турецком, английском и русском языках.

7) Статьи на дискетах или CD в четырех экземплярах, в трех из которых не должно быть указано имя автора, отправляются на адрес издательства.

8) Статьи должны быть набраны в программе Times New Roman, кегль -11, межстрочный интервал — 1.

9) Ссылки на библиографию в тексте выполняются следующим способом: в круглых скобках указывается автор издания, год (разделяется запятой) и страница. Указание страницы разделяется двоеточием. Например: (Köprülü, 1989: 9). Для сносок следует использовать 10 размер шрифта Times New Roman.

10) Используемая для написания статьи библиография, должна приводиться после текста статьи в алфавитном порядке.

11) Список литературы в разделе «Библиография» представлен по образцу системы “KÖPRÜLÜ M. Fuat: (2009). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, Akçağ Yay., 11 b.” (для книг) и “ASAN Veli: (1995). “Tahtacı Türkmenler-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, Cem, V (49), s. 44-45.” (для эссе и прочих документов).

12) Присланные в издательство статьи, отправляются двум специалистам (по теме статьи) из редколлегии и, согласно их отчету, принимается решение о публикации. Если, по мнению редколлегии, статья требует исправлений, ее высылают обратно автору для доработки.

13) При отсылке статьи в журнал также должна быть заполнена и отослана «Форма Презентации Статьи», которую можно найти по ссылке www.karadenizdergi.com

14) Всю ответственность за статьи, опубликованные в журнале, несут авторы.

Ежеквартальный международный журнал общественных наук основные положения журнала и требования к статьям.

❖ **Abone Şartları** ❖

Abone olacaklar Erdoğan ALTINKAYNAK adına 05732013 numaralı posta çeki hesabına abone bedelini yatıracaklar ve dekontlarını adres bilgileri ile birlikte yazışma adresine posta veya faks yoluyla iletceklerdir.

❖ **Payments** ❖

Subscribers should deposit the subscription fee to Erdoğan ALTINKAYNAK's postal cheque account number: 05732013 and send their receipts as well as their own contact addresses to the communication address via mail or fax mentioned above.

❖ **Абонентное Условие** ❖

Для оформления подписки необходимо произвести оплату на имя Erdoğan ALTINKAYNAK, банковский счет № 05732013 Квитанцию об оплате вместе с информацией о Вашем адресе необходимо передать почтой или по факсу в редакцию журнала.

❖ **Fiyatı / Стоимость / Price** ❖

50 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)
30 \$ / 20 Euro (Yurt dışı / для граждан других стран / Abroad)

❖ **Abonelik Bedeli / Стоимость подписки / Subscription Price** ❖

600 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)